TOPLUMSAL
Tarih
286
EKİM
2017

Conker'lerin Kaleminden Enver Paşa'nın Trablusgarp Hatıratına Yorumlar
Enis Tulça-Emre Öktem

İtaatkâr ve Tahripkâr: Bir Romancı ve Feminist Olarak Fatma Aliye

Carter Vaughn Findley, Fatma Aliye Hanım'ın kadın kahramanlarını ve bu kahramanlar eşliğinde farklı sınıflardan Osmanlı kadınına bakışını inceliyor. *Sayfa 38*

Bir "Tehlikeli Mekân" Olarak Sınırlar
Cumhuriyet'in Kurucu Kadrolarının Gözünden Doğu ve Güneydoğu Sınırları
Kudret Çobanlı

1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı
Mehmet Ö. Alkan

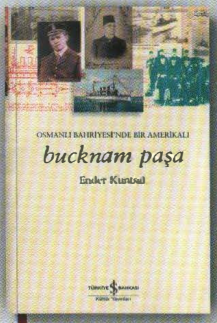
Priscus'u Nasıl Okumalıyız?
Turhan Kaçar

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

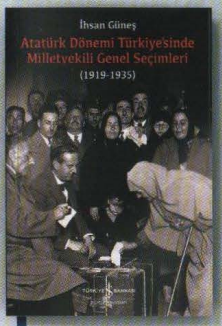
TARİH MERAKLILARI İÇİN...

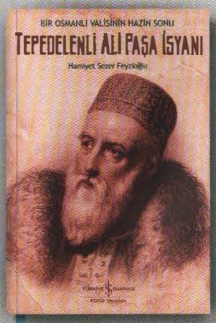
Hicaz Demiryolu inşa Edilirken - I
Auler Paşa
Çev. Eşref Bengi Özbilen
176 sayfa, 14 TL

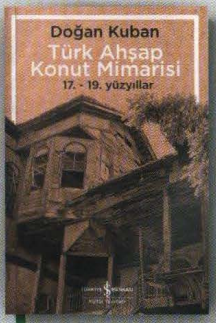
Bücknam Paşa
Ender Kuntsal
400 sayfa. 24 TL

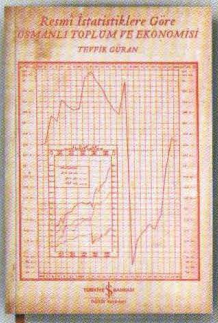
Atatürk Dönemi Türkiye'sinde
Milletvekili Genel Seçimleri
İhsan Güneş
648 sayfa, 28 TL

Tepedelenli Ali Paşa İsyanı
Hamiyet Sezer Feyzioğlu
200 s. 16 TL

Türk Ahşap Konut Mimarisi
Doğan Kuban
296 s, 28 TL

Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı
Toplum ve Ekonomisi
Tevfik Güran
480 s, 28 TL

Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza
Bey'in Çanakkale Günlükleri
Hazırlayanlar: V. Türkan Doğruöz,
E. Yasemin Yücetürk, Raşit Gündoğdu
248 s, 18 TL

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

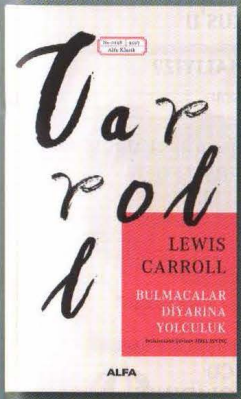
Ankara-Bahçelievler kitabevimiz açıldı.
Yukarı Bahçelievler Mah. Aşkabat Cad. No: 15 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 222 63 98

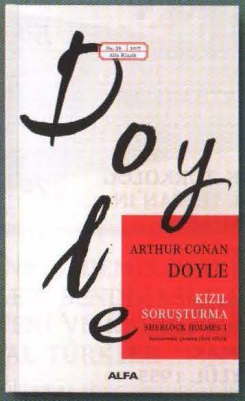
Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62
Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07
Kayseri - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • Manisa, Tel: (0236) 231 69 24 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

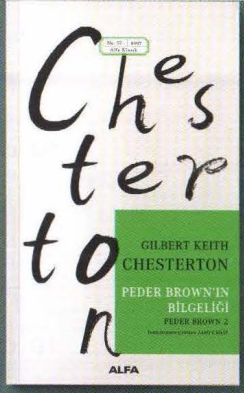
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

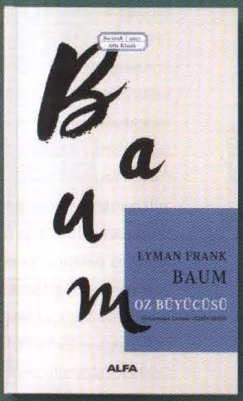
YENİ KLASİK SERİSİ

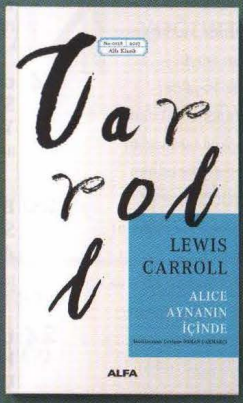
ALFA | KLASİK

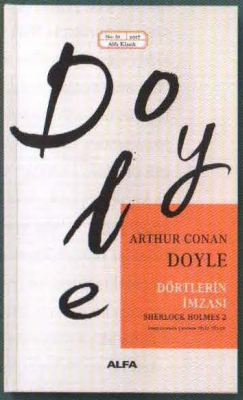

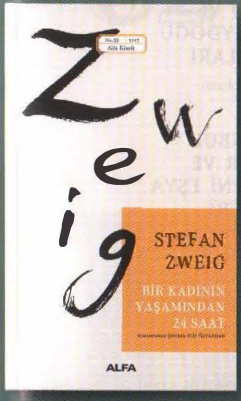

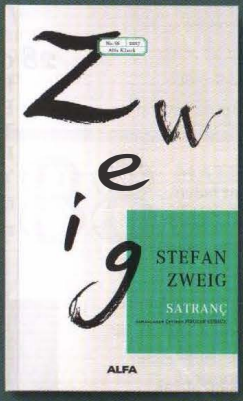

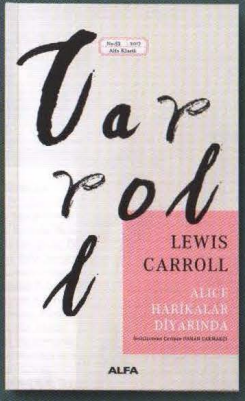

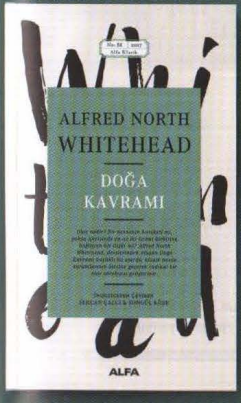
KİTAPLARIN KADERİ OKURLARIN ALGISINA BAĞLIDIR.

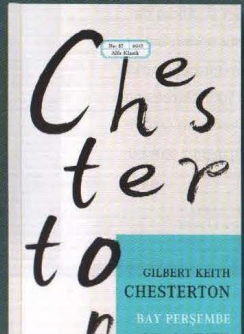
–TERENTİANUS MAURUS

alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com

MERHABA,

Bu sayıda Attila'nın sofrasında yemek yemiş Priscus'tan Fatma Aliye Hanım'a, Enver Paşa'nın Trablusgarp'ta tuttuğu notlardan Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının sınır meselesine dair tartışmalarına, sendika yayıncılığından üniversite tasfiyelerine uzanıyor *Toplumsal Tarih*.

Carter Vaughn Findley, *Muhazarat*, *Udi* ve *Re'fet* adlı romanlarının kadın kahramanları etrafında Fatma Aliye Hanım'ın farklı sınıflardan Osmanlı kadınına bakışını, bu esnada "konformizmin korsesine sıkışıp kalsa da feminizme ve bağımsız bir bakışa doğru atılmış" adımları izledi.

Enis Tulça ve Emre Öktem, Enver Paşa'nın Conker/Tulça aile arşivlerinde bulunan Almanca Trablusgarp hatıratının Nuri Conker tarafından 1918-1919'da yapılan çevirisini ve elyazmasının sayfa kenarlarına Nuri ve Mahmut Conker'in aldığı eleştirel notları inceledi. Özellikle Mahmut Conker'in notları epey sert: "Enver Paşa, Trablus'taki yüksek marifetlerini; keyfine göre ve şirazesinden çıkmış muhayyilesinin gerektirdiği gibi olayları, insanları ve olguları abartarak ya da küçümseyerek anlatmaya kalkışıyor; nihai ümidi şudur ki --en azından Türkiye'de-- gelecek kuşaklar onun hikâyesinin doğru olduğuna inanmakta tereddüt göstermeyeceklerdir. Ne çocukça bir vehim! Ancak, bilhassa, orada bulunarak şahitlik eden Mustafa Kemal (Atatürk) ve Mehmet Nuri (Conker)in her gün ve acımasızca basiretli biçimde tanıklık ettiğini hesaba katmamış!"

Her iki yazının yayıma hazırlığına bütün aşamalarda destek verip her türlü soruyu sabırla yanıtlayan Edhem Eldem'e özel bir teşekkür borçluyuz.

Kudret Çobanlı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının söylem ve pratiklerinde kuvvetli bir yeri olan "sınırı muhafaza etmek" meselesinin süregidişini ve "bir tehlikeli mekân" olarak Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarının geçirdiği evreleri tartıştı. Mehmet Ö. Alkan da yine bugünden geriye giderek, süregiden bir başka meseleye değindi; gündemimizdeki yerini koruyan üniversite tasfiyelerini 1960 darbesinin ardından tarihe "147'ler" adıyla yerleşen tasfiye sürecini hatırlayarak değerlendirmemiz için bir kanal açtı...

Kasımda görüşmek üzere,

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
3 TEMMUZ 1909 İSTANBUL'UN İLK HAVA FOTOĞRAFLARI
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 GÖZDEN KAÇANLAR
SİLİVRİ YOĞURTHANELERİ
Beril Sarısakal

20 **BÜYÜK TÜRKOLOG SEMİH TEZCAN'IN ARDINDAN**
İlker Aytürk

24 **UNUTMAK, HATIRLAMAK, UTANMAK: 6-7 EYLÜL 1955**
Püren Mutlutürk Meral

28 **CONKER'LERİN KALEMİNDEN ENVER PAŞA'NIN TRABLUSGARP HATIRATINA YORUMLAR**
Enis Tulça
Emre Öktem

38 **İTAATKÂR VE TAHRİPKÂR: BİR ROMANCI VE FEMİNİST OLARAK FATMA ALİYE**
Carter Vaughn Findley

50 **PRİSCUS'U NASIL OKUMALIYIZ?**
Turhan Kaçar

58 **1960 DARBESİ VE ÜNİVERSİTEDEN TASFİYELER: 147'LER OLAYI**
Mehmet Ö. Alkan

70 BİR "TEHLİKELİ MEKÂN" OLARAK SINIRLAR:
CUMHURİYET'İN KURUCU KADROLARININ GÖZÜNDEN DOĞU VE GÜNEYDOĞU SINIRLARI
Kudret Çobanlı

82 **İSTANBUL DEMİR VE MADENİ EŞYA İŞÇİLERİ SENDİKASI HABER BÜLTENİ VE KARİKATÜRİST (?) KEMAL TÜRKLER**
Sinan Yıldırmaz

88 RESİMDE KILIK KIYAFET
MATEM SİYAHI
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak
Fatma Aliye Hanım.
Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım evrakı.

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 3 Temmuz 1909 tarihli sayısından İstanbul'da balonla ilk defa gerçekleşen gösteri uçuşlarını ve bu uçuşlar sırasında İstanbul'un havadan çekilen ilk fotoğraflarını aktarıyor.

14 SİLİVRİ YOĞURTHANELERİ

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi, *Gözden Kaçanlar*'da İstanbul'un çeperinde bulunan Silivri'ye uzanarak, Beril Sarısakal'ın Silivri yoğurthaneleri üzerine yazısını aktarıyor.

82 İSTANBUL DEMİR MADENİ EŞYA İŞÇİLERİ SENDİKASI HABER BÜLTENİ VE KARİKATÜRİST (?) KEMAL TÜRKLER

Sinan Yıldırmaz, ikinci sayısından itibaren neredeyse her sayısında birkaç karikatüre yer veren Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'na ait bültende K.T. imzasıyla yer alan karikatürlerin, sendikanın başkanı Kemal Türkler'e ait olup olmadığını sorguluyor.

88 MATEM SİYAHI

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa resminde kılık kıyafet konusunu bu kez korkunun, karanlığın, ölümün ve matemin temsilcisi siyah renk üzerinden inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 286, Ekim 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Püren Mutlutürk Merai

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Eylül 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş. 100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

3 TEMMUZ 1909

İSTANBUL'UN İLK HAVA FOTOĞRAFLARI

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 15 Centimes. SAMEDI 3 JUILLET 1909 62e Année. — N° 3462.

LA FÊTE ALSACIENNE DE NANCY

Deux cents villageois d'Alsace, en costumes nationaux, défilent à l'Esplanade devant la

Nancy'de Alsace bayramı. İki yüz Alsace'lı köylü milli kıyafetleriyle Lorraine sergisini gezerken.

L'Illustration dergisinin 3 Temmuz 1909 tarihli ve 3462 numaralı sayısının kapağında mahallî kıyafeti giymiş kişilerin Nancy'deki Alsace "bayramı" esnasında yürüyüşleri resmedilmişti. Görünürde önemsiz sayılabilecek bu imajın neden derginin kapağına taşındığını anlayabilmek için o sene Nancy kentinde gerçekleşmiş olan, "Doğu Fransa Uluslararası Sergisi" adıyla bilinen etkinliğin bağlamını hatırlamak gerekir. 1904'ten beri tasarlanan bu sergi, Fransa'nın kuzeydoğu bölgesinin tabii ve sınai zenginliklerinin tanıtılmasını amaçlamaktaydı. Fakat bu amacın altında yatan daha derin bir dürtü, 1871'de Almanya karşısındaki yenilgisinden beri Fransa'nın kaybını bir türlü hazmedemediği Alsace ve Lorraine'in matemini tutmaktı. Ucu ucuna Fransa'nın elinde kalmış olan Nancy'deki bu sergide Alsace mahallî kıyafetleriyle yürüyen köylüler, bu millî acının bir ifadesine dönüşmekteydi.

Derginin bu sayısında bizi ilgilendiren makale, İstanbul'da yer almış olan bir havacılık gösterisiyle ilgiliydi. Unutmamak gerekir ki bu tarihlerde ve özellikle Wright kardeşlerin 1903'teki uçuşundan beri havacılık kamuda geniş yankı uyandıran ve her türlü hayale yol açabilen bir konuydu. Aynı dergide yer alan iki yazıda daha bu konunun işlenmiş olması bunun belirgin bir işaretidir. Yazılardan birinde, tam sayfa bir resim eşliğinde meşhur Fransız pilot Hubert Latham'ın (1883-1912) Châlons yakınlarındaki uçuşundan bahsedilmekteydi. Dönemin en meşhur havacılarından biri olan Latham, aynı sene Manş Denizi'ni uçakla aşmaya çalışan ilk pilot olacaktı. Gerçi her iki denemesinde de başarısız olmuş, aynı tarihlerde Louis Blériot uçuşu tamamlayarak *Daily Mail* gazetesinin ödülünü kazanmıştı.

Dergideki diğer havacılık haberi ise *Ville-de-Nancy* (Nancy Şehri) adını taşıyan Fransız zeplinıyle ilgiliydi. Sivil havacılık kapsamında yolcu taşımak için tasarlanan bu dev balon, adını aldığı Nancy şehrindeki yukarıda bahsi geçen sergiye götürülmek için uygun hava şartlarını beklerken, Paris'in yakınlarındaki Longchamp hipodromu üzerinde bir gösteri uçuşu yapmıştı.

Bütün bu havacılık merakının dergide yer alan Türkiye uzantısı, Ernest Barbotte adında Fransız bir baloncunun *Osmanlı* adını verdiği bir balonla gösteri uçuşları yapmasıyla ilgiliydi. 1914'te bir kazada öldüğü bilinen Barbotte, senelerden beri balon pilotu olarak faaliyet göstermekteydi ve bu marifetini ticari bir girişime dönüştürmüştü. Zaten İstanbul'a gelip de *Osmanlı* adını verdiği balonla uçuş gösterileri düzenlemesinin arkasındaki asıl amaç, bu balonun ve muhtemelen diğerlerinin Osmanlı hükümeti tarafından satın alınmasını sağlamaktı.

L'Illustration dergisinin aktardığı bu heyecanlı denemelerin bazı ayrıntılarını dönemin Osmanlı basınından elde etmek mümkündür. Zaten bu olayı ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda havacılığın başlangıcını konu etmiş bazı makalelerin var olduğunu da hatırlatmak gerekir.[1] Burada sadece *Illustration* dergisinin bazı eksik ve hatalarını düzeltmekle yetineceğimizden, dönemin yaygın gazetelerinden *Moniteur oriental* ile *Tanın*'in ilgili sayılarından bazı aktarmalar yapmakla yetineceğiz. Sadece küçük bir ekleme yapalım. İstanbul'da Barbotte'un yarattığı balon furyasının çok ilginç bir yansıması, *Kalem* mizah dergisinin 28 Mayıs 1325/ 6 Haziran 1909 tarihli sayısının kapağında yer alan karikatürdü. Tahttan indirilmiş Abdülhamid, uzaktaki bir balona bakarak bu ulaşım aracını yasaklamış olduğuna hayıflanmakta, Jön Türklerden bir kaçış fırsatını kaçırmış olduğuna üzülmektedir.

Göklerdeki yeni kuş. Hubert Latham'ın Châlons'daki uçuşu.

***Ville-de-Nancy* balonu.**

Baloncu Ernest Barbotte'un reklamı, 1902.

Nantes şehri arşivi.

Taksim Kışlası'nın önünde Barbotte'un balonu ve seyirci kalabalığı.

Gökhan Yücel, @gokhanyucel (https://twitter.com/gokhanyucel/status/734906780657061889)

Derginin de belirttiği gibi, Barbotte'un ilk uçuşu Taksim Kışlası'nın önündeki —bugünkü Talimhane'ye adını veren— askeri talim yerinde 28 Mayıs 1909 günü saat 15:05'te gerçekleşmişti. *Moniteur oriental* sayesinde Barbotte'a eşlik eden subayın Miralay Mahmud Bey, mühendisin ise Muhtar Bey olduğunu, yanlarında bir de H. Turot adında bir kişinin bulunduğunu öğrenebiliyoruz. Buna ilaveten seyircilerin arasında tam üç şehzadenin bulunduğu anlaşılmaktadır: Sultan V. Mehmed Reşad'ın oğulları Ömer Hilmi (1886-1935) ve Mehmed Ziyaeddin (1873-1938) Efendiler ile yeğeni (kardeşi Burhaneddin Efendi'nin oğlu) İbrahim Tevfik Efendi (1874-1931). Meşhurlardan ise Enver Bey ile "Hürriyet Kahramanı" ilan edilmiş olan Resneli Niyazi Bey de aynı gösteride yer almıştı.[3]

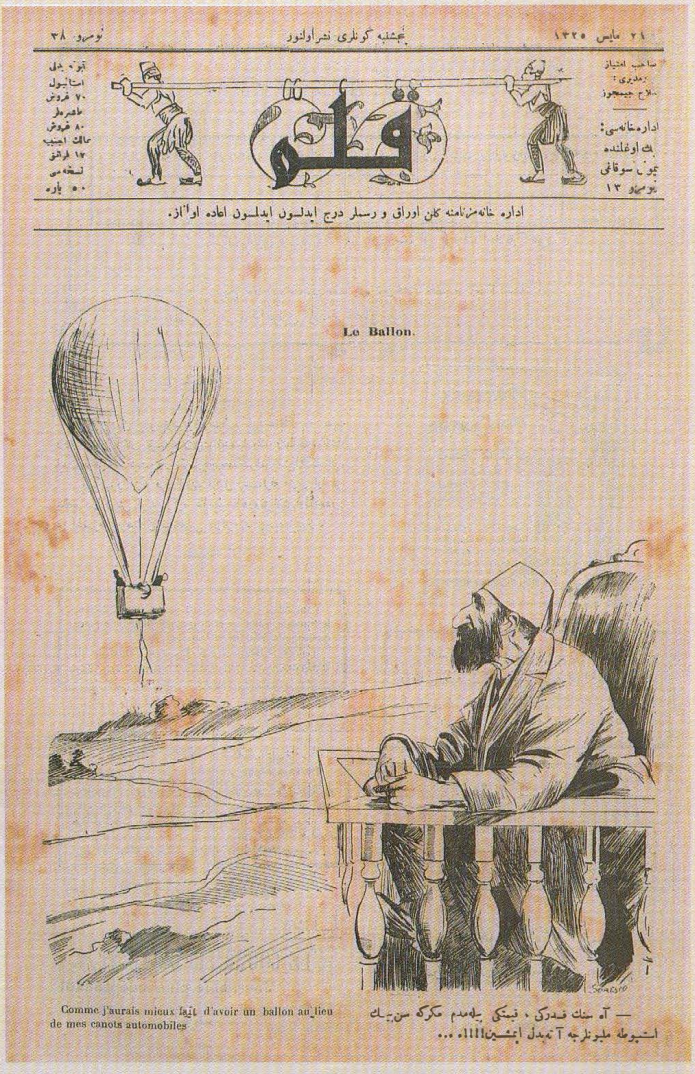
Balonun ikinci uçuşu 30 Mayıs Pazar için planlanmışsa, ama hava muhalefeti dolayısıyla ayın 31'ine ertelenmişti.[4] Fakat o gün de bir kaza, uçuşu engellemişti: Son dakikada kuvvetli bir rüzgâr balonda büyük bir yırtık oluşmasına neden olmuş, uçuş iptal edilmişti.[5] Bir sonraki deneme 4 Haziran, hava müsait olmadığı takdirde de 6 Haziran için ilan edilmişti.[6] Gerçekten de ayın 4'ünde saat 14:30'da ikinci uçuş "dev bir kalabalığın önünde" gerçekleşebilmiş,[7] ardından da 6'sında üçüncü ve son deneme düzenlenmişti. Bunu özel yapan, derginin de belirttiği gibi Barbotte'un yanında bir şehzadeyle Mahmud Şevket Paşa'nın bir yaverinin yer almasıydı. *Moniteur oriental*'e göre yaverin adı Hayri, şehzadeninki ise Abdülmecid idi. Dergide yer aldığı şekliyle balonun kontrolden çıkmasıyla denize iniş yapmak mecburiyetinde kalınmasından ise hiç bahsedilmiyordu.[8]

Uçan ilk Osmanlı şehzadesi olduğu anlaşılan bu şehzadenin kimliği garip bir şekilde bir kaynaktan diğerine değişmektedir.

L'Illustration, adının Ahmed Tevfik olduğunu ve Sultan Murad'ın torunu olduğunu yazmaktadır. Oysa Ahmed Tevfik adında bir şehzade yoktur; Sultan Murad'ın buna benzer bir isim taşıyan torunu ise Şehzade Ahmed Nihad Efendi'dir (1883-1954).[9] *Moniteur oriental* ise Sultan Abdülaziz'in oğlu olan ve "son halife" olarak bildiğimiz Abdülmecid Efendi'den (1868-1944) bahsetmektedir. İşin doğrusu *Tanin*'deki haberden anlaşılmaktadır. Balona binen şehzade, ilk günkü tecrübede de hazır bulunmuş olan İbrahim Tevfik Efendi'ydi. *Tanin*'in uçuşu anlatışı aktarmaya değer niteliktedir:

> Muayyen olan saatin hululü üzerine Mösyö Barbot ile Hareket Ordusu Kumandanlığı Dairesi'ne memur erkân-ı harb kolağası Hayri Bey balona râkib olmuşlar, müteakiben evvelce arabalarla vürud edip hazır bulunan Şehzade-i civanbaht İbrahim Tevfik Efendi arabalarından inerek sepete atlamışlardır.
>
> Bunu müteakib balonun zeminle olan irtibatı kat' edilmekle balon latif bir suretde suuda başladı. Ahali şiddetle alkışlamakda ve Şehzade Tevfik Efendi asla metanetini bozmayarak elindeki fotoğraf aleti ile zemindeki menazırın (manzaraların) muhtelif suretde fotografisini çıkarmakda idi. Mösyö Barot sepetin bir kenarına ayağıyla basmış ve diğer ayağını sallamakda ve Hayri Bey de ahaliye temenna etmekde idi. Balon şu suretle havalanarak an-ı vahidde (bir anda) iki yüz metro irtifaı buldu. Ve o esnada cereyan eden Şimal rüzgârının sevkine tabiyyetle (kapılarak) Cenub istikametini takiben nazarlardan nihan oldu (kayboldu). Balon takriben sekiz yüz metre yüksekde Harbiye Nezareti'nin hizasından geçdiği zaman Cenub-ı Garbi'ye doğru tevcih-i hareket etmişdir. Harbiye Nezareti avlusunda, Bayezid civarındaki caddelerde memurin, ketebe, kadın erken birçok ahali toplanmışdır. Balonun Marmara açıklarına gideceği evvelce rüzgâr istikametinden ve balonun takib eylediği hatt-ı hareketden anlaşıldığından Mösyö Barot tebdil-i istikamet edebilir ümidiyle mütemadiyen safra dökmüş ve sekiz yüz metroya kadar çıkmış ise de balon istikametini tahvil etmediğinden uzağa gitmemek için Kumkapı açıklarında sahile dört kilometro mesafede su ile aralarında on beş metro kalacak derecede deniz üzerine inmişdir. Sahilden derhal kayıklar şitab ederek balon kenara çekilmiş ve Yenikapı vapur iskelesine alınmışdır. Şehzade Tevfik Efendi hazretleri seyahat-ı vakıadan fevkalade memnun olarak Mösyö Barot'a teşekkür eylemişdir. Seyahat yirmi dakika devam eylemişdir.[10]

Tanin'de yer alan bu bilgiler birçok açıdan ilginçtir. Sorunlu geçen uçuşun nasıl sonuçlandığının

"Balon", *Kalem* 38, 28 Mayıs 1325 (6 Haziran 1909).

Abdülhamid: "Ah senin kadrini, kıymetini bilemedim. Meğer kî sen bin istimbota, milyonlarca ata bedel imişsin!!!.."

ayrıntısı bunun teknik boyutunu oluşturur; fakat İbrahim Tevfik Efendi'nin bu uçuşa katılması ve uçuş boyunca davranışı olaya ayrı bir ilginçlik katmaktadır. Geleneksel olarak saray duvarlarının ardında yaşayan ve II. Abdülhamid'in evhamı nedeniyle iyice dünyadan kopan Osmanlı şehzadeleri Meşrutiyetle birlikte birdenbire kendilerini bir özgürlük ortamında bulmuşlar, bu yeni durumun gereği kamusal alanda giderek görünür olmaya başlamışlardı. Tevfik Efendi'nin daha ilk günden diğer iki şehzadeyle Taksim'e gelmesi, ardından da üçüncü uçuşa fiilen katılması, "sepete atlaması", kontrolden çıkan bir balonda Marmara Denizi'ne sürüklenmesi gibi görüntüler hanedanın yepyeni bir veçhesini gösteren ilginç unsurlardır.

Fakat belki de hepsinin en ilginci, şehzadenin balona elinde bir fotoğraf makinesiyle binmiş olması ve yol boyunca resim çekmiş olmasıdır. *L'Illustration* dergisinde de yer alan bilgilerin arasında, balonun ikinci uçuşunda Tatb Kope adında birinin balondan fotoğraf çektiği de vardı ve İstanbul'un havadan çekilmiş bu ilk fotoğraflarından ikisi de dergide yer almıştı. Bu ilk hava fotoğrafçısından iki gün sonra ise bir Osmanlı şehzadesi tam da aynı şekilde payitahtın havadan resimlerini çekmişti. Derginin bundan bahsetmemesi ilginçtir; muhtemelen bu bilgi kendilerine ulaşmamıştı. Fakat *Tanin* modern şehzadenin bu maharetlerini üstüne basa basa sayfalarına aktarırken yeni bir dönemin aralandığının haberini veriyor gibiydi.

Son bir ayrıntı: Tatb Kope'nin kimliği. Soyadı Köpe olması gereken bu kişi, *Annuaire oriental* ticaret yıllığına bakılırsa, Osmanlı Bankası'nın Beyoğlu şubesinde çalışan bir memurdu.[4] Osmanlı Bankası'nın arşivine bakıldığında ise bu kişinin Galata şubesinde görevli Avusturya tabiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Profesyonel bir fotoğrafçı olarak çalışmış olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayan bu kişinin muhtemelen İstanbul'un ilk hava fotoğrafçısı olmuş olması fotoğrafçılık tarihimize ilginç bir katkı sayılabilir. Her halükârda, burada da verdiğimiz bu fotoğraflar gerçekten de İstanbul ve Galata'nın dokusu, limanın kalabalık ve hareketliliği konusunda verdiği fikir bakımından çok önemli birer belge oluşturmaktadır.

300 metre yükseklikten Haliç ve Sarayburnu görüntüsü.

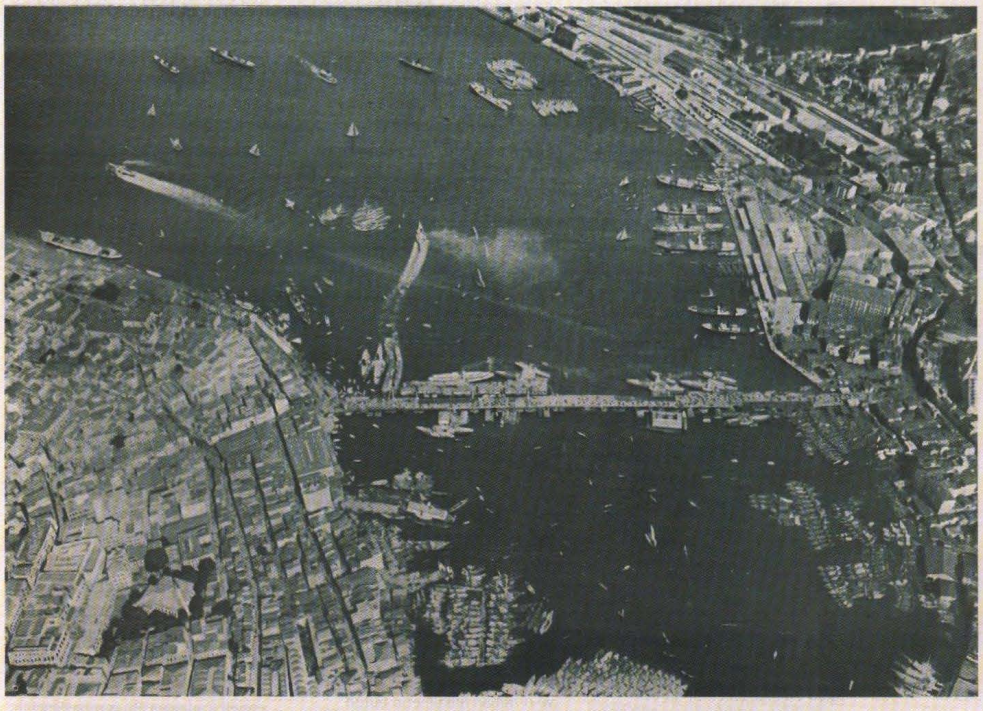
TÜRKİYE'DE HAVACILIK

Pek tabii ki şüpheci Abdülhamid'in saltanatı esnasında Osmanlı topraklarında balonla dolaşmaya kalkışmak hoş görülmezdi.

Hürriyet havasıyla birlikte her şey değişti ve eskiden ağır cezalarla yasaklananların birçoğuna artık izin veriliyor! Girişimci ve cesur vatandaşlarımızdan ve Fransa Havacılık Kulübü üyelerinden havacı Ernest Barbotte, bu özgürlükten istifade ederek geçenlerde Türkiye'de balonculuğu tanıtmak üzere İstanbul'da parlak bir başlangıç yaptı.

Vatandaşımız şimdiye kadar her biri aynı başarıyla sonuçlanan üç uçuş gerçekleştirdi. Beyoğlu'nun üst tarafındaki Taksim talim alanı, *Osmanlı* ismini taşıyan balonunun şişirilmesi için istediği türden mükemmel açık bir alan sağlamıştır.

İlk uçuş Cuma 28 Mayıs'ta, yani Türkiye'de pazar tatiline tekabül eden selamlık gününde gerçekleşti. Dört bini aşkın bir kalabalık Taksim'e

700 metre yükseklikten Galata ve İstanbul arasındaki Karaköy Köprüsü.

üşüşmüştü. O gün Osmanlı hükümeti tarafından tayin edilen bir süvari subayıyla İstanbul kenti mühendislerinden biri Bay Barbotte'a göklerde eşlik ettiler. Her şey gayet iyi gitti ve rüzgârın Asya sahiline doğru ittiği *Osmanlı* Boğaz'ın diğer yakasında Çamlıca'ya indi.

İkinci uçuş, Türkiye'de balon fotoğrafçılığının başlangıcına sahne oldu. Bu defa sepette Bay Barbotte ile yerini almış olan Bay Taib Kope, yanına aldığı fotoğraf makinesiyle 300 ila 750 metre arasında değişen yükseklikten bize vermek lütfunda bulunduğu gayet ilginç resimler çekti. En tipik olanlarından ikisini burada yayımlıyoruz.

Bunların ilki Haliç'in çıkışında çekilmiş ve ön planda İstanbul'un bir kısmı tamamen görülmektedir: Ayasofya, Sultan Ahmed Camii ve yarımadanın bütün ucunu işgal eden, dökük surlarıyla, güzel yemyeşil bahçesiyle, köşkleri, küçük Bizans kilisesiyle padişahların bir zamanlar ikametgâhı olan Eski Saray. Uzaklarda ise Anadolu'da Üsküdar ile meşhur mezarlığı.

İkinci resimde ise Haliç'in iki yakasında karşı karşıya duran ve kalabalığa boğulmuş, Avrupa'nın eski köprüleri gibi kenarı ahşap evler, Boğaz ve Anadolu vapurlarının iskeleleri, manav dükkânları ve küçücük çarşılarla kaplı Karaköy köprüsünün bitiştirdiği İstanbul ile Galata görünmektedir. Bu fotoğrafı özellikle ilginç kılan, Haliç'in sularında böcek salkımları gibi öbeklenmiş teknelerdir: Çeşitli mallarla yüklü mavnalar, yolcularını bekleyen kiralık sandallar.

Osmanlı'ya binerek Bay Barbotte'un gerçekleştirdiği üçüncü uçuş, daha öncekilerden daha heyecanlı oldu.

Bu defa sepette pilotun yanında padişahın ailesinden bir prens olan Sultan Murad'ın torunu Şehzade Ahmed Tevfik Efendi hazretleriyle Serasker Mahmud Şevket Paşa'nın özellikle görevlendirdiği bir yaveri bulunuyordu.

Rüzgâr epey sert ve çok tersti. Hava cereyanı *Osmanlı*'yı Marmara'ya doğru sürükleyince Bay Barbotte büyük bir soğukkanlılıkla denize bir iniş gerçekleştirdi.

DİPNOTLAR

1 Pierre Oberling, "A History of Turkish Aviation Part I: Aerostation among the Ottomans," *Archivum Ottomanicum* 9 (1984): 129-162; Gary Leiser, "The Dawn of Aviation in the Middle East: The First Flying Machines over Istanbul," *Air Power History*, Air Force Historical Foundation, 2005; *HighBeam Research* "https://www.highbeam.com" son erişim tarihi 21 Eylül 2017.
2 "Balon", *Kalem* 38, 28 Mayıs 1325 (6 Haziran 1909).
3 *Moniteur oriental*, 29 Mayıs 1909, s. 1.
4 *Moniteur oriental*, 31 Mayıs 1909, s. 1.
5 *Moniteur oriental*, 1 Haziran 1909, s. 2.
6 *Moniteur oriental*, 3 Haziran 1909, s. 2.
7 *Moniteur oriental*, 5 Haziran 1909, s. 2.
8 *Moniteur oriental*, 7 Haziran 1909, s. 2.
9 Gary Leiser da aynı hataya düşmektedir.
10 "Balon ve Son Tecrübe", *Tanin* 274 (25 Mayıs 1325/7 Haziran 1909): s. 4.
11 *Annuaire oriental, Commerce, industrie, administration, magistrature de l'Orient* (Istanbul, 1909), s. 674; (Istanbul, 1913), s. 551.

Rus Demokrat Konferansı Açıldı

1 EKİM 1917

SABAH

Berlin 29 Eylül– Büyük Demokrat Konferansı Petersburg'un Büyük Tiyatro binasında toplanmıştır. Konferansta Rusya'nın her tarafından gelmiş 1.700 murahhas bulunuyordu. Mutad sefarethaneler erkânı da hazır bulunuyordu. Evvela Asker ve Amele Cemiyeti reisi bir nutuk irad etmiş, ba'dehû Köylüler Heyeti reisi de söz almıştır. Bunlar ihtilal neticesinde elde edilen şeyleri muhafaza etmek için mesai sarf etmek zamanının geldiğini söylemişlerdir.

Müteakiben Kerenski söz alarak hazırun tarafından pek ziyade alkışlanan beyanatta bulunmuş ve Kornilov meselesinde aldığı vaziyeti müdafaa etmiştir. [...]

Demokrat Konferansı'nın programına geçen Kerenski, memleketin en son cehd ve gayretlerini sarf etmesi lazım geldiğini, çünkü anarşinin gayr-ı kabil-i mukavemet bir surette tevessü ettiğini beyan etmiştir. [...]

Müteakiben Harbiye Nazırı beyanatta bulunmuştur: "Almanya, Rusya'nın hal-i zaafını nazar-ı itibara alarak Fransa ve İngiltere ile sulh ü münferit akdine teşebbüs etmiştir. Kahraman müttefiklerimiz bu teklifi kabulden istinkaf etmişlerdir. Çünkü Rus ordusunun her halde vazifesini ifa edeceğine kanidirler." Harbiye Nazırı donanmanın harp etmekten çekinmediğini, fakat maalesef Rusya'yı kurtaracak yegâne amil olan zafer-i azim ve iradesiyle mücehhez olmadığını ilaveten beyan etmiştir. Sabık Ziraat Nazırı Çernov Kadetlerle iştirak-i mesainin tamamen aleyhinde bulunmuştur. [...]

Demokrasi Konferansı'nda

2 EKİM 1917

TANİN

Stockholm 29– Petersburg Ajansı Demokrasi Konferansı'na dair şunları neşrediyor: İkinci celseyi sabık Nafıa Nazırı Skobelev açmış ve bu esnada muhtelif meslek ve sanatlarla iştigal eden burjuvalar ve hatta Kadetler'le teşrik-i mesai taraftarı olduğunu beyan etmiş, maahaza Kornilov işinde zi medhal olanları istisna eylemiştir.

Stockholm-Petersburg'dan: Demokrasi Konferansı'nın ikinci celsesi esnasında Köylüler Murahhasları Meclis Reisi, hükümeti kontrol altında bulunduracak ve aynı zamanda bunu memlekete müteaddid rabıtalarla bağlayacak bir vasıta tesisi lüzumunu ileri sürmüştür. Bu vasıta bir nevi parlamento olarak demokrasi mümessillerinden mürekkep olmak lazım gelirse de buna elzem olan nüfuz ve salahiyeti verebilmek için memleketin bütün hayati kuvvetlerini nazar-ı itibara almak iktiza edecektir. Bu halde burjuva sınıflarının iştiraki zaruri görünmektedir.

Çereteli söz alarak konferansın yeni bir hükümet için iktiza eden esası vücuda getirmesi ve hükümeti murakabe edecek bir heyet teşkil etmesi lazım geldiğini ve o zaman hükümetin bütün memleketin itimadını kazanacağını, süratle yuvarlandığı uçurumdan kurtulacağını söylemiştir.

Cephedeki bütün komiteler murahhası da demiştir ki: Memleketin tahlisi ancak ordunun kabiliyet-i harbiyesi iade edilir ve efradın zabitlere karşı adem-i itimadı zail olur ise kabil olacaktır. Bu vazife hükümetin demokrasiye istinad ettiğini ordu öğrenirse kolaylaşacaktır.

Askeri murahhaslardan Voytunski ordunun müthiş vaziyetini kaydederek tecdid ve ihyası için ameli tedbirler ittihazını ve bilhassa iaşenin ıslahını tavsiye etmiş ve: "Zira aç ordular galip gelemez" demiştir. Muzır anasırdan tathir etmeyi ve aynı zamanda da firarların artmasına sebebiyet vermemek için itina ile hareket edilmesini tavsiye etmiştir.

İlk Milli Sinema

2 EKİM 1917

SABAH

Dün ilk şeritleri Royal Sineması'nı kapılara kadar dolduran yüzlerce temaşacı ile birlikte gördük. Halkın ilk defa olarak milli sinema şeritleri gösterilmesini ne kadar mühim bir hadise olarak telakki ettiği hariçte daha yüzlerce kişinin merakla ve içeri hücuma müheyya bir vaziyette beklemesinden belli oluyordu.

Heybeli Ada'daki yarışlara ait manzaralardan sonra "Casus" isimli dört kısımlık bir milli dram ve "Bican Efendi'nin Belediye Müfettişliği" isminde dört kısımlık bir komedi gösterildi. Bilhassa dramın noksanları çoktur. Şeride epeyce ziya verilemediği gibi bazı kısımlar lüzumsuz derecede uzun, bazıları da temaşacıyı vakanın cereyan-ı atisine hazırlayamayacak kadar kısadır. İlk defa sinemada oynayan aktörler de rollerinde bi't-tabi tamamıyla muvaffak olamamışlardır. Komedide kusurlar azdır. Bican Efendi kendisini umuma şiddetle sevdirecek bir sinema kahramanı olabileceğini ispat etmiştir.

İlk şeritlerdeki bu noksanlıkları tecrübesizliğe bağışlamak ve bu sahada devam olunacağını ve gittikçe terakki edileceğini temenni etmek icap eder. Bu işin başlıca müteşebbislerinden olan ve ilk şeritleri tertip eden Sedat Simavi Bey'i tebrik ederiz.

Sinemanın daimi müşterileri olan halk herhalde bu ilk şeritlerden memnun olmuş, her kısmı fevkalade bir dikkatle takip etmiş ve çıkarken haz ve memnuniyetini biri birine kuvvetli kelimelerle ifade etmiştir.

Kırmızı Alaylar

5 EKİM 1917

SABAH

Berlin 3 Teşrinievvel– Stockholm'den bildiriliyor: Ahalinin silahlarını teslim etmesi için Rusya Harbiye Nazırı tarafından vuku bulan talebe karşı birçok şehirlerde ahali Kırmızı Alaylar unvanıyla bir teşkilat vücuda getirmişlerdir. Bu cümleden olarak Moskova Asker ve Amele Cemiyeti ameleden Kırmızı Alaylar teşkiline ve bu alay efradının silahlandırılmasına karar vermiştir. Kronştadt'ta da dahi böyle alaylar teşkil edilmiştir. Kiev'de Kırmızı Alay efradı 8.000

kişi olup bunların ellerinde silahtan başka mitralyöz de bulunmaktadır. Ivanovo şehrinde de 6.000 kişilik alay teşkil edilmiştir. Odesa'da Kırmızı Alay efradı ise 5.000 kişi olup ellerinde silahtan maada mitralyöz de vardır. Hükümetin bu yeni teşkilata karşı bütün mesaisi akim kalmış, sevk edilen askerler silah çekmemişlerdir. Bilhassa Zarizin'de asker hapishaneyi işgal etmiş, mevkuf tutulan Bolşevikleri serbest bırakmışlardır.

Dublin'de Bir Nümayiş

7 EKİM 1917

SABAH

Amsterdam 6 Teşrinievvel– Irlanda'nın Dublin şehrinde Sinn Feinlerden Thomas Ashe'nin resm-i tedfini münasebetiyle muazzam bir nümayiş yapılmıştır. Cenaze alayı senelerden beri Dublin'de emsali görülmemiş derecede büyük olmuştur. Sokaklarda pek külliyetli ahali toplanmıştı. Bunlar Sinn Feinlere mahsus kurdele ve alamet-i matem takınmışlar idi. Irlanda gönüllülerinden mürekkep birkaç müfreze resmi üniformayı lamis oldukları halde birçok Katolik ruhbanı ile birlikte cenaze alayına refakat eylemişlerdir. Bandolar Sinn Fein havalarını terennüm eylemiştir. Alayın hamil olduğu bir sancakta şu sözler yazılmıştır: "Biz hiçbir zaman unutamayız ve af edemeyiz."

Muhtelit Kabine Teşkili Kararı

8 EKİM 1917

SABAH

Berlin 6 Teşrinievvel– Ajans Reuters Petersburg'dan istihbar ediyor: Demokrat Konferansı Heyet-i İcraiyesi perşembe günü akşamı içtima etmiştir. Cereyan eden müzakere esnasında Kerenski bir nutuk irad ederek tamamen sosyalist bir kabinenin dahili ve harici siyasetlerde büyük tehlikelere maruz kalacağını izah etmiş ve ancak muhtelit bir kabinenin memleketi kurtarabileceğini ilave etmiştir. Kerenski, şayet Demokrat Konferansı kendi kanaatine muhalif bir karar ittihaz edecek olursa buna tebaiyet edeceğini, fakat bilcümle mesuliyetten azade bulunacağını beyan etmiştir. Başvekilin bu tehdidi tesir hasıl etmiştir. Zira bunun üzerine konferansta burjuvaların ekalliyet teşkil etmek şartıyla kabineye ithali lehinde bir karar ittihaz edilmiştir.

Rusya Ahvali

9 EKİM 1917

TANİN

Berlin 8– Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Amele Terk-i Eşgal Umumi Komisyonu 6 Teşrinievvel'de telgraf ile göndermiş olduğu tamiminde 7 Teşrinievvel'de nısfü'l-leylden itibaren umum demiryollarında münakalatın tatil edilerek umumi terk-i eşgalin başlamasını emretmiştir. Her türlü yolcu ve emtia nakliyatı tatil edilecektir. Bilcümle memurin idare-i memuriyetleri başında bulunacaklar ise de mübrem olan muamelattan başka bir iş göremeyeceklerdir.

Cenubi Rusya'da Müthiş Karışıklıklar

9 EKİM 1917

İKDAM

National Zeitung gazetesi, Cenubi Rusya'da cereyan eden karışıklıklara dair Rus sansüründen kaçırılmış olan atideki malumatı neşrediyor: Dahilden ve cepheden gelen haberler, Rusya'nın vahim bir buhran içinde çalkalanmakta olduğunu gösteriyor. Maksimalistlerin Rusya'da nüfuz ve iktidarlarını tevsi ile Hükümet-i Muvakkate'ye karşı pek büyük müşkülat ika etmekte oldukları inkâr edilemeyecek hakikatler sırasına geçmiştir. Rusya'da herc ü merc umumi bir şekil iktisab etmiştir. Bugün artık Rusya'da bir hükümet ile ordunun mevcudiyeti kabul edilemez. Cenubi Rusya son derece kaynamaktadır. Merkezden uzaklaştıkça Hükümet-i Muvakkate'nin nüfuzu eksiliyor; ihtilalciler Sivastopol'de birçok mebani-i resmiyeyi tahrip etmişlerdir. Bu meyanda birçok insan da telef olmuştur. Sivastopol Kalesi Kumandanı ihtilalciler tarafından öldürülmüştür. Birçok sefain taifesi gemilerini terk ederek dahile gitmişlerdir. Sivastopol önündeki sefain-i harbiye mürettebatı kâmilen ihtilalcilere ilhak etmişlerdir. Bunlar silahlarını alarak nümayişkârane bir surette gemilerinden ayrılmışlardır. Asi mürettebatın sefain-i harbiye makinelerinde husule getirdiği tahribat on milyon ruble kadar tahmin edilmektedir. Sefain-i harbiye mürettebatının, hangi sebebe mebni Hükümet-i Muvakkate aleyhine ahz-ı mevki eyledikleri henüz anlaşılamamıştır. Petersburg Asker ve Amele Meclisi bu babda tahkikat icrası için Sivastopol'e bir heyet-i mahsusa göndermeye karar vermiştir. Odesa'nın da büsbütün anarşistlerin elinde kaldığı görülüyor. Maksimalistler Odesa'nın istiklalini ilan etmişlerdir. Cepheden Odesa'ya avdet eden askerler, pek müheyyiç haberler getirmişlerdir. Bu kişilerin getirdikleri korkunç haberler, Odesa'daki iğtişaşatı körüklemektedir. Amele, asker ve ahali ellerinde kırmızı bayraklar olduğu halde Odesa caddelerini dolaşarak Kerenski ile burjuva nazırların kurşuna dizilmelerini talep etmişlerdir.

Bir Felemenkli Rakkase

9 EKİM 1917

İKDAM

Casusluk Ettiği İçin Kurşuna Dizildi

Berlin 7– Matahari namında Felemenkli bir rakkase Paris'te casuslukla maznun olarak kurşuna dizilmiştir. Halbuki merkûmenin cürmü huzur-ı mahkemede sübut bulmamış ve hatta Paris gazeteleri lehinde neşriyatta bulunmuş idi.

Rus Kabinesi Teşekkül Etti

11 EKİM 1917

SABAH

Kabine Kerenski'nin riyaseti altında altı sosyalist, 11 sair fırkalara mensup nazırlardan mürekkeptir.

Muhtelit Kabine Tasvip Edilmiyor

12 EKİM 1917

SABAH

Stockholm 10 Teşrinievvel– Petersburg Telgraf Ajansı'ndan: Asker ve Amele Cemiyeti yeni Meclis idaresinin intihabını müteakip Meclis içtima etmiş ve burjuva anasır ile teşrik-i mesai aleyhinde olmak üzere maksımalistler tarafından serdedilen teklifi kabul eylemiştir. Meclis yakında inikad edecek olan Asker ve Amele Cemiyeti Umumi Kongresi'nde hakiki bir ihtilal hükümeti teşkil edeceği ümidini izhar etmiştir.

Maksimalistlerin Muzafferiyeti

14 EKİM 1917

TANİN

Amsterdam 11– Daily News Petersburg'dan 9 tarihiyle malumat-ı atiyeyi alıyor: Petersburg Amele ve Asker Meclisi'nın hükümete karşı meslek ve vaziyeti muhalefetkârânedir. Evvela Amele ve Asker Meclisi, ayın sekizinci günü 13 maksimalist, 6 ihtilalci sosyalist, 3 demokrat sosyalistten mürekkep olmak üzere yeni bir heyet-i icraiye teşkil etmiştir. Maksımalist Troçki reis tayin edilmiştir. Amele ve Asker Meclisi'nde de ittihaz edilen bir kararda deniliyor ki: "Bütün burjuvazi Kornilov'un mukabil ihtilal hareketine iştirak etmiştir. Temerküz prensibinin kabulü bu harekete yapılmış bir müsaade teşkil eder."

Rus Ordusu Artık Harp Etmek İstemiyor

14 EKİM 1917

SABAH

Berlin 12 Teşrinievvel– Matin gazetesi Petersburg'dan istihbar ediyor: İhzarı Parlamento müttefik devletlerden 9 milyar rublelik yeni bir harp istikrazı akdine karar vermiştir. Amele ve Asker Meclisi'nın son içtimaında Dubuzev ismindeki bir zabitin sözleri[nın] azim bir tesir icra etmiş olduğunu Reç gazetesi yazıyor. Doğrudan doğruya cepheden gelen zabit askerlerin ne fütuhat, ne de hürriyet değil, belki hitam-ı harbi istediklerini beyan etmiş ve: "Burada ne söylenirse söylensin askerler daha uzun müddet harp etmeyeceklerdir" [demiştir]. Bu sözleri takip eden uzun sükûtu "Bolşevikler bile böyle söylemediler" diyen bir ses ihlal etmiştir. Zabit buna: "Biz de bunu biliyoruz. Fakat Bolşeviklerin ne dedikleri bizi alakadar etmez. Ben yalnız askerlerin bana dediklerini size bildirmekle vazifemi ifa etmiş oluyorum" cevabıyla mukabele etmiştir.

Alman İmparatoru Hazretleri

15 EKİM 1917

SABAH

Sevgili Padişahımızın muazzam müttefikleri Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Wilhelm Hazretleri bugün şehrimize muvasalat buyuracaklardır. İmparator hazretleri biri 21 Teşrinievvel 305, diğeri 6 Teşrinievvel 314 tarihlerinde olmak üzere bundan evvel daha iki defa İstanbul'u ziyaret eylemişlerdi. Fakat bu ziyaretler hiçbir zaman bugünkü kadar mesut şerait dahilinde vukua gelmemişti. İki hükümeti yekdiğerine sıkı bir rabıta ile bağlayan ve üç seneden beri müştereken akıtılan kanlarla bir kat daha kuvvet kesb eden ittifak bugün bütün milletin kalbinde büyük bir yer tutuğu için İmparator bu ziyaretinde geçen defalara nispetle pek samimi bir surette istikbal edilecektir.

İrlanda İhtilal Arifesinde

15 EKİM 1917

TANİN

Amsterdam 14– Morning Post gazetesi, İrlanda'nın cenup ve cenub-i garbi aksamındaki hadisatın 1916 senesi Paskalya haftasında olduğundan daha fena olduğunu yazıyor. İrlanda'yı tanıyanlar yeni bir ihtilalin yakın olduğunu beyan ediyorlar. Geceleri her yerde ihtilalci grupları dolaşmakta ve İngiltere aleyhinde tahrikat ve teşvikata bulunmaktadırlar. Berriye ve bahriye efradı Sinn Feinler tarafından ale'l-eksêr duçar-ı tecavüz olmaktadırlar. Daily Mail gazetesi bu haberi teyid ediyor ve ahvale re'y-el-ayn şahit olan bir şahsın müşahedatını naklediyor. Bu şahıs İrlanda gönüllüleri ile dolu trenler gördüğünü ve bu gönüllülerin yaşasın ihtilal, yaşasın De Valera diye bağırdıklarını beyan etmiştir. De Valera İrlanda ihtilalcilerinin reisi olup İrlanda'nın her tarafında büyük bir teveccüh ve samimiyetle karşılanmaktadır.

Rusya'da Açlık

18 EKİM 1917

TANİN

Peşte 16– Russkoye Slova gazetesinin beyanına nazaran Rusya Mesai Nazırı Rusya'nın ahval-i iktisadisi hakkında gayet bedbinane beyanatta bulunmuş ve müşkülat-ı maliyeden dolayı işe meselesinin hemen gayr-ı mümkün bir hale geldiğini ve ordunun dahi açlık çekmekte bulunduğunu beyan etmiştir.

Mezkûr gazete Sibirya'nın İtilaf Devletleri'ne satılacağına dair rivayet deveran eylediğini ve Sibirya'nın satılması bir cinayet olacağını ve Sibirya'yı satmak Rusya'yı satmak demek olacağını dahi kayd eylemiştir.

Rus Demokrasisinin Şerait-i Sulhiyesi

23 EKİM 1917

TANİN

Amele ve Asker Meclisi'nde

Stockholm 21 Teşrinisani– Petersburg Ajansı'ndan: Amele ve Asker Meclisi İcra Komitesi sabık nazırlardan Skobelev'i İtilafçıların Paris Konferansı'na murahhas olarak İntihab ettikten sonra sulh meselesi hakkında atideki talimatı verdiler:

Rusya'nın Alman askerleri tarafından tahliyesi, Lehistan, Litvanya ve işgal altında bulunan diğer eyaletlere muhtariyet bahşı, ara-yı umumiyenin serbesti-i tammı temin edilmek şartıyla Alsas-Loren

meselesinin rey-i amm usulüne müracaat suretiyle halli, Belçika'nın iadeten tesisi ve hasaratının beynelmilel bir sermaye ile tamiri, Sırbistan ile Karadağ'ın iadeten tesisi ve hasar ve ziyanlarının beynelmilel sermaye ile tamiri. Sırbistan Adriyatik Denizi'nde bir mahreç alacak ve Bosna-Hersek muhtar ilan olunacaktır. Balkanlar'da münazi fih olan yerlere, muvakkat bir muhtariyet verilecek ve bunların kati akibeti ba'dehû rey-i amm usulüne müracaat suretiyle tayin edilecektir.

Et Haftada Dört Gün

26 EKİM 1917

TANİN

İstanbul şehri hudud-ı belediyesi dahilinde ve Kartal kazasında Teşrinisani'nin birinci perşembe gününden itibaren haftada dört gün yani cuma, pazar, salı ve perşembe günleri et kesilip satılacak ve mütebaki üç gün et kesilmeyeceği gibi et ve et yemeği ve etli yemekler hiçbir mahalde ve hiçbir suretle füruht ve sarf ve istihlak edilmeyecektir.

Av eti ve her nevi balıkların satışı her vakit serbesttir.

Türkiye ve Harp

27 EKİM 1917

TANİN

Hamburg 24– Hamburger Nachrichten yazıyor: "Osmanlı İmparatorluğu üç sene evvel bitaraflığı terk ve Alman İmparatorluğu ile sıkı bir surette ittihad etti. Bu karar tam zamanında ve her iki imparatorluğun menfaatine olarak ittihaz edildi. Bu kararın Türkiye için hayati bir lüzumu bulunduğunu söylemekle müttefiklerimiz Türklere karşı bir haksızlık değil, belki bir hizmet ifa edebiliriz. Türkiye ancak merkezi devletlerle sıkı ittihadı sayesinde kuvvetli ve müstakil olabilir. Zira Türkiye'nin kuvvetli ve müstakil olması yalnız merkezi devletlerin hakiki menafi-i siyasiyesi, hatta diyebiliriz ki menafi-i hayatiyesi icabatındandır. Filhakika şurası unutulamaz ki 1914 senesi sonbaharında İngiltere ile müttefikleri Türkiye'ye, bitaraf kalmak şartıyla, tamam-ı mülkısının muhafazasını vaad ettikleri halde, Rusya İngiltere'nin muvafakatiyle İstanbul'u başlıca gaye-i harp olarak gösteriyordu.

O zamandan beri geçen üç muharebe senesi müttefiklerimiz Türklerin politikasının isabetini ispat etmiştir. Türkler emin olabilirler ki Alman milleti başlıca harp gayelerinden biri olarak hür ve kuvvetli bir Türkiye istemektedir. Bu ise her şeyden evvel Türk arazisinin düşman işgalinden tamamıyla ve daimi surette tahlisi demektir."

Amerika'da Sulh Taraftarları

28 EKİM 1917

TANİN

Bern 27– Amerika'daki Sosyalist Fırkası dahilinde muharebeden dolayı zuhur eden mücadele sulh muhibbi grubun muzafferiyeti ile nihayet bulmuştur. Fırkadaki harp taraftarları ihraç edilmiştir. Bu suretle Amerika sosyalistleri harp aleyhinde bir kitle teşkil etmekte bulunuyor.

Nikâh ve Talak

31 EKİM 1917

SABAH

Kanunlarımızdan ekserisinin asrın ihtiyacı ile münasip olmadığı nazar-ı dikkate alınarak icap eden tadilatın icrası için geçen sene Adliye Nezareti'nde komisyonlar teşkil edilmişti. Bu komisyonlar tarafından kanun-ı medenimiz olan Mecelle'yi nikâh, talak gibi muayyen bir kanuna tabi olmayan hususları tetkik edecek, diğer taraftan Mecelle'de, Ticaret Kanunnamesi'nde, Usul-i Muhakeme kanunlarında mevcut ve birbirini nakz eden ahkâmı izale eyleyerek şu zamanın ihtiyacına göre lazım gelen tadilatı yapacak idi.

Mecelle'de yapılacak tadilatı icra etmek üzere sabık Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey'in taht-ı riyasetinde teşekkül eden komisyon şimdiye kadar pek mühim esaslar hazırladığı gibi Ticaret Kanunnamesi'nin ıslahı için sabık Nafıa Nazırı Hallacyan Efendi'nin riyaseti altında teşekkül eden komisyon da tetkikatına devam etmekte, tüccarların reyini alarak, ecnebi kanunlarını, bizim ihtiyaçlarımızı tetkik ederek esaslı bir tadilat yapmak için çalışmaktadır. Şimdilik yalnız Mecelle'yi tetkik eden komisyonun teşkil ettiği hukuk-ı aile encümeni nikâh ve talak meseleleri ile Usul-i Muhakemat-ı Şer'iyye Kanunu'nu tetkik etmiş ve tetkikatını ikmal ederek lazım gelen layihaları hazırlamıştır. Bu iki kanun yakında karar-ı muvakkat şeklinde mevki-i tatbike vaz' edilecektir.

Usul-i Muhakemat-ı Şer'iyye Kanunu, mahkemelerin tevhidi münasebetiyle birçok tadilatı muhtevi olduğu gibi nikâh ve talak hakkında da yeni bir kanun tanzim edilmiştir. Bu kanun nikâh ve talak meselelerindeki müşkülatı izale etmekte ve pek mühim esaslar vaz' eylemektedir. Bu esasların başlıcası nikâhın hâkim huzurunda akdi, tescil ve akdin kabulü ilanıdır.

Talak meselesinde İmam Maliki hazretlerinin kavli kabul edilerek zevce talakı talep ettiği takdirde mahkemece ailelerinden ikişer kişilik bir hakem heyeti tayini suretiyle ihtilafın halli, bu suretle ihtilaf halledilemezse hâkimin talaka hükmetmesi kabul edilmiş ve kadının hakkı bir derece temin olunmuştur.

Taaddüd-i zevcat meselesinde komisyon şu kaydı vaz' etmiştir: Zevce, zevcinin ikinci bir nikâh akdetmesini istemez ise nikâh akdedilirken birincinin veya ikincinin münfesih addedilmesi lazım geleceği kaydını vaz' ettirebilecektir.

Kanun mehr meselesi hakkında da birçok mühim ahkâm vaz' etmekte, gayr-ı Müslimlerin nikâh ve talak meselelerine dair de hükümleri muhtevi bulunmaktadır.

Nafaka meselesi hakkında: Dünkü Takvim-i Vakayi gazetesi mehr ve nafaka hakkında fetvahaneden sadır olan bir fetvanın mucibince amel edilmesi için irade-i seniye sadır olduğunu bildirmekte idi. Fetva şudur: Zevç gaib olarak nafakanın tahsili müteazzir olduğu takdirde zevcenin talebiyle kadı nikâhı fesh eder. Bu suretle nikâh ve talak meselelerinin hallinde yeni bir hatve daha atılmıştır.

SİLİVRİ YOĞURTHANELERİ

Bu ay Gözden Kaçanlar'da İstanbul'un çeperinde bulunan Silivri'ye uzandık. Süpermarket yoğurtlarından çok önce şehir sokaklarında bir "yoğurtçu"nun dolaşıp Silivri yoğurdu sattığını çoğumuz hatırlamaz. Zaten yoğurtçu da Silivri yoğurdu da tarih oldu. Kaçıp giden bu değerin bir mimari boyutu olan üretim yerlerinin peşine düşen Beril Sarısakal bizim için Silivri'nin yoğurthanelerini yazdı. MEF Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlisi Mimar Beril Sarısakal'a çok teşekkür ediyoruz

istanbul@arkeologlardernegist.org

Şekil 1
İstanbul Yeniköy'de seyyar yoğurtçu.

Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Arşivi.

BERİL SARISAKAL

"Matlubü'l-mikdar susuz sütü kalaylı temiz tencerede bir taşım kaynatıp indireler. Badehü işbu sütü bir çömleğe veyahut kâselere taksim edip harâretini yoklayalar. Tamam parmak dayanma mertebesine geldikde çömleğe bir ıkı kaşık eski yoğurt veyahut her bır kâseye birer kaşık yoğurt koyup kaşığın sapı ile karıştırasın. Altına bir mikdar saman veyahut diğer bir şey ve üzerine yine kalınca bır örtü ile beş on saat terk olundukda pek nefis ve katı yoğurt olur."

1844 yılında Mehmed Kâmil tarafından yayımlanan ilk Türkçe yemek kitabındaki bu tarif, yoğurdun pek tartışmalı kökenine ışık tutmasa da paylaşılamayan bu yiyeceğin Türk yemek dünyasındaki önemini kanıtlar niteliktedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Silivri markasıyla ünlenen yoğurt, sofralarda yerini almadan önce büyük yarışlarda başrol oynar hale gelir: Mahsulüne güvenen ustalar yoğurt kaplarını Boyacı Bayırı'ndan aşağı yuvarlarlar; dökülmeden, bozulmadan aşağı inen yoğurt, yarışın kazananı olur. Böylece aradan geçen yüz yılda süt, saray mutfağının kaynayan kazanlarından halkın arasına "Silivri'm Kaymak!" diye çığıran yoğurt satıcılarının karavanalarına geçiş yapar.

SİLİVRİ VE YOĞURDU

Doğal bir liman oluşu nedeniyle tarih boyunca önemini koruyan Silivri bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de gerek önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, gerekse İstanbul'a olan görece yakınlığı sebebiyle bir uğrak yeri haline gelmiştir. Bunun yanı sıra verimli toprakları sayesinde tarıma elverişli olan Silivri, sarayın zahiresinin karşılandığı bölge olarak da kayıtlara geçmektedir.

Silivri'de tarım ve hayvancılığa bağlı olarak yapılan süt ve süt ürünleri imalatının bir ayağı da yoğurt üretimi olmuş, Silivri yoğurdu ülke çapında tanınır hale gelmiştir. 1940 tarihli *Silivri Yoğurtçuluğu* adlı çalışmasında Zeki Öztanrısever, Silivri'de 19. yüzyılın sonlarında üretilmeye başlanan yoğurdun geçen birkaç on yılın ardından üreticilerinin bir kısmını Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen mübadele sonucu kaybettiğini, ancak Drama, Naslıç, Selanik, Serez gibi bölgelerden kasabaya gelenlerin ve kasaba yerlilerinin bu sanatı öğrenmesi ile yoğurt üretiminin sürekliliğini koruduğunu belirtmektedir.

Osman Ferid Uyguç'un yayımladığı *Yoğurtçuluk* kitabında "Sütü bol

Şekil 2
Küçük Hasfırın Sokak'taki Silivri yoğurthaneleri.

Silivri Belediyesi Kentsel Tasarım Müdürlüğü Arşivi.

olan yerlerimizin meşhur yoğurtları vardır... Bu yerlerden en meşhurları Silivri ve civarıyla Bandırma vesaire yerlerdir. Marmara'nın şimal sahilinde çıkan Silivri namını taşıyan köyün yoğurdu ılkbaharda çıkar, pek nefis ve lezizdir" şeklinde tanımladığı Silivri yoğurdu, I. Dünya Savaşı sonrasında Marmara'da bulunan İngiliz Deniz İstihbaratı kayıtlarında dahi göze çarpmaktadır. 1920 yılı istihbarat raporunda ilçe hakkında "Silivri günlük olarak İstanbul'a vapurlar aracılığıyla peynir, tütün, bakliyat ve (mart ve temmuz ayları arasında) yoğurt ihracatı yapmaktadır" ibaresi, kentin İstanbul'u besleyen üretim merkezlerinden biri olduğunu ve yoğurdun, ticareti yapılan mallardan biri haline geldiğini doğrulamaktadır. Kayıtlarda geçen zaman belirteci ise hammadde mevcudiyetiyle ilişkilendirilmektedir. Zira, baharla beraber elde edilen süt miktarının artması ve artan hava sıcaklıkları sayesinde yoğurt imalat masraflarının düşmesi nedeniyle 20. yüzyıl başındaki yoğurt üretiminin mart-ağustos ayları arasında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra üretiminde koyun sütü kullanılması ve sütün üretim aşamasında birden fazla kez kaynatılması, Silivri yoğurdunu diğer mahsullerden ayrıştırmaktadır. Bu bağlamda Silivri yoğurdunun özellikle Marmara havzasında ünlenmesinin nedeni, hammadde ve yapılış aşamasındaki farklılığın yanı sıra İstanbul'a olan görece yakınlığı olarak görülebilir.

Şekil 3
1918 tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umumiliye tarafından hazırlanan, Silivri ve civarını gösteren harita üzerinde görülen Silivri merkezi. (Sarı ile işaretli alan yoğurthanelerin konumunu göstermektedir.)

SALT Araştırma; Harita Arşivi.

Şekil 1'de bir örneği görülen 20. yüzyıl başlarına ait İstanbul kartpostallarındaki seyyar yoğurtçuların taşıdıkları ürünün, Silivri'nin bu hususta ünü ve taşınmakta olan yoğurt kaplarının biçimlerinin Silivri'ye özgü kaplarla uyum göstermesi nedeniyle Silivri yoğurdu olduğu düşünülebilir. Zira Uyguç'un "Her yerin kendine mahsus nefis yoğurtları olduğu gibi her yoğurdun da kendine mahsus kabı vardır. Silivri yoğurdu 30 ila 35 santimetre eninde ve 6 ila 7 santimetre boyunda tenekelerde [...] yapılır" şeklinde tanımladığı yoğurt kaplarını Cemal Kozanoğlu *Her Yönüyle Silivri* adlı eserinde "karavana" olarak adlandırmakta ve bu kapların kullanılmasını "yoğurdu toprak çömlekler içinde İstanbul'a göndermenin çok zor olması" ile ilişkilendirmektedir.

SİLİVRİ YOĞURTHANELERİ

Ekrem Rüştü Üresin'in 1935 tarihli *Silivri Yoğurdunun Yapılışı ve Terkibi Hakkında Araştırmalar* adlı kitabında ve Öztanrısever'in araştırmalarında Silivri yoğurdunun Silivri dışında Çatalca, Mimar Sinan ve Çorlu çevrelerindeki yoğurthanelerde de üretildiği; 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde, bahsi geçen bölgelerde 12 ila 17 yoğurthane bulunduğu belirtilmektedir. Bu araştırma ise salt Silivri Piri Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan ve İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından yoğurthane binaları olarak tescillenmiş yapılara odaklanmaktadır.

Şekil 4
Yoğurthanelerin karavana ocakları.

Üresin, 1935.

Tarihsel Bağlam

Silivri merkezinde bulunan yoğurthanelerin hangi yıl inşa edildiği bilinmemekle beraber Üresin, "Silivri kasabası[nın] 40-50 yıldan beri yoğurtları ile tanınmış" olduğunu belirtmekte, Kozanoğlu ise 1930'lu yıllara kadar Silivri'de yoğurthane olarak kullanılmak amacıyla inşa edilmiş yerler olmadığını, ancak 1870'li yıllardan bu tarihe kadar yoğurdun ambar benzeri yapılarda imal edildiğini yazmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Silivri ve yoğurtçuluğa dair belgeler ise 1317-1323 (1899-1905) tarihleri aralığına denk gelmekte olduğundan, Silivri bölgesi özelinde 20. yüzyılın ilk yılları itibariyle yoğurt imalatının gerçekleşiyor olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Şekil 2'de görülen 1970-1980 yıllarına ait fotoğrafın yoğurthanelere dair en

Şekil 5
Yoğurthaneler, 1996.

İstanbul 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.

eski görsel kaynak olduğu düşünülmektedir. Küçük Hasfırın Sokak'ın güney ucundan kuzeyine doğru bakan ve yoğurthane binalarının giriş cephelerini gösteren bu fotoğrafta binaların hasarsız bir şekilde ayakta olduğu görülmekle beraber, tüm kapı ve pencerelerin kapalı olması nedeniyle imal sürecinin devamlılığına dair kesin veri elde edilememektedir.

Konum

25 Rebiyülahir 1323 (29 Haziran 1905) tarihli, Silivri'den İstanbul'a yapılan yoğurt naklıyatı hakkında Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından alınan "Tezkire-i mezkure mealinde Silivri kasabasındaki yoğurt tüccarı reis ve taifesine itimadları olan kayıklar marifetiyle yoğurtları Dersaadet'e nakl etmekde oldukları halde bunun nöbet usulüne muğayeretinden bahs ile mezkur yoğurtların Silivri İskelesi'nde mevcud kayıklara tahmilen ve nöbet üsulüne tevfikan nakl ettirilmesi [...] dermiyan kılınmıştır" kararından, Silivri'den İstanbul'a yapılan yoğurt ihracatının kayıklar aracılığıyla –yani deniz yoluyla– yapıldığı ve bu nakliyatın başlangıç noktasının Silivri İskelesi olduğu bilgisi edinilmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye tarafından 1334 (1918) yılında hazırlanmış Silivri, Selimpaşa ve çevresini gösteren harita (Şekil 3) incelendiğinde ise Silivri merkezinin batı kıyısında görülen çapa işareti ve denize doğru uzayan kütlenin, Mülkiye Dairesi tarafından onanan kararda adı geçen Silivri İskelesi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra harita, güncel Silivri haritası ile karşılaştırılarak, haritanın hazırlandığı tarihlerde faal olduğu düşünülen yoğurthanelerin konumları tespit edilebilmektedir. Karayoluyla yapılan taşımacılıkta yoğurdun üst tabakasının sarsıntıdan zarar görebileceği düşünüldüğünde, imalathane ve iskele arasındaki yolu kısaltmak amacıyla yoğurthane yapılarının optimize edilmiş yerlerde konumlandırıldıkları görülmektedir.

MEKÂNSAL VE YAPISAL ÖZELLİKLER

Üresin, yoğurdun yapılışını ele aldığı 1935 tarihli çalışmasında yoğurthanelerin mekânsal bölümlenmelerine de değinmektedir. Yoğurthanelerin kazan ocakları kısmı ve karavana ocakları kısmı (Şekil 4) olmak üzere iki ana bölümden meydana geldiğini belirten Üresin, bazı yoğurthanelerin tekil mekânlardan oluştuğunu ve bu iki bölümün bir arada işlediği bilgisini de eklemektedir. İki bölümlü olan yoğurthanelerde taş ve tuğladan yapılmış olan kazan ocakları, 50 santimetre kadar yükselmektedir. Sütün ikinci bir kez pişirildiği karavana ocakları ise benzer bir şekilde taş ve tuğladan yapılma, yaklaşık 50 santimetre yüksekliğindeki tezgâhlardan oluşmaktadır. Duvar kenarında bulunduğu zaman tek taraflı, orta bölümlerde konumlandığında çift taraflı olarak kullanılan ocakların üzerlerine karavanalar yerleştirilmektedir. Bazı yoğurthanelerde ise depo işlevi gören üçüncü bir mekânın da yer aldığı dile getirilmektedir.

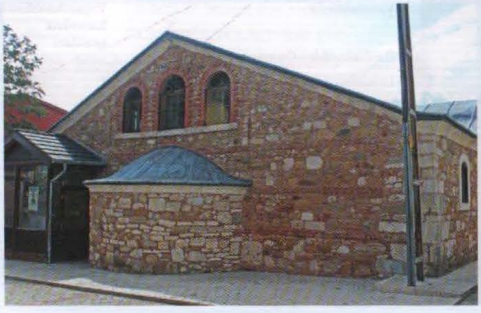
Aynı çalışmasında Üresin, yoğurthane yapılarını "[...] dört duvardan ibaret, üstleri kapalı bir yer olup yükseklikleri, çatı ile beraber 5-8 metre kadar" olan, boyutları ise kapasitesine göre değişen yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Şekil 2'deki fotoğraf yoğurthane binalarının özgün hallerine dair bilgi vermektedir: Kârgir yapılı ve kırma çatılı binalar kiremit çatı örtüsüyle

Şekil 6
Aziz Dimitrios Kilisesi (Ortaköy Tarihi Camii) arka cephesi.

Fotoğraf: Berrin Sarısakal.

Şekil 7
Çantuğa Rum Kilisesi (sağda).

Fotoğraf: Berrin Sarısakal.

Şekil 8
Yoğurthane yapılarının ön cephelerindeki devşirme malzemeler.

İstanbul 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.

kaplanmıştır; ahşap kapıları ve doğal taş söveli dikdörtgen pencere açıklıkları vardır. Farklı perspektiflerden çekilmiş fotoğraflarda (Şekil 5) ise kuzeyde bulunan yapıların pencere açıklıklarının duvarların yüksek kısımlarında karşılıklı olarak yerleşmiş olduğu görülmektedir. Pencerelerin yüksekte ve karşılıklı konumlanmış olması, yoğurdun üretim safhasında elzem olan hava sirkülasyonunu yaratarak yoğurthanelerin özellikle yaz mevsiminde serinlemesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kapı ve pencere boşluklarındaki yuvarlak kemerli ve tuğlalı söve kullanımları, bölgenin sivil ve anıtsal mimarisine katkıda bulunan Ortaköy Aziz Dimitrios Kilisesi (Şekil 6) ve Çanta Köyü'nde bulunan Çantuğa Rum Kilisesi (Şekil 7) gibi yapılarda da kendini göstermektedir.

Yapıların duvar örgüsü köşelerde kesme taştan oluşurken, ara duvarlar moloz taşla örülmüş ve 1,5 metrede bir çifte tuğla sıraları ardında gizlenmiş ahşap hatıllar tarafından desteklenmektedir. 30-40 santimetre kalınlığında olan bu duvarların sıvasız ve badanasız, zeminin ise kil veya toprak olduğunu belirten Öztanrısever'in açıklamasına ek olarak Üresin, çıplak zeminlerinin yoğurthaneler içinde tozlu bir hava oluşturduğunu, dolayısıyla bu yapıların sıhhi ve verimli üretim açısından sınıfta kaldığını belirtmektedir. Yenileme öncesi fotoğraflar da Öztanrısever ve Üresin'in ifadelerini destekler niteliktedir. Bu görsellerde iç duvarlarda sıva uygulaması izlerine rastlansa da, bu izlerin kümelenmiş şekilde sadece belirli bölgelerde gözlemlenebiliyor oluşu, sıva uygulamasının yapının imalathane işlevini yitirdikten sonra yapıldığına işaret etmektedir.

Bunlara ek olarak 1960'larda çekildiği düşünülen hava fotoğrafları Piri Mehmet Paşa Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan yoğurthane yapılarının üç ve iki adet büyükçe bacaya sahip olduğunu göstermekte, bu veri de bahsi geçen yapıların üretim mahalli olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Buna karşılık güneydeki yoğurthane yapısının herhangi bir bacaya sahip olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni yapının kuzey cephesine bitişik yerleştirilmiş ikinci bir mekânın kazan dairesi işlevini görmesi olarak yorumlanabilir.

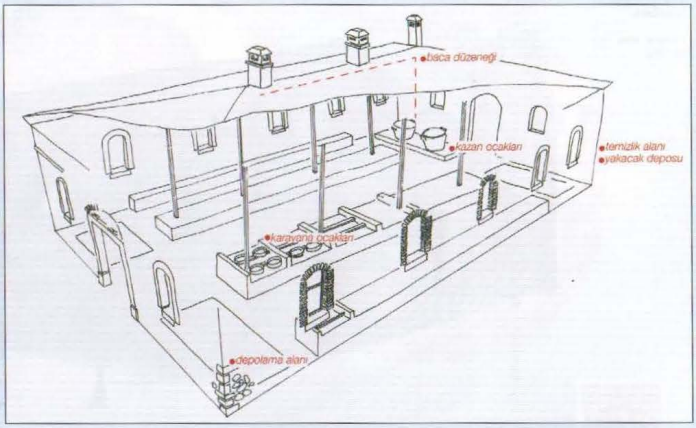
Şekil 8 ve ise kuzeyde bulunan yapıların kapı açıklıkların üst kısımlarında kullanılan devşirme malzemeleri göstermektedir. Sütun başlığı ve korniş parçaları gibi bölümlerden alınan bu devşirme malzemelerin estetik kaygılardan dolayı yerleştirilmesinin yanı sıra her iki örnekte de ana girişin iki yanında çıkıntı oluşturan yüzeyler yaratmaları itibariyle, bu yüzeylerin aydınlatma elemanı gibi öğelerin asılarak yerleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş olabilecekleri düşünülmektedir.

Yoğurthanelerin Mekânsal Bölümlenmeleri Üzerine

Tüm bu veriler ışığında, yoğurthanelerin kullanımları sırasındaki mekânsal bölümlenmelerine dair öneriler türetilmiştir. Şekil 9'da Küçük Hasfırın Sokak'ın en kuzeyinde bulunan yoğurthane binasının tefrişine dair üretilen temsili çizim görülebilir. Tekil bir mekândan oluşan yoğurthanede, girişe yakın kısımda istif/depolama alanı olduğu düşünülmektedir. Tasarıya göre, imalatı tamamlanan yoğurt karavanaları ana girişe yakın bir bölgede depolanmaktadır. Depo bölgesinin hemen ilerisinde, ortadaki taşıyıcı dikmelerin zeminle birleştiği noktaları kapatacak biçimde karavana ocaklarının tezgâhlarının olduğu düşünülmektedir. Tezgâhlar duvarla bitişik olduklarında tek taraflı, ortada serbest olduklarında ise çift taraflı kullanıma uygun olarak tasarlanmıştır. Yerden 50 santimetre kadar yüksekte bulunan tezgâhlar, boylamasına, yoğurt-

Şekil 9
Yoğurthane yapısının muhtemel tefrişi.

Fotoğraf: Beril Sarışakal.

Şekil 10
1940'larda bir Silivri yoğurthanesi önündeki yoğurtçular.

Kırsever Ailesi Arşivi.

hane boyunca uzanmaktadır. Yoğurthanenin arka ucuna yakın bölümünde ise kazan ocaklarının yer aldığı düşünülmektedir. Kazan ocaklarında kullanılan yakıtların yoğurthanenin arka bahçesinde saklanma ihtimali yüksek olduğundan, kazan ocakları yakacaklara yakın bölgede konumlandırılmıştır. Kazan ocaklarında üretilen isin ise ilkel bir tesisat düzeneği aracılığıyla yoğurthanenin bacalarına aktarıldığı düşünülmektedir. Son olarak kazan ve karavanaların temizlenme işleminin arka bahçede gerçekleştirildiği tasarlanmıştır.

SONUÇ

Verimli tarım topraklarına sahip Silivri, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında farklı teknikte ürettiği yoğurtlarıyla ünlenmiş ve gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse cumhuriyetin kurulmasından sonra İstanbul başta olmak üzere farklı illere yoğurt ihracatı yapmıştır. Bu nedenle Silivri yoğurdu üretiminin gerçekleştirildiği yoğurthanelerin Silivri ve çevresindeki kasabalarda yoğunlaştığı bilinmektedir.

Ele alınan yoğurthane binalarının yapısal özellikleri incelendiğinde, yapıların dikdörtgen planlı kârgir yapılar olduğu görülmektedir. Zeminlerinin toprak, duvarlarının ise sıvasız oluşu, binaların yoğurt imalatına yönelik inşa edilmemiş olduğunu düşündürtmekle beraber çeşitli yapısal özellikleri, yoğurthane olarak kullanılmalarını temellendirmektedir. Örneğin yapıların gerekli en ve yükseklikte olmaları, geniş kapıların büyük boyuttaki kazan veya ürünlerin mekâna giriş çıkışına müsaade etmeleri (Şekil 10) ya da karşılıklı yerleştirilmiş olan yüksek pencerelerinin yoğurt imalatında gerekli hava sirkülasyonuna imkân sağlamaları, bahsi geçen yerlerin yoğurt üretim mekânları olarak kullanılmalarını meşrulaştırmaktadır.

Bu bağlamda, incelenen yoğurthane yapılarının Silivri yoğurdunun ün kazanmasından önce de kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yapım tekniği, çatı örtüsü, pencere açıklıkları ve söveleri bakımından yoğurthane yapılarına benzer karakteristikte olan sivil ve anıtsal mimari yapıların 19. yüzyıla tarihlendiği bilinmektedir. Çeşitli arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler harmanlandığında, yapıların geç 19. yüzyıl ya da 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiş oldukları ve 20. yüzyıl itibariyle yoğurthane olarak kullanıldıkları sonucu çıkarılmaktadır.

Binaların, imalathane işlevlerini kaybetmeleriyle birlikte 20. yüzyılın sonlarında kafeterya ve atölye gibi çeşitli amaçlar kapsamında kullanıldığı, birtakım doğal afetler ve bakımsızlık gibi sebepler sonucunda ise bazı strüktürel bölümlerini yitirdikleri bilinmektedir. 1996 yılında "yoğurthane" olarak tescillenen yapıların kuzeydeki ikisi günümüzde tiyatro ve sergi salonu olarak restore edilmiş olup, güneyde yer alan yapının rekonstrüksiyon işlemleri Mayıs 2017 itibariyle devam etmektedir (Şekil 11). Sonuç olarak 1930'lu yıllarda salt Silivri özelinde sayıları onu aşan yoğurthaneler, endüstriyelleşen günümüz koşullarında sadece ismen korunur hale gelmiştir. Kültür varlığı olarak tescillenmelerinden yirmi yıl kadar sonra özgün işlevleri olan imalathane fonksiyonlarının canlandırılması yerine kent kültürüne katkı sağlaması planlanan mekânlar olarak yenilenmektedirler. Gelecekte yapılacak çalışmalarda Silivri Belediyesi'nin yoğurthane yapılarının özgün fonksiyonlarının korunması gibi ilerici bir girişime ön ayak olması Silivri yoğurdu mirasını yaşatmak adına olumlu bir adım olacaktır.

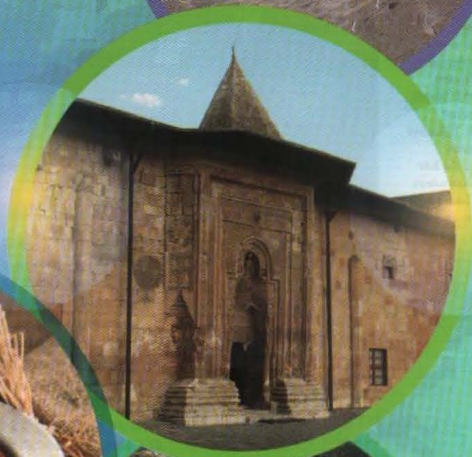
Şekil 11
Restore edilmiş yoğurthane binaları.

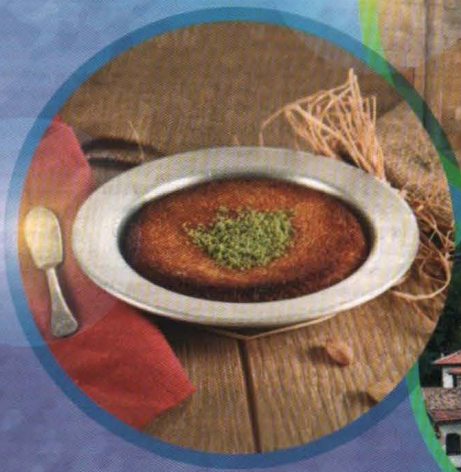
Fotoğraf, Beril Sarısakal

Adım Adım Anadolu®

- **4-5 Kasım**
  Kızılcahamam - Çamlıdere
  Jeoparkı ve Soğuksu Milli Parkı
  YENİ
- **9-12 Kasım**
  Divriği-Kemaliye-Sivas
- **10-12 Kasım**
  Hatay Lezzet Durakları
- **17-19 Kasım**
  Karaelmas Zonguldak,
  Çeşm-i Cihan Amasra ve Safranbolu

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78
www.festtravel.com
/festtravel

Mersis No: 0385044598200019

BÜYÜK TÜRKOLOG SEMİH TEZCAN'IN ARDINDAN

Semih Tezcan'ı 14 Eylül 2017 akşamı Almanya seyahati dönüşü geçirdiği bir kalp krizi sonucunda Sabiha Gökçen Havaalanı'nda kaybettik. Hem alan dışından ve uzaktan ona çok saygı duyan bir meslektaşı hem de 2014-2015 akademik yılında vermiş olduğu "Oğuz Han Anlatıları" ve "Dede Korkut Oğuznameleri" derslerini düzenli takip etmiş bir öğrencisi olarak bu yazıyı kaleme almak konusunda kendimi borçlu hissettim.

Ön sırada sağda Semih Tezcan, 1970'lerin sonunda Türk Dil Kurumu'nun bir toplantısında. Yanında onu, çok farklı siyasi görüşlerine rağmen, bilimsel dayanışma duygusuyla her zaman korumuş hocası Saadet Çağatay.

İLKER AYTÜRK

Semih Hoca'nınki kadar uzun olmayan akademik hayatımda yüzlerce meslektaşla tanışmış, çok daha fazlasının eserlerini okumuş olmalıyım. İçlerinde, yeri doldurulamayacak büyük bir "âlim" olduğunu düşündüklerimin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Hiç şüphesiz Semih Hoca onlardan birlydı.

Yeri doldurulamaz diyorum, çünkü Semih Hoca az rastlanır bir akademik talih eseri olarak olağanüstü bir eğitim almıştı. Ankara Üniversitesi'nde DTCF'nin parlak yıllarında Ayaz İshaki'nin kızı ve kendisinin de hep saygıyla andığı Saadet Çağatay'ın öğrencisi oldu. Bu yönden akademik silsilesi, Çağatay'ın hocası ve karşılaştırmalı Türk dilbiliminin kurucusu Willi Bang-Kaup'a kadar uzanır. Lisans eğitiminde gösterdiği başarının sonucunda burs sağlanarak doktorasını yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Almanya'da ilk durağı Hamburg Üniversitesi oldu. Burada Türkoloji uzmanı Annemarie von Gabaln'in yanında Uygurca dersleri aldı. Altayistik bilgisini pekiştirmek üzere de von Gabain'in önerisi ile Göttingen Üniversitesi'ne giderek bir başka büyük Alman filolog ve Türkolog Gerhard Doerfer ile çalışmaya başladı. Doerfer'in 1963-1975 yılları arasında dört cilt olarak yayımlanan *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* başlıklı çalışmasının Türkiye'de nasıl olup da ilgi görmediğini anlayamaz ve temel bir referans olarak bu eseri sık sık kullanırdı. Doerfer ile tanışıklığı keza meşhur İran seferine çıkmasına da vesile olmuş, Doerfer'in masa başında keşfettiği ama hâlâ var olup olmadığından emin olamadığı arkaik Türk lehçesi Halaççanın İran'da yaklaşık 20.000 kişi tarafından konuşulduğunu bu bilimsel ekspedisyonda kanıtlamış ve Göttingen'e çok zengin dil materyalleri toplayarak dönmüştü. Filolojinin anavatanı diyebileceğimiz Almanya'nın en seçkin eğitim kurumlarında, Türkoloji'nin çeşitli dallarında o günün yine en seçkin araştırmacılarıyla çalıştıktan sonra doktora derecesini 1970 yılında aldı ve Türkiye'ye döndü.

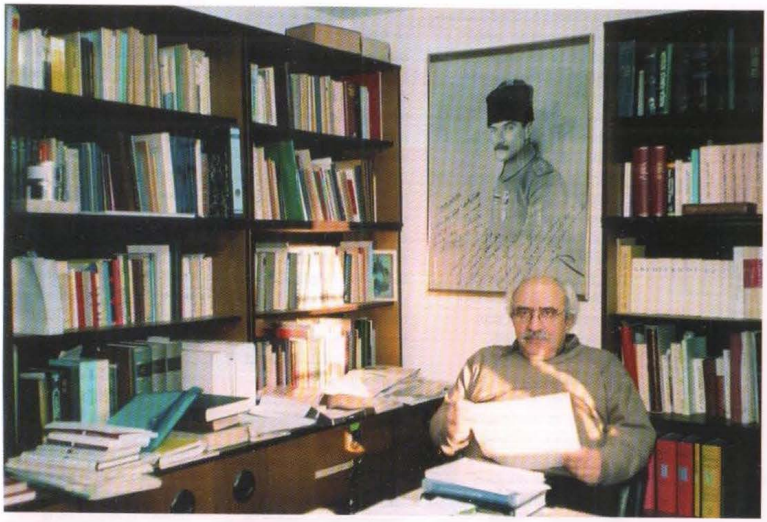
Türkiye'de çalışmış olduğu üniversitelerde Semih Hoca'nın kıymetinin bilindiği söylenemez. Ankara Üniversitesi'nde Türk Dili kürsüsüne atanabilmek için uzun yıllar yasal mücadele vermek zorunda kaldı, 1982 yılında ise profesörlüğü rektör emriyle engellendi ve yeni kurulan Dicle Üniversitesi'ne sürgüne gönderildi. Bu arada, yıllarca çeşitli görevler üstlendiği Türk Dil Kurumu'nun askeri rejimce kapatılıp bambaşka bir formata büründürülmesine acıyla tanıklık etti. Bir yıl Diyarbakır'da çalıştıktan sonra sürgünün sona ermeyeceğini anlayan Hoca, 1974 yılında evlendiği, Türk edebiyatı profesörü ve Evliya Çelebi uzmanı Nuran Tezcan ile birlikte Almanya'ya göçtü. 1984-2008 yılları arasında 25 yıl Bamberg Universitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. 2002 yılında Berlin-Brandenburg Akademisi'nin 100 yıldır devam etmekte olan Turfan projesinin direktörlüğüne getirildi. 2006 yılında ise "eski" Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA tarafından Bilim Ödülü'ne layık görüldü. 2008 yılında yaş sınırlaması nedeniyle emekliliğinin ardından, Talat Halman tarafından davet edildiği Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'nde çalışmaya başladı. Türk edebiyatı çalışmalarında büyük yenilikler yaratan ve Halman döneminde en parlak dönemini yaşayan bölümde Semih Hoca pek çok öğrenci yetiştirdi, paneller, çalıştaylar ve geniş katılımlı konferanslar düzenledi. 2015 yılında Bilkent'ten ayrıldıktan sonra üzerinde çalıştığı büyük projesi, Andreas Tietze'nin yarım kalan ve TÜBA'ya devredilen Türk dilinin etimoloji sözlüğünü tamamlayabilmekti. Ölümüne kadar geçen süre içinde bu çok önemli sözlüğün daha önce yayımlanmış iki cildini gözden geçirerek genişletti ve üç cilt haline getirdi, ardından daha önce yayımlanmamış materyalleri kullanarak yeni bir dördüncü cilt daha yayımladı. Semih Hoca'nın

ölümüyle ikinci defa yetim kalan etimoloji sözlüğünün bir gün tamamlanmasını umuyoruz.

Semih Hoca ile Bilkent'e geldiği 2008 yılında değil, ancak 2012 yılında tanıştım. Bu benim ayıbım ve büyük kaybımdır. Önceleri Hoca'nın ve eşi Nuran Tezcan'ın düzenledikleri konferanslarda bulundum, onların davetiyle panel yönettim. Hoca'yı biraz tanıdıktan sonra ise, Türkçe konuşan halkların eski kültürüne ve siyasetine duyduğum ilgi nedeniyle, doktora derslerine devam etmeye karar verdim. Oğuznameleri konu aldığı iki dersiyle Hoca, önümde hiç tanımadığım, yepyeni bir dünya açtı, hem bilmediklerimi öğreterek hem de bir metni kelime kelime okuyup tartışmanın zevkini tattırarak.

Seminerlerinde ilk dikkat ettiğim şey, Semih Hoca'nın bilimsel bir konuda bilim insanı şapkasıyla görüş bildirmeye başladığında konuşma tarzının ve ritminin değişmesi oldu. Ağır ağır değil ama tane tane, cümle içinde neden onları seçtiğini bilemediğim bazı kelimeleri ve her zaman yüklemleri vurgulayarak ve bastırarak bir iç müzikle ya da sadece kendisinin bildiği bir makamla konuşurdu. Cümlesini kurar ve tamamlarken zihninde birtakım kutuları açıp kelimeleri, terimleri tek tek seçerek özenle yerlerine yerleştirdiğini hissederdim. Galiba bunun pratik faydası hemen hiç yanlış ifade kullanmaması, sözlerini düzeltmek zorunda kalmamasıydı.[1]

Öğrencileriyle ilişkisi, DTCF ve Alman geleneği icabı resmi ama dostçaydı. Torunu yaşında olabilecek öğrencileri onun için "Hanım", "Bey" ve "sız"dı. Bu gelenekte daha sık rastlanan, öğrencisiyle arasına bir Çin Seddi inşa eden, mesafeli ve erişilmez profesör tiplemesinden ise çok çok uzaktı. Her şeyden önce, örneklerini anlatacağım üzere, dersi çok şendi. Şakalar yapılır, kahkahalarla gülünür, gülerken öğrenilenler unutulmazdı. Duvarları kaplayan kitapları, tabloları, yerdeki halısı, etrafa serpiştirilmiş bitkileri ile lojmanının salonuna girdiğiniz izlenimini veren Bilkent H Binası 3. kattaki ofisinde hep ona danışmaya gelen bir meslektaşı ya da öğrencisi, hatta aynı anda ikisi bulunurdu. Birine eski notlarından çıkarak bir dize okur ve tartışır, diğerine bir kitap ödünç verir, dertlerine yetişirdi.

Semih Tezcan Bamberg Üniversitesi'ndeki ofisinde.

Kendisinden yardım isteyenlerden biri de bendim. Oğuznameleri bir tarih metni olarak kullanmak ve bu metinlerden bir siyaset sosyolojisi ve antropolojisi süzmek heveslyle seminerlerinde sorular sorduğumda, soruya konu olan ifadeyi uzun uzun açıklar ama çok da umut vermezdi. Mesela Dede Korkut Oğuznamelerinin nasıl üst üste binmiş katmanlardan oluştuğunu hep hatırlatırdı. Dresden yazmasında Deli Dumrul'un babası olarak geçen Duha Koca acaba bir "düka" olabilir miydi, yoksa Topkapı yazmasında aynı babanın Tokuş Koca olarak anılmasına mı itibar etmeliydik? Metinler iddia edildiği gibi Oğuzların en eski çağlarından enstantaneler barındırıyorsa, niçin toylarda hep şarap içiliyordu? Kımız içilmesi gerekmez miydi? Akkoyunlu coğrafyasında Akkoyunlu Türkçesi ile şekillendiği varsayılan ilk Dede Korkut metinlerinin üzerinde Hoca, bir Osmanlı Türkçesi katmanı, onun da üzerinde, bütün o "mere kâfir"lerden de tahmin edilebileceği gibi bir Balkanlı yeniçeri ağzı buluyordu. Bir defasında bana, "Dede Korkut'ta çok fazla tarih aramayın, bunlar her şeyden önce edebi metinlerdir" demişti.

Hoca'nın seminerinde Dede Korkut metni bütün arka planıyla ve yaşanarak tartışılırdı. İlk dersine Dresden'deki yazmanın yıllardır tutuklu olduğunu anlatarak başlamışlı. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da bir milli kitap seviyesine yükseltilen Dede Korkut Oğuznameleri, zamanın devlet başkanı Haydar Aliyev tarafından Dresden'deki Saksonya Devlet ve Üniversite Kütüphanesi'nden satın alınmak istenmiş. Bu istek geri çevrildiğinde, Aliyev kitabı bir gün mutlaka alacaklarını söylemiş, bu ifadeden ürken kütüphane yönetimi de *Kitab-ı Dedem Korkut*'un dijital kopyasını alarak, asıl yazma nüshayı bir kasaya kilitlemişti. Çok şükür ki Semih Hoca, yazmayı daha tutuklanmadan görüp eline alabilmiş ve inceleyebilmişti!

Dede Korkut Oğuznameleri aslında bir kitap olarak ele alınıp okunmak üzere yazılmamışlardı. Toylarda, bir beyin otağında (gözünüzün önüne *Diriliş*'ten bir sahne getirin!) ya da İstanbul'da bir yeniçeri kahvehanesinde ozanlar tarafından icra edilirlerdi. Ozan boy boylayıp soy soyladığında, mesela *Kitab-ı Dedem Korkut*'un giriş bölümündeki o unutulmaz, muzip ama bir o kadar da cinsiyetçi, "Karılar dört dürlüdür..." bölümüne gelindiğinde bir sıra gecesindeymişçesine dizilmiş erkeklerin nasıl keyiflendiğini, şarap kadehlerini doldurup doldurup boşalttıklarını, kahkahadan kırıldıklarını hayal edebiliyorduk. "Dört dürlü karı"dan, "bayağı", yani ne yapsak değişmeyecek olanına geldiğimizde, Semih Hoca metni okumaya başlar: "...avrat eydür: 'Neyleyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi' der. 'Ne gelürise benim sağruma gelsün' der. Elin götüne urur, yönin ayaru, erine sağrısın döndürür. Bir söylerisen birisini tuymaz, erün sözini kulağına koymaz. Ol Nuh peygamberün eşeği aslıdur. Andan dahı sızı, hanum, Allah saklasun, ocağunuza buncılayın avrat gelmesün."[2] Hoca araya hemen "göt" kelimesinin atın kalçasının üst, yüksek kısmı olduğunu ekler, "götürmek" fiilinin de bu kökten geldiğini ve yukarı kaldırmak anlamına geldiğini sıkıştırır ve tam üç yıl sonra o günkü gibi hatırladığıma bakarsanız hiç unutulmayacak şekilde hafızamıza kazırdı.

Bir günderste "ordu" kelimesi üzerine konuşulurken, ben söz

isteyip İlhanlı hükümdarlarının ordugâhlarında bir seyyar darphane bulundurduklarını ve ihtiyaca göre seferde sikke darbeden bu darphaneye "Ordubazar" dendiğini, bu darphaneye ait çok sayıda sikke bulunduğunu söylemiştim. Hoca hemen ilgilendi, kaynak sordu ve benim kütüphanemden Ömer Diler'in o muhteşem İlhanlı sikkeleri kataloğunu ödünç aldı. Bir iki gün sonra iade ettiğinde teşekkür ederken, "İlker Hoca, tam da sizin dediğiniz gibi değilmiş, dikkatle inceledim, bu darphanede basılmış çok az sikke var" demeyi ihmal etmedi. İyi bilmediğim bir konuda çok bilmişlik ederken Hoca'ya yakalanmıştım. Son kertede, Semih Hoca'nın saygısı ve sadakati sadece ve sadece bilimsel doğruya ve gerçeğe idi. Her şey en yalın, en doğru, en olduğu gibi, "wie es eigentlich gewesen ist" bilinsin isterdi.

Bu kadar meraklı, öğrenmesinin sonu olmayan ve gerçeğe yaklaşmak için kılı kırk yaran Semih Hoca'nın Türkiye'nin bildik Türkoloji ve Türk Dili ve Edebiyatı camiasında kendisini evinde hissetmesi tabii ki mümkün değildi. Genel olarak baktığımızda, Türk kültürü alanının sağ topraklar olarak algılandığı, Türkoloji ve Türk Dili ve Edebiyatı alanlarının ise Türklükle gurur duyma egzersizine dönüştüğü ülkemizde Semih Tezcan çok nadir rastlanan bir uzmandı, bir sol Türkologdu. Türk dili ve kültürüne odaklanan meraklı milliyetçi olmaktan kaynaklanmıyordu. Kendi çalışma alanında milliyetçi ve özcü gerekçelerle yapılan tahrifleri, gözden kaçırmaları, sübjektif yaklaşımları saçma bulur, saçma bulduğuna da açıkça her ortamda "saçma" derdi. Hacettepe Üniversitesi'nde Oğuzlar üzerine yapılan bir konferansta Hoca, Arapça pek çok terim, kelime ve ifadenin Türkçeye Farsça üzerinden geçtiğini anlatmış, buna itiraz eden Tebrizli Azeri bir öğrenciye, "Bu apaçık gerçeği inkâr ederek nereye varabilirsiniz?" cevabını vermişli. Derste Dede Korkut'tan Salur Kazan bölümünü okurken, sözü bazı muhafazakâr Türkologların "Eski Türkler, Oğuzlar çok ahlaklı insanlardı, nitekim Dede Korkut'ta da hiç kötü söz, küfür yoktur" demelerine getirerek, Kazan'ın dilinden dökülen ve burada alıntılamazsam daha iyi olacak iki dizeye[1] dikkatimi çekmiş, "Peki bu sözleri ne yapacağız? Gerçeği görelim, onlar da bizim gibi insanlardı" diye eklemişti. Keza, Türkiye Türkolojisinde hakkında çok şey bilmediğimiz ama tarihi bir kişilik muamelesi gören Oğuz Han hakkındaki düşüncesi de put kırıcı nitelikteydi. Hoca'ya göre Oğuz Han hiç yaşamamıştı, çünkü 1200'lerden önceki Türkçe metinlerde, mesela *Divan-ı Lügat-it Türk*'te, adı geçmiyordu. Semih Hoca'nın varsayımı, 13. yüzyılda Moğolların Cengiz Han'ına karşılık, Oğuzların da kendilerine bir süper-ata kurgulamış olabilecekleri idi. Semih Hoca'nın yerini dolduramayacağız. Şark dillerini hakkıyla bilen, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça akademik yazını takip eden, kendi yazdıklarıyla dünyaca ünlü Türkologların saygısını kazanan bu çapta bir bilgiyi bugün yetiştirmemiz artık çok zor. Arada kullanmayı sevdiği *Divan-ı Lügat-it Türk*'ten, "Yazmas atım yagmur, yanılmaz bilge yanku" (Şaşmaz ok yağmur, yanılmaz bilge yankı) atasözünde olduğu gibi, şaşmaz bir ok Hoca'ya en verimli günlerinde isabet etti. Onu özlemle, saygıyla anıyorum ve eserlerinin öğrencilerinde yaşamasını diliyorum.

DİPNOTLAR

1 Bu müziği dili dinlemek isteyenler, bir örnek için Semih Tezcan'ın "Halaçlar ve Dilleri" başlıklı konuşmasına (https://www.youtube.com/watch?v=GkZkDvUjKXg) adresinde erişebilirler.

2 Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri* (İstanbul: YKY, 2001), s. 32-34.

3 Tezcan ve Boeschoten, *aye*, s. 181.

OSMANLI TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ

PARİS MERKEZİ YAZIŞMALARI KOPYA DEFTERLERİ (1906-1908)

1905'te Bahattin Şakir'in, Paris'e gelerek, Ahmet Rıza grubuna katılması ve Doktor Nazım'la birlikte Şura-yı Ümmet gazetesinin çıkartılmasını ve örgütlenme konularını ellerine almaları, 1908'de Meşrutiyet'in dağa çıkarak ilan ettirilmesinin başlangıç noktasını oluşturuyordu.

Doktor Bahattin Şakir ve Doktor Nazım'ın Paris'ten, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adına, kişilere örgütlenme amacıyla ve örgüt şube ve üyelerine iletişim amacıyla gönderdikleri resmi yazılar, bütün örgütlenme sorunlarını, tartışma konularını ve bu arada zihniyet yapısını ortaya koymaktadır.

İttihat ve Terakki'nin, örgütlenme, şube açılışı, illegal örgüt gazetesinin dağıtılışı, Selanik-Manastır örgütleriyle ittifak, tüzük çalışmaları, Ermenilerle ittifak, silahlanma gibi, 1906 Mart'ından 1908 Mart'ına kadarki zaman dilimindeki, yazışmaların kopyaları iki deftere çıkartılarak saklanmıştı. İttihatçılığın iktidar öncesi tarihinin birinci elden belgelerini oluşturan 570 yazışma, ilk defa eksiksiz olarak okuyucuyla buluşuyor...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

İşte bizim hayatımız

Geçmişin tatlı hatıraları ya da kapanmamış yaraları. Siyaset, edebiyat, sinema ve popüler kültürün unutulmaz isimleri anlatıyor.

Altan Öymen, Haldun Dormen, Muhterem Nur, Yalım Eralp, Deniz Türkali, Ufuk Uras, Refik Durbaş, Ahmet Oktay, Gülriz Sururi, Ali Nesin, Hüseyin Mutlu Akpınar, Zehra İpşiroğlu

İz bırakan anılar Doğan Kitap'ta

DK DOĞAN KİTAP

UNUTMAK, HATIRLAMAK, UTANMAK: 6-7 EYLÜL 1955

Tarih Vakfı'nda 7 Eylül Perşembe günü Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Güven Gürkan Öztan, araştırmacı-yazar Foti Benlisoy ve Galatasaray Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi Hakan Yücel'in katılımıyla "Unutmak, Hatırlamak, Utanmak: 6-7 Eylül 1955" başlıklı bir etkinlik gerçekleştirildi.

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Mehmet Ö. Alkan "Hakikatin Hafızası" başlıklı konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde I. Dünya Savaşı'nın getirdiği badirelerle karşılaştığını ve buna "tehcir, takdil veya soykırım" denirken, milli devletin kuruluşunda yaşanan başka trajedilerin "müdabele" olarak adlandırıldığını söyledi. Ardından modernleşme, demokratikleşme, otoriterleşme ve devamında yeni vatandaş yaratma ile homojenleştirmenin geldiğini söyleyerek sözlerine şöyle devam etti: "1930'larda Türkiye ilk defa, biraz da ithal bir kavram olan ırkçılıkla tanıştı. Bu dönem ilk hatırlayacağımız trajedilerde Trakya olayları yer alıyor ve arkasından 1942'de Varlık Vergisi geliyordu. 1950'ler Türkiye açısından birçok ilkin ve krizin yaşandığı bir dönem oldu. Yaşanan siyasi krize 1954-55 yıllarında bir ekonomik kriz eklendi. Bunların yanında artan işsizlik, göç ve devamında Kıbrıs meselesi ile eklenen diplomatik sorun ortaya çıktı. Dönemin bir başka özelliği iktidarın muhalefete karşı tahammülsüzlüğüdür. Tüm bu koşulların olduğu sırada İstanbul'da iki can alıcı gün yaşandı. Önce Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba konduğuna dair gelen haberi İstanbul Ekspres gazetesi yıldırım baskısıyla yayımladı. Kıbrıs meselesinde kamuoyu oluşturmak için devletin fonladığı Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Taksim'de büyük bir gösteri tertipledi ve iş çığırından çıkmaya başladı. Farklı illerden kamyonlarla ellerinde sopalarla insanlar İstanbul'a geldi; hangi evleri basacaklarını biliyorlardı ki, bu durum ellerinde bu bilgileri içeren bir listenin mevcut olduğunu gösterir. Yağmalanan, tahrip edilen ev ve işyerlerinin olduğu, insanların öldürüldüğü, mezarların kazılıp cesetlerin çıkarıldığı, ibadethanelerin basıldığı, kadınların tecavüze uğradığı bir vandallıkla karşı karşıyayız burada. Olaylardan sonra sıkıyönetim ilan edildi ve sıkıyönetim boyunca halkı heyecanlandıracak haberler yapmak, hükümeti eleştirmek, NATO veya NATO devletleriyle ilgili haberler yapmak, darlık-kıtlık-yokluk haberleri yapmak, 6-7 Eylül ile ilgili haber, fotoğraf ve yorum yayımlamak, gazetelerin 2. baskısını yapmak yasaklandı. Sadece 6-7 Eylül'ü komünistlerin yaptığını yazmak yasak değildi! Bundan sonra bir komünist avına başlandı ve bilinen 48 komünist –Aziz Nesin, Kemal Tahir, Asım Bezirci gibi– 6-7 Eylül'ü tertiplemekten gözaltına alındı. Yassıada'daki davalar sırasında polisin elde ettiği bilgilerden anlaşıldı ki, bu aslında Türkiye'deki derin devletin veya istihbaratın düzenlediği bir tertipti. Bundan sonra 135 bine yakın Rum nüfusu bir anda 70 bine düştü ve 1978'e gelindiğinde bu sayı 7 bindi, şimdi ise 'müzelik bir rakam' olarak 3 bin civarındadır. Suçlu olarak kimse görülmedi, yakalananlar ceza almadı. Devam eden süreçte 6-7 Eylül unutturulmak istendi ve sonra 1964 yılı yaşandı ve o da unutturulmak istenince peş peşe başka trajediler geldi. Ama biz bu olayları unutmamak, hatırlamak ve bu ve benzeri acıların bir daha yaşanmamasını dilemek zorundayız."

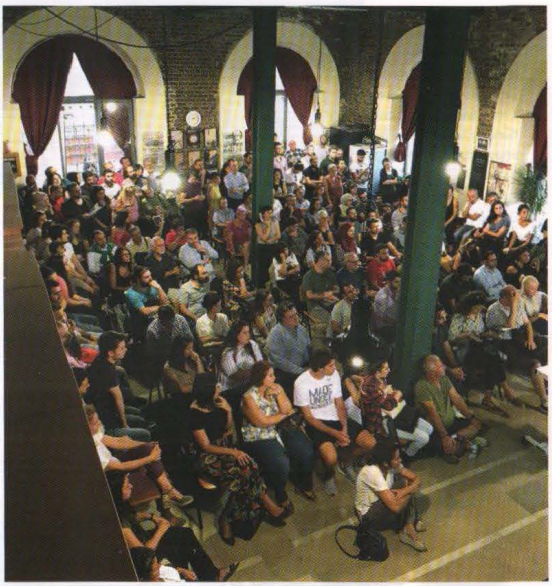

6-7 Eylül gayrimüslimler açısından tam bir veda olmamakla birlikte, bu günlerde bildikleri İstanbul'a güle güle demek zorunda kaldıkları bir olaylar silsilesi yaşandığını belirterek "Eski İstanbul'a Veda" başlıklı konuşmasına başlayan Güven Gürkan Öztan, sözlerine şöyle devam etti: "6-7 Eylül Müslüman-Türk çoğunluk dışındaki herkese şehrin kamusal alanının, şehrin gelecek vaadinin ve kültürel zenginliğinin kapatıldığı bir kırılma noktası olmuştur; 20. yüzyılda İstanbul'un gördüğü en büyük pogromdur. Filmi biraz geriye sararsak, 20. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman bir Anadolu ve Müslüman bir ulus-devletleşme sürecinde iki temel dinamik gördük. Bunlardan biri 1915 Ermeni soykırımı iken diğeri de Türkiye'nin 1912-1922 yılları arasında farklı katliamlar, kıyımlar üzerine kurulu olduğu gerçeğini kapatan bir tarih yazımı ve yeni oluşturulan bir kolektif bellek olmuştur. 1920'lerde Suriye sınırındaki Ermeni halkların gözdağı verilerek sınırın dışına gönderilmesi ve genellikle de bir basın organının ifşa etmesiyle başlayan olaylar silsilesi şeklinde gerçekleşti. 1934 Trakya olayları da sınır bölgelerini hedefleyen ve 'ulusal güvenlik' için tehdit

olarak görülen gayri Türk unsurları bir biçimde kontrol edilebilecek yerlere doğru sürme stratejisinin bir parçasıydı. 1950 dönemecinde CHP'nin iktidarının sona erip DP'nin gelmesi ile gayrimüslimler için önemli bir dönüm noktası yaşandı, çünkü gayrimüslimler CHP dönemine baktıklarında ağır travmalar hissediyorlardı. DP iktidarıyla artık bu travmaların geride kaldığını ve yeni bir dönemin açıldığını düşünüyorlardı. Yani hem kendilerini güvende hissettikleri bir yerde hem de görece kendilerini zorda hissettikleri rejimin başka bir şeye dönüştüğü bir dönemde 6-7 Eylül olayları gerçekleşti. Devlet aklı, Türkiye'nin başka topraklarındaki gayrimüslimleri daha kontrol edebileceği topraklara çekti ve sonrasında da buralarda onlara büyük gözdağları verildi." DP iktidarının ilk senesinden 1955'e kadar basında en sık görülen haberlerin "Türklüğü tahkir" davaları olduğunu belirten Öztan, İstanbul matbuatının da bugünkü karşılığıyla nefret söylemi içeren bir dili sıklıkla kullandığını belirterek sözlerine şu şekilde devam etti: "6-7 Eylül öncelikle Kıbrıs meselesi ile ilişkilendirilmiştir ancak biraz daha geriden bakınca Kıbrıs'ın aslında sadece bir vesile olduğunu görüyoruz. 6-7 Eylül çok daha önceden etüt edilmiş ve ön hazırlıkları yapılmış bir eylem biçimidir. Pogrom gibi bir eylem, toplumsal kökenleri açısından tek bir sınıftan hareket edebilecek bir eylem değildir. Burada grupların elde ettikleri kazançlar kendi statülerine uygundur. Kısa, orta ve uzun vadede baktığımızda olaylardan çıkar sağlayan kesimlerin tahminimizden çok daha fazla olduğunu, suça ortaklaşmanın fazlalaştığını ve ortaklaştıkça da unutmanın kolaylaştığını anımsamak gerekir" diyerek sözlerine son verdi.

Fotı Benlisoy, "6-7 Eylül Pogromunu Hatırlamak: Tertip, Galeyan ve Milli Mutabakat" başlıklı konuşmasında ilk olarak olaylara neden "pogrom" demek gerektiği üzerinde durdu ve 6-7 Eylül "hadiseleri" ve "olayları" ifadesinin öznesi olmayan, fail ya da mağduru imlemeyen gayri siyasi bir tabir olduğunu halbuki pogromun siyasi bir ağırlığı olduğunu ekledi: "6-7 Eylül'üöncesi veya sonrasındaki benzerleriyle bir arada ele almak gerekiyor. 1950'lerin başı 'Rum ekalliyeti' açısından biraz ferahlamanın olduğu yıllardır, çünkü uluslararası konjonktür bunu gerektiriyor ve buna el veriyordu. Bu dönemde Türkiye ve Yunanistan NATO'nun güneydoğu kanadında 'komünizm' tehlikesi ile karşı karşıyaydı ve hem Truman Doktrini hem de Marshall Planı doğrultusunda iki ülke arasında yakın ilişkiler gelişti. DP öncesinde de CHP iktidarı zamanında tek mütevelli sisteminin kaldırılması gibi, yaşanan değişimlere çeşitli örnekler mevcuttu. 1950'li yıllarda ise Rum okullarındaki öğrenci sayısının ikiye katlanması ya da 1930'lu yıllarda yasaklanan dini törenlerin 50'lerin başında tekrar yapılmaya başlanması gibi örnekler söz konusuydu. Ancak 1954-55'te Kıbrıs meselesi bir dava haline geldi ya da getirildi ve özellikle 1955-1974 arası dönemde Rumların ötekileştirilmesi ve göç ettirilmesinde çok etkili oldu. Bu bağlamda 6-7 Eylül olaylarının ahali tarafından beklenen bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. 6-7 Eylül olaylarının sadece bir tertip olarak değil aynı zamanda milli bir galeyan ve refleks olarak görüldüğü aşikârdır. Ancak bu milli refleksi de küçümsememek gerekir. 6-7 Eylül sonrasında ilginç olan, bu tarihin Rumlar açısından kırılma momenti olmamasıdır. 1964 yılı ise artık geri dönülmez nokta olacaktır. 6-7 Eylül Rumların gidişiyle sonuçlanmamış olsa da, alternatif yollar aranmasına dair kolektif bir bellek oluşumuna neden olmuştur. Bu yüzden 6-7 Eylül'ü konuşurken olayları biraz da bugüne taşıma çabası içerisinde olmak gerekiyor. Mini linçler, mini pogrom girişimleri bugün de devam ediyor. Bugün Kürt inşaat işçilerine ya da Suriyeli mültecilere yönelik saldırılarda 6-7 Eylül'ün izleri var. Bugün yaşananlara da tavır koyabildiğimiz ölçüde başka 6-7 Eylül'lerin yaşanmamasını sağlamış olur, ya da bu yönde bir adım atmış oluruz."

1964 göçü üzerine çalışmış olan Hakan Yücel sözlerine şöyle başladı: "1964 sürgünlerindeki grup sosyolojik olarak Rumdur. Yunan uyruklu Rumlar Türkiye ve Yunanistan arasındaki

yumuşama sürecinden önce de zaten vardı, ilişkilerin yumuşamasından sonra ise nüfus artmadı, aksine düştü. Rum nüfus 6-7 Eylul olaylarından sonra değil, 1964 göçüyle birlikte azaldı, çünkü Rum nüfusun yaklaşık üçte biri göç etmek durumunda kaldı. Bu göçün 6-7 Eylül travmasıyla arka arkaya gelmesi Rum topluluk üzerinden ciddi bir etki yarattı ve uyruk farkı olmadan Türk vatandaşı olan Rumlar da bu sürgünden her bakımdan etkilendi. 1975'te ülkede 5000 Rum kaldı. Yaşanan bu süreçte bu kadar büyük bir kırılma var ve bu kırılma esas olarak 1964 olaylarıyla başladı." Yücel yapmış olduğu saha görüşmelerinden alıntılar yaparak, olayları bire bir yaşayanların ağzından aktardı. Örneğin 1967'de ülkeden ayrılmak zorunda kalan Türk vatandaşı Todori (77) şöyle diyordu: "Bizim için herkes Rumdu. Hiç kimse tebaa olayını düşünmüyordu İstanbul doğumlu olanlar zaten Yunan tebaalıydı ve bu sürgün de herkesi psikolojik olarak çok ciddi etkiledi. Yanı aile bağı olmayanlar da gitti." Sürgün kararı çıktığında sahip olunan malları satmanın ya da yanlarında para götürmenin yasak olduğunu belirten Yücel sözlerine şöyle devam etti: "1964 yılında yapılan şey nüfusa ciddi bir darbe vurmak oldu. 1955-1964 arası süreç zaman zaman iyileşse de aslında yeni bir travmaya hazırlık yarattı. Bu kuşak 1955 olaylarını çocukluğunda yaşamıştı. Bir toplumsal travma bir kuşak üretebilir. Varlık Vergisi sonrasında olduğu gibi, olayların sonrasında bazı mülklerin transferi gerçekleşmişti. 1950'li ve 60'lı yılların İstanbul'unu düşünürsek, ülke genelinde gayrimüslim nüfus çok az olsa da, İstanbul'da çok yoğun ve önemli bir oran vardı. Kıbrıs krizine bunu bağlamak kısmen doğru, kısmen de değildir. Bu bağlamda aktif olanlar, dernek kuranlar, örgütlenenler zaten sınır dışı edildi. Hemen sonrasında tüm nüfus ortadan kaldırıldı. Bir servet transferinden söz etmek de hem 6-7 Eylul hem de 1964 olayları için mümkündür."

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

"UNUTMAK, HATIRLAMAK, UTANMAK: 6-7 EYLÜL 1955"

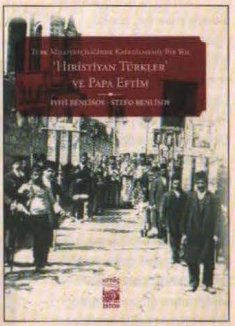
Tarih Vakfı'nda geçtiğimiz günlerde, 6-7 Eylül 1955 olaylarını anmak üzere bir etkinlik gerçekleştirildi. Yeni dönemin ilk etkinliği olarak yoğun bir katılımla gerçekleşen toplantıda, konuşmacıların sunumları ile beraber barkovizyonda Fahri Çoker arşivinden döneme ait fotoğraflar da yer aldı.

Tarih Vakfı Başkan Yardımcısı Doğan Çetinkaya'nın moderatörlüğü ile başlayan toplantıda ilk olarak Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan söz alarak, "Hakikatin Hafızası" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Alkan'ın ardından İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Güven Gürkan Öztan, "Eski İstanbul'a Veda" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Öztan'dan sonra söz alan araştırmacı- yazar Foti Benlisoy "6-7 Eylül Pogromunu Hatırlamak: Tertip, Galeyan ve Milli Mutabakat" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Son olarak da Galatasaray Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi Öğretim Üyesi Hakan Yücel, 1964 göçü üzerine yapmış olduğu çalışması ile söz alarak konuşmasını gerçekleştirdi.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİ "RAKİP MİLLİYETÇİLİKLERİN KISKACINDA: ANADOLULU TÜRKDİL HİRİSTİYANLAR"

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri, 2015 yılından bu yana gerçekleştiriliyor. Konuşmalar ayda bir kere, her ayın 15'inden sonraki ilk perşembe günü yapılıyor. İlk konuşmadan beri Konak Belediyesi ve Ebruli Turizm etkinliğin sponsorluğunu üstlendi.

Ekim ayının ilk etkinliği 19 Ekim 2017 Perşembe günü 19:00'da Alsancak Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde yapılacak. Söyleşinin

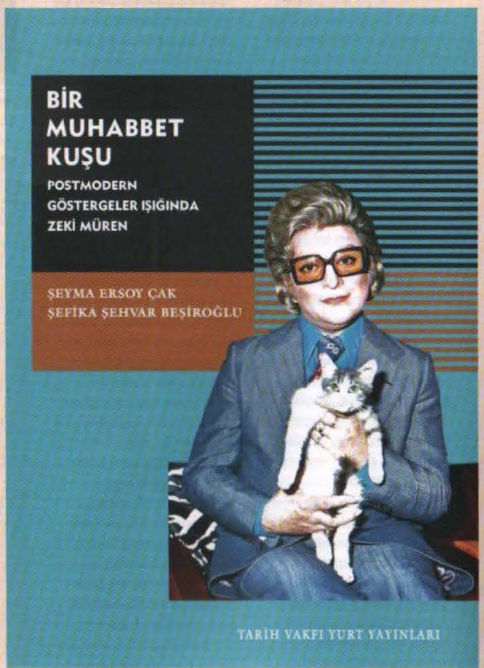
konuğu Stefo Benlisoy. Benlisoy izleyicilerle birlikte şu sorulara yanıtlar arayacak:

Yunan ve Türk milliyetçilikleri Türkdil Ortodoksları kendi ulusal cemaatlerine dahil etmek adına hangi söylemsel stratejileri devreye soktular? "Karamanlıların" Yunan milliyetçiliği açısından dilsel, Türk milliyetçiği açısındansa dinsel "anomalisi" nasıl bertaraf edilmeye çalışıldı? Söz konusu söylemsel stratejiler, aynı milliyetçi projeye bağlı farklı ulusal kimlik tanımları arasındaki rekabet bağlamında kimin Yunan ya da Türk sayılıp sayılmaması gerektiğine dair tanımlarda hangi değişiklikleri gündeme getiriyordu?

NİLÜFER KÜTÜPHANELERİ ETKİNLİKLERİ

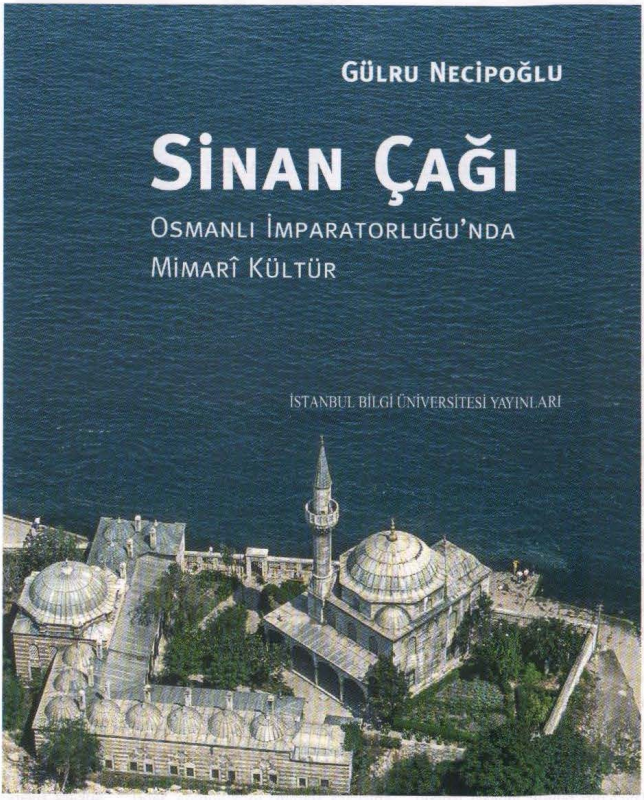
Ekim ayı içerisinde Bursa Nilüfer Kütüphaneleri'nde, yeni sezonda bir dizi etkinlik yapılacak. Bunlardan biri de "Tarih Buluşmaları" başlığı altında Tarih Vakfı ortaklığıyla gerçekleşecek. Mayıs ayı içerisinde Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan yayımlanan *Bir Muhabbet Kuşu: Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren* kitabı üzerinden 31 Ekim Salı günü gerçekleşecek etkinliğe, kitabın yazarlarından Yard. Doç. Dr. Şeyma Ersoy Çak, Tarih Vakfı adına da Prof. Dr. Namık Sinan Turan ve Doç. Dr. Z. Gülçin Özkışı katılacak.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Murad idindüm olam ta ki mi'mâr Kemalümle koyam âlemde âsâr*

GÜLRU NECİPOĞLU
SİNAN ÇAĞI
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİMARÎ KÜLTÜR

800 sayfa, Büyük Boy 24x30 cm., Dört renk, 512 Fotoğraf ve illüstrasyon, 158 Plan, 10 Harita
Şömizli Sert Kapak, İplik Dikiş
ISBN 978-605-399-308-7

Harvard Üniversitesi Sanat ve Mimarlık Bölümü öğretim üyesi, Aga Han İslâm Mimarisi Program Direktörü Prof. Dr. Gülru Necipoğlu bu eserinde, mimarlık tarihçilerinin yapmış olduğu değerlendirmelerin tersine, Mimar Sinan'ı Osmanlı mimarî kültürü bağlamında, mimarî himaye ve âdâp kalıplarının oluşturduğu zeminde yorumluyarak, mimarbaşının uluslararası araştırmacılığı ile üslûbunu, mimarî eserlerinin ortaya çıktıkları dinî, kültürel, sosyal ve siyasal ortamı ile birlikte, tarihsel bağlamından kopanmadan ele alıyor.

* Dilerdim ki bir mimar olayım
Ustalığımla dünyada eserler bırakayım
Tezkiretü'l Ebniye'den

2005 ALBERT HOURANI KİTAP ÖDÜLÜ
2006 FUAT KÖPRÜLÜ KİTAP ÖDÜLÜ
2014 NECİP FAZIL FİKİR VE ARAŞTIRMA ÖDÜLÜ

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

CONKER'LERİN KALEMİNDEN ENVER PAŞA'NIN TRABLUSGARP HATIRATINA YORUMLAR*

ENİS TULÇA - EMRE ÖKTEM

Enver Paşa'nın Almanca Trablusgarp hatıratının Nuri Conker tarafından 1918-1919'da yapılan çevirisi, Conker/Tulça aile arşivlerinde bulundu. Hatırat 1921 yılında Rusya'da bizzat yazarı tarafından İsmail Sabri Tulça'ya emanet edilmişti. Nuri Conker'in ve yıllar sonra oğlu Mahmut Conker'in bu metne düştüğü eleştirel notlar, Enver Paşa'nın şahsiyeti etrafında bir dönemin algısına ışık tutuyor.

HATIRATIN 96 YILLIK YOL HARİTASI

"Enver Paşa Trablus'da" başlıklı elyazması hatıratı Prof. Dr. Emre Öktem ve Doç. Dr. Enis Tulça'nın birlikte inceleyip üzerinde çalışma düşünceleri aslında bir süre önceye dayanıyor. Hatıratın bulunduğu kütüphane, Nuri Conker'in büyük oğlu Büyükelçi Orhan Conker'in[1] 2013'te vefat eden eşi ve Enis Tulça'nın teyzesi Zafire Conker'in[2] evindedir. Bu elyazmasının 1921'de başlayan ve Orhan Conker'in eline ulaşmasından günümüze uzanan serüvenini bahsetmek gerektiği kanısındayız.

Enis Tulça'nın büyük amcası İsmail Sabri Tulça,[3] Dobruca'nın kuzeydoğusunda Kilye'den Enver Paşa ailesinin Kılyeli koluyla tanışmaktaydı. Kral I. Carol ve Kral Ferdinand dönemlerinde kraliyet sarayı muhafız alayında görev yaptı ve Romen ordusundaki Türk azınlık mensubu ilk subaydı.[4] I. Dünya Savaşı sırasında Bulgar cephesinde bir birliğin başında sorumlu subayken Bulgarlara esir düştüğünde, kendisi için nasıl bir muamele uygulanması gerektiğine karar veremeyen Bulgar ve Alman askerlere "Enver Paşa ve Talat Paşa temas edilirse her ikisi de benim hakkımda bilgi verebilirler" demiş, bunun üzerine İstanbul'a yazılan telgrafa gelen cevapta İstanbul'a gönderilmesinin uygun görüldüğü bildirilmişti.[5]

Sabri Tulça, Türkiye'ye geldikten sonra 1920 senesinin Mart ayında eşi Anişoara ile birlikte Ankara'ya gitmiş, aynı yılın sonbaharına kadar Mustafa Kemal ile yakın temasta kalmıştı. 1920 sonbaharından itibaren Rusya'da görevlendirildi; Rusya'dan Anadolu'ya İstiklal Savaşı sırasında gerçekleşecek yardımları organize edecekti.[6] Rusya'dayken Enver Paşa ile de temasları sürmüş ve bu hatırat, 1921 yılında Rusya'da Enver Paşa tarafından kendisine teslim edilmişti. Anişoara Hanım, 1957 yılında Sabri Bey vefat ettikten ve yeğeni Cavit Tulça,[7] Orhan Conker'ın baldızı Ayşe Sıdıka Akaygen (Tulça)[8] ile evlendikten sonra aileyle tanıştığında defteri Orhan Bey'e teslim edecekti.[9]

Orhan Conker'in babası Nuri Conker, 1882 yılında Selanik'te doğdu. Atatürk'ün mahalle, ilk mektep, daha sonra rüştiye, idadi ve Harbiye'den yakın arkadaşıydı; Trablusgarp ve Çanakkale savaşlarında aynı cephede yer aldılar. Askerlik mesleğinden 1927 yılında ayrılıp, daha sonra milletvekilliği, TBMM başkan vekilliği ve Serbest Cumhuriyet Fırkası genel sekreterliği yaptı. Ocak 1937'de Ankara'da vefat etti.

Enver Paşa'nın hatıratında sık sık sonradan yazılan not ve görüşlerini okuduğumuz Mahmut Conker, babası Nuri Bey'in vefat ettiği sene, Ağustos 1937'de Hariciye Bakanlığı'nda göreve başladı. Mesleki kariyeri süresince İspanya, Berlin, Tahran, Beyrut, Kabil ve tekrar Berlin'de görev yaptı. İspanya ve Almanya'daki görevleri sırasında ailesine yazdığı mektuplarda İspanya'dan hep sitayişle bahsedip mutluluğunu, Berlin'e geldikten sonra ise hep hüzün ve mutsuzluğunu dillendiriyordu. 29 Mayıs 1964'te halen Berlin'de konsolos iken bir Ankara ziyaretinde Balin Otel'in terasından atlayarak intihar etti.

Mahmut Conker'in özelliklerinden biri, kendi basılı eserlerinde veya incelediği yazılarda sonradan bol düzeltme ve ilave notlarını sayfa kenarlarına not düşme âdetiydi. Michel de Montaigne'i andıran bu özelliğini makalemizin konusu olan hatıratta da görüyoruz. Hatırat aileye ulaştıktan sonra, eski Türkçeye son derece hâkim olan Mahmut Conker ilginç notlarını 1960'ta metne ilave etmişti. Bu hatıratta sormamız gereken ve cevabını bulamadığımız en önemli soru, Nuri Conker'in olduğunu dü-

Nuri Conker, Derne'de Enver ve Mustafa Kemal Paşalarla.

Naime Conker Yaramanoğlu arşivi

şündüğümüz diğer not ve görüşlerin ne zaman yazıldığıdır.

Hatırat, muhtemelen, Orhan Conker'in babasının ve kardeşi Mahmut Conker'in[10] sayfalar üzerindeki notlarının mahrem kalmasını istemiş olması nedeniyle uzun süre Orhan-Zafire Conker'in evinde korundu. Bu sebepten 2013 yılına, Zafire Hanım'ın da vefatına kadar hatıratın izi sürülemedi. Bu tarihten sonra, yıllardır İngiltere'de yaşayan ve maalesef bu sene kaybettiğimiz oğulları Mehmet Conker[11] aile evindeki kütüphaneyi tararken defteri buldu ve vefatından önce kardeşi Naime Conker Yaramanoğlu ve Enis Tulça'ya teslim etti. Böylece hatıratın 96 yıllık yol haritası tamamlanmış oluyordu.

HATIRATIN NURİ CONKER TARAFINDAN YAPILAN ÇEVİRİSİ: ESKİ BİR METİN, YEPYENİ KEŞİFLER

"Enver Paşa Trablus'ta" başlıklı elyazması, Paşa'nın 1918'de Münih'te Almanca yayımlanan *Um Tripolis* adlı kitabının 1918-1919 yıllarında, Lahey askeri ataşesi Yarbay Nuri Conker tarafından yapılan tercümesi ve eklenen notlardan oluşur. Nuri Conker, son sayfaya "Türkçe'ye tercümesinin hitamı: Şubat 1919, Lahey" ibaresini iliştirmiş. İki defterin birleşmesinden oluşan elyazmasının bazı sayfalarında "Lahey Sefaret-i Seniyyesi Ataşe Militerliği" anteti görülür.

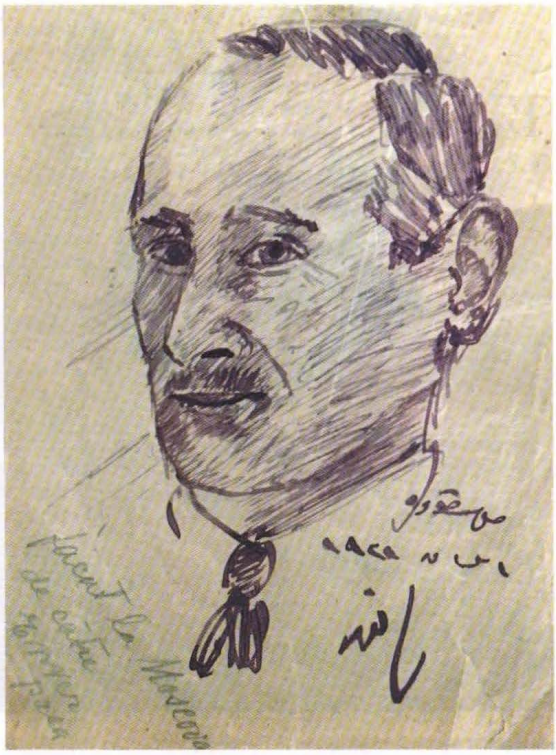
Almanca kitap, 2015'te *Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü*[12] adıyla Türkçeye kazandırıldı. Aslında, 1918'de, günlük şeklinde sunulan kitabın da esasen Paşa'nın gönderdiği mektuplardan devşirildiği bilinir: Şükrü Hanioğlu, 1989 yılında bunları yayımlayarak "günlük"ün gerçek kökenlerine işaret etmişti.[13] Yeni bulunan elyazması, Trablusgarp hatıratını Türkçeye kazandıran ilk tercüme, ama ne yazık ki Conker aile arşivlerinin dışına çıkmamış. Elyazması metin, 2015 tercümesinden (dil dışında) pek farklı olmadığı gibi, Hanioğlu'nun yayımladığı mektuplarla da büyük benzerlik gösteriyor. Bazı mektuplar/paragraflar, 1918 Almanca versiyonunda, dolayısıyla bunun 1919 ve 2015 tercümelerinde atlanmış. Bazı mektupların tarihleriyle günlükteki tarihler tutmuyor, ama içerik değişmiyor.

Pekiyi, yeni bulunan elyazmasını son derece ilginç kılan ne? Sayfaların kenarlarına Nuri Conker ve oğlu Mahmut (Cahit) Conker tarafından düşülen notlar.

Nuri Conker kendi çevirisinin kenarına mürekkeple küçük notlar düşerek, çoğunlukla askeri nitelikte yorumlar ve eleştirilerde bulunmuş, sorular sormuş, metindeki iddia ve verileri sorgulamış, hatalara işaret etmiş. Tercümenin başına koyduğu "Mukaddime", hatıratı son derece yararlanılacak ve merak uyandırıcı bir eser olarak takdim ediyor. Tercümeyi basım amacıyla yaptığı belli, ama kenarına sonradan düştüğü notlar bir tarihten sonra bu amaçtan vazgeçildiğini düşündürüyor. Nuri

Conker, Mukaddime'sinde Enver Paşa'ya iltifat yağdırırken, metne düştüğü notlarda ise tam aksi istikamette eleştirilerde bulunuyor. Anlaşılan, Enver Paşa'nın Payitaht'ı bırakmasıyla beraber kendisi de Harbiye Nazırı/Başkumandan Vekili'ne itaat ve hürmet reflekslerini bir kenara bırakmıştı.

Mahmut Conker'in kurşunkalemle düştüğü eski/yeni yazı Türkçe ve Fransızca devasa notlar ise Enver Paşa'ya yönelik zehir zemberek eleştiri, istihza ve hatta tahkirle dolu. Bazen aynı not, bu dil/alfabelerden biriyle başlayıp diğerleriyle devam ediyor. Eski yazı metinlerin ortasında "Enver" kelimesi Latin harfleriyle geçebiliyor. Mahmut Conker'in hakkını teslim etmek lazım: Fransızca notlarını ağdalı, zengin ve kusursuz bir dille kaleme almış. Bütün notlarına telaşlı, celalli, adeta köpürdükçe köpüren bir üslup hâkim. Neredeyse satır satır şerh ettiği metne düştüğü notlar arasında bazen yer alan makale/teze ilişkin göndermeler, kendisinin veya bir başkasının Enver Paşa ile ilgili bir çalışma hazırlığı içinde olduğunu akla getiriyor. Mahmut Conker, Enver Bey'in büyük bankacılık işlemleri bağlamında atıfta bulunduğu Helfferich'in İtalya harbi sırasında İstanbul'da bir bankada memur olduğundan yola çıkarak, hatıratın Trablusgarp savaşından sonra yazıldığının aşikâr olduğunu söylüyor. (23 Eylül 1912) Ne var ki, orijinal belge göz önünde tutulduğunda[14] bu iddiayı kabul etmek zor: İsim karışıklığı veya bu kişinin mevkii hakkında yanılgı söz konusu olabilir.

Enver Paşa'nın çizgileriyle İsmail Sabri Tulça. Enver Paşa, Sabri Bey ve eşi Anişoara Hanım'ın birer portresini çizip imzalayarak kendilerine hediye etmişti.

Tulça ailesi arşivi

Nuri ve Mahmut Conker'in notları, çoktandır bilinen hatıratın ötesinde dikkat ve ilgi çekici. Belki daha da önemlisi: Bu notlar, hatıratın kökenini oluşturan mektupların muhatabının kim olduğuna ışık tutabilir.

CONKER'LERİN NOTLARI: ASKERİ TAHLİLLERDEN YAKASI AÇILMADIK HAKARETLERE

Tercüme metni ile beraber, karmakarışık biçimde iç içe geçmiş iki farklı not dizisini okumak, antik bir palimpsest deşifre etmenin keyfini veriyor.

Tercümenin kapak sayfasında "Enver Paşa Trablus'ta nâm Almanca risalenin tercümesidir. Lahey, Kânun-ı Evvel 1918, Tercüme eden: Lahey Ataşe Militeri Erkân-ı Harp Kaymakamı Mehmed Nuri" ifadesi yer alıyor. Mahmut Conker kendini tutamayarak hemen bu ifadenin etrafını şu Fransızca notla istila etmiş: "Enver Paşa, Trablus'taki yüksek marifetlerini; keyfine göre ve şirazesinden çıkmış muhayyilesinin gerektirdiği gibi olayları, insanları ve olguları abartarak ya da küçümseyerek anlatmaya kalkışıyor; nihai ümidi şudur ki –en azından Türkiye'de– gelecek kuşaklar onun hikâyesinin doğru olduğuna inanmakta tereddüt göstermeyeceklerdir. Ne çocukça bir vehim! Ancak, bilhassa, orada bulunarak şahitlik eden Mustafa Kemal (Atatürk) ve Mehmet Nuri (Conker)in her gün ve acımasızca basiretli biçimde tanıklık ettiğini hesaba katmamış!"

Nuri Conker'in, kendi yazdığı metni bizzat çizerek sansürlediğine tesadüf ediliyor. Sultan Reşad'ı ziyaretinde üzgün gören Enver Bey, (o sırada henüz paşa değil) "Bu muhterem ihtiyar memleketin sefaletini görmemeliydi" dedikten sonra "Cenab-ı Hakk bazen ne kadar gaddardır" diye sitem ediyor. Nuri Conker, "Cenab-ı Hakk"ın üzerini çizerek "talih" yazıvermiş. (9 Teşrinievvel 1911) Aslında orijinal mektup metninde, bu cümlenin hemen akabinde yer alan "Görelim Mevlam neyler, neylerse güzel eyler" dizesi[15] belki bu sansürü gereksiz kılacaktı, ama her ne hikmetse hatırat metnine girmemiş.

Mahmut Conker, Enver Bey'i mütemadiyen bencillik ve benmerkezcilikle suçluyor. İstanbul'dan gelen kaymakamlığa (yarbaylık) terfi haberini subaylarına duyurmayıp, kıskançlığa sebep olmamak için harbin sonuna kadar kimseye rütbe verilmemesini kararlaştıran Enver Bey hakkında "Kendi alır üzümü, başka-

sına verir salkımı. Vay derebeyi vay! Maaşallah, dürüst damat paşa" yorumunda bulunmuş.

Trablusgarp hakkında "müdafaası şimdi uhdeme tevdi olunmuş olan vatanın bu parçası" ifadesi Mahmut Conker için "megalomani!" alameti. (4 Temmuz 1912) Enver Bey'in kendinden bahsettiği her cümlenin kenarına alaycı biçimde aynı Arapça gramer terimi iliştirilmiş: "*Neḥ-i mütekellim vahde*" (birinci tekil şahıs)

Enver Bey'in kendisini sık sık padişah damadı ve halifenin mümessil ve murahhası olarak tanıtan ifadeleri, sadece Mahmut değil, Nuri Conker'in de eleştirilerine hedef oluyor. (16 Teşrinisani 1911) Ancak, Mahmut Conker de teslim ediyor ki: "Şeyhler tarafından Enver'in padişahın damatlığı vasfına verdikleri bu damatlık ehemmiyet (Enver'in kendi itiraf ettiği gibi) orada çok işine yaramıştı." (9 Temmuz 1912)

Conker'lerin eleştirilerinde haklı noktalar yok değil. Enver Bey isim vermeden Erkân-ı Harbiye reisinden bahsedince, Mahmut Conker bütün hatıratta göze çarpan bir hususa işaret ediyor: "Erkân-ı Harbiye reisi Nuri Bey (Conker) idi. Filvaki, en yakın mesai arkadaşlarından Enver Bey'in (Paşa'nın) tek bir defa bahsetmesi ve bunu da ismini zikretmeden yapması, Enver'in kadirbilmezliği ve her işi kendine mal etmek huyu hakkında manidar misallerden biridir." (23 Eylül 1912) Enver Bey, kendisini "kıskanan dostlarının" zamanla çok yardımcı olduklarını belirtince Mahmut Conker şu soruyu sormadan edememiş: "Mustafa Kemal ve Nuri Beylere mi bu telmih?" (28 Eylül 1912) Ancak akla şu soru da geliyor: Enver Bey'in asker içgüdüleri, mektuplarının düşman eline geçmesi ihtimaline karşı silah arkadaşlarının isimlerini gizlemesine yol açmış olabilir mi?

Enver Bey'in yol yaptırma projelerine Nuri Conker "Otomobil hevesi!" diye gülmüş. (24 Kânunuevvel 1911) Barka (Cyrenaica) antik harabelerini dikkatle gezip ilginç gözlemlerde bulunan Enver Bey hakkında, Mahmut Conker de müstehzi biçimde "tarih ve arkeoloji meraklı?!" notu düşmüş. (9 Temmuz 1912) Anlaşılan, Prusya askeri kültürünü her cephesiyle benimsemek isteyen Enver Bey, Anadolu'da rastladığı antik kitabeleri sökecek kadar Yunanca/Latince bilen Moltke'nin yolundan gidiyordu! Ancak, Enver Bey'e bütün arkeolojik alanları gezdiren (30 Ağustos 1912) bu arkeoloji sevdasının aşağıda görülebileceği gibi daha derin sebepleri de var. Antik Roma devrine ait bir kandili Almanya'daki dostlarına gönderirken kendine kızıyor ve vatanın bir kum zerresinin dahi Türkiye'den çıkmaması gerektiğini söylüyor. (24 Ağustos 1912) Yine Enver Bey, Osmanlı topraklarında iç barışın sağlanması için Drakon (Atina'nın ilk ve katı kanun koyucusu) gibi hareket etmek gerektiğini söylüyor, (2 Eylül 1912) mitolojideki Hesperid'lerin (günbatımı perileri) bahçesinin Bingazi yakınlarında olduğundan bahsediyor. (31 Temmuz 1912)

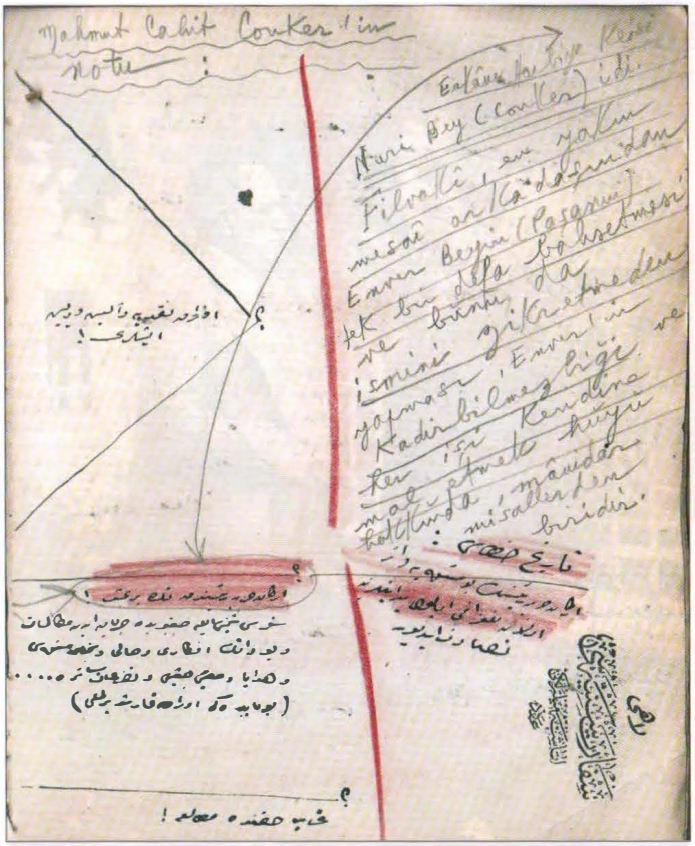
Enver Bey'in hatıratı, Avrupa medeniyeti hakkında ilginç görüşlerle dolu. "Her şeye bir çare bulan, her şeyi izah ve halleden Garb fikr-i icadından ben tamamiyle mahrumum" itirafı için Nuri Conker "Ona şüphe yok. Fakat Şark fikr-i icadına tamamiyle sahip olacak" yorumunda bulunuyor. (31 Temmuz 1912) İlginçtir ki yorumlanan ifade, orijinal mektuplarda "Avrupalı inceliği bende tamamen eksik" şeklinde geçiyor.[16] "Avrupa medeniyeti bir zehirdir, fakat öyle bir zehirdir

Nuri Conker, oğlu Orhan Conker'le birlikte.

Nalme Conker Yaramanoğlu arşivi

ki insanın uyanmasına yardım eder, insan uyumak ister fakat artık uyuyamaz" cümlesinin karşısında, Mahmut Conker'in bol ünlem işaretli "Enver'in felsefiyatı!!!!" ibaresi var. (23 Eylül 1912) Enver Bey kadının soysal statüsü meselesine de el atıyor: "Her halde günün birinde bizim kadınlarımız da hayat-ı içtimaiyede iyi yahut fena

Garp kadınlarının haiz olduğu mevkii ihraz ve bundan maada aynı zamanda kanun-ı İslam'ın erkeklerle olan münasebatta kendilerine bahşettiği imtiyazattan da --garbdeki hemşirelerinin aksine olarak-- istifadede devam edeceklerdir. Fakat ma-teessüf, kadınlardan yalnız bir kısm-ı kalil bu yeni hayat-ı içtimaiyeden müstefit olabileceklerdir. Diğerleri, yanı kadınların ekseriyet-i azımesi, Garp'ta sunuf-ı avam, hatta kısmen sunuf-ı mutavassıt gibi bu yeni hayat-ı içtimaiyeden müteessir olacaktır. Avrupa medeniyetçe bize mütefavvık olduğundan ve biz de muhafaza-i mevcudiyet için zaruri olarak Avrupa medeniyetini taklide mecbur olduğumuzdan bu medeniyetin bütün fenalıkları da bize gelecektir. Kadınlarımız için eski hayatımızdan yenisine biraz bir şey kurtarabilmek hususunda kâfi derecede basiretkâr olmamız temenni edilmelidir. İnşallah!" (28 Eylül 1912) Bu görüşler, Mahmut Conker tarafından "Enver'in Türk kadınının *émancipation*'u (özgürleşmesi) hakkındaki gerici düşünceleri" ve "gerici zihniyeti" olarak nitelendirilmiş.

Avrupa kültürü hakkında keyfince kalem oynatan Enver Bey, aslında Bedevi kültürü ile tanışma şokunu dolu dolu yaşıyor. Kendisini padişah damadı olarak iltifata boğan yerel şeyh sülalesi Sünusiler, iş beraber savaşmaya gelince, develerinin noksan olduğu bahanesini ileri sürüyor (9 Temmuz 1912) ve Conker'lerin haklı hışmından kaçamıyorlar. Mahmut Conker, "Sünusi şeyhinin Osmanlı kıtalarını ve kumandanlarını maşa olarak kullanışını sözüm ona kamufle eden mazeret" deyip Fransızca "*hypocrisie arabe*!" (Arap riyakârlığı) yaftasını asıyor. Nuri Conker ise gülünç bir çelişkiye işaret ediyor: "Fukara-i urban deve buluyor da bütün Araplardan her sene zekât namıyla birçok deve ve saire alan aile-i Sünusiye devesiz kalmış. Maşallah!"

Şeyh ailesinin Enver Bey'e hediye olarak gönderdiği iki zenci kadın ise, elyazmasına düşülen notların --en edeplisi olmasa da-- en eğlencelisine vesile oluyor. Havadisin İstanbul'a --ve Saray'a -- ulaşması kaygısından mıdır, Enver Bey telaşla soruyor: "Aman ya Rabbi, bu zenci hanımlarla ne yapayım?" (4 Teşrinievvel 1912) Mahmut Conker'in eline bulunmaz bir iğneleme fırsatı geçmiş burada: "Yapmacık düşünceler! Ne mi yapacaksın? Öpüp de başına koyacaksın! Behey şımarık padişah damadı! Yahut da birini Kemal'e diğerini Nuri'ye ver!" Enver Bey, Mahmut Conker'in fikrine uysaydı tarihin akışı ve rengi değişir miydi? Bilemiyoruz.

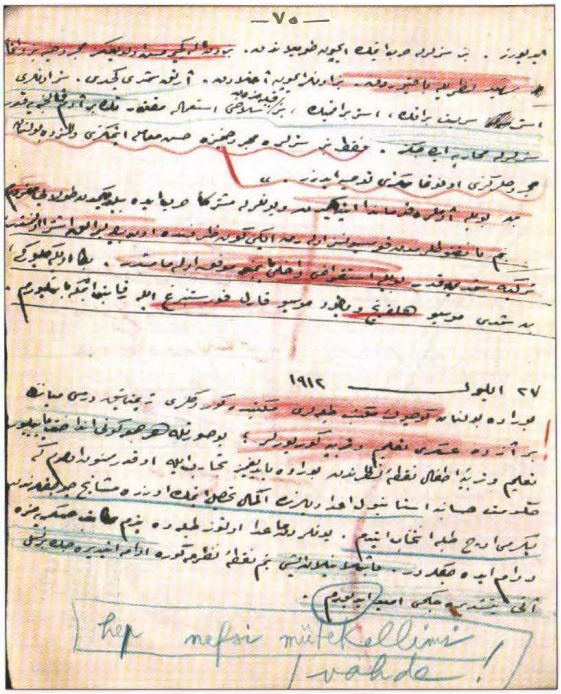
Enver Bey, Trablusgarp'ta savaşırken Dersaadet siyasetine ilgisini kaybetmiyor, ama "Bu vekayie buradan her hangi bir tarzda, müessir bir surette müdahale etmek mumkün değildir" diye yakınınca (20 Temmuz 1912), Mahmut Conker lafı yapıştırmış: "Ha şunu bileydin damat efendi!" Nuri Conker ise soruyor: "Bu sırada Rumeli'nde bazı Arnavut zabitan dağlara çıkmışlardı. Acaba Enver olsa idi ne yapardı?"

Enver Bey'in yeni oluşan hükümet hakkındaki yorumları (24 Temmuz 1912) ise Mahmut Conker'den daha sert tepki görüyor: "Aklı kabinelerde! Muhteris Enver'in cismi Afrika'da fakat aklı hep İstanbul'da. Zapt etmekten aciz bulunduğu muhayyilesi (*imagination déréglée, esprit*

décousu [dengesiz muhayyile, insicamsız zihin] meselesi) bir 'şan ve şöhret' sıçrama tahtası olarak kullandığı Trablus Harbi'nden hemen sonra memlekete yıldırım süratiyle erişmek için yanıp tutuştuğu ikbal mevkiinde!" Nuri Bey ise, "Anavatan vekayiini gözüyle gördüğü halde hâlâ başladığı işin devamı projesini bozmuyor" demiş. Bingazi semaları altında, gençliğinde nasıl gökyüzüne bakıp parlak istikbal hayalleri kurduğunu hatırlayan Enver Bey'e (31 Temmuz 1912) "Parlak istikbal ve düşüncesi!.." deyiveriyor.

Enver Bey'in şahsi hislerine dair itiraflarını Conker'ler hep eleştiri ve alay fırsatı olarak değerlendiriyorlar. "İstikbal önümde o kadar karanlık duruyor ki..." (3 Ağustos 1912) cümlesine karşılık Nuri Conker "Bu karanlığı biz ona daha ortalık kararmadan söylemiştik!" diyor. Enver Bey'in kritik karar anlarına ilişkin açıklamaları var: "Öyle dakikalar oluyor ki beni o zaman hissiyat-ı şairane hakikaten istila ediyor ve ben ruhumun yüksek ve serazat bulunduğu zamanlar büyük kararlarımı ittihaz ediyorum." (28 Eylül 1912) Mahmut Conker, muhtemelen Enver Bey'in bütün hayatına yönelik bir istihzada bulunarak "Enver'in ilhamları nasıl doğardı? Kendi itirafı: Demek ki 'büyük kararları' böyle '*extase*' (vecd) anlarında alırmış!" diyor. Enver Bey'in "Davamızın muzafferiyetle nihayet bulacağı hakkında bir hissi kabl-el vukua malikim" öngörüsüne ise (28 Eylül 1912), "Enver'in, temennilerini daima hakikatlerle karıştırma yönündeki tedavi edilemez hastalığı" teşhisi konmuş. Trablus'a gelen muazzam miktarda tüfek ve mühimmatın vatan muhafazası için önemine dair sözler (4 Teşrinievvel 1912) "uydurma havadislerden-felaketengiz hüsnü kuruntuları" olarak değerlendirilmiş. Mahmut Conker'de, Enver Bey'in her sözünden psikolojik rahatsızlık emaresi çıkarma gayreti göze çarpıyor.

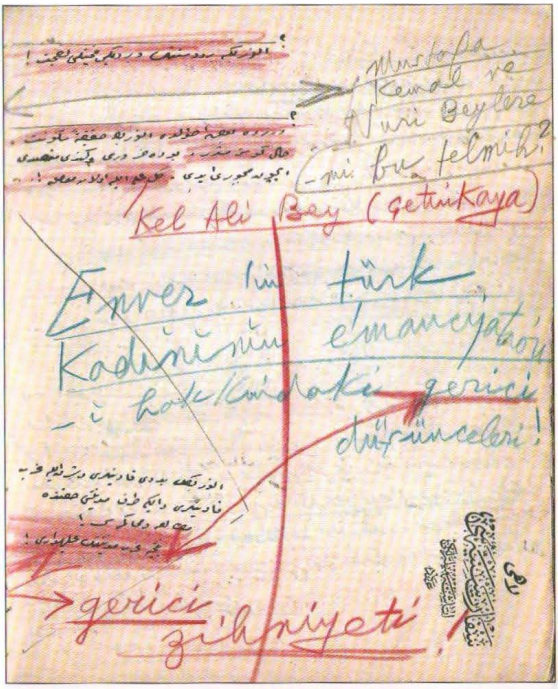
Conker'ler, Enver'in gerçekleşen öngörülerini bile alayla yorumluyorlar: "Ekseriyetle bir cihan harbinin mümkün olduğunu düşünüyorum. Eğer Avusturya ve Almanya telif-i

beyn maksadıyla müdahale etmezler ise pek az zaman zarfında Balkan'da muharebe zuhur edecek ve bundan sonra kim bilir neler zuhur edecektir" (4 Teşrinievvel 1912) cümlelerinin yanına Nuri Conker "Enver Bey Balkan Harbi'nden sonra bir de Cihan Harbi'ni keşfediyor!" notunu düşmüş. Mahmut Conker de yanına eklemiş: "Pek ender bir ileri görüş! Pek dahiyane bir keşif!" Oysa, bu müstehzi notların sahibi, tercümenin "Mukaddime"sinde "durbin bir nazar-ı siyasinin kıymetli delilleri" olarak gördüğü hatırat sahibinin "içinde bulunduğumuz şu müthiş vakıanın kara günlerini daha o zaman ufk-ı siyaside gördüğünü, hissettiğini" söylüyordu. Enver Bey "Vatanımı tehdit eden en büyük tehlikenin olduğu mahalde bulunamadığımdan dolayı müteessir[im]" deyince (4 Teşrinievvel 1912) Nuri Conker "Bu büyük tehlikenin mahalli vaktiyle kendisine kerratla söylenmiştir!" diye hatırlatıyor.

Bir Balkan ve Cihan Harbi ihtimali o sıralarda bazı askeri ve siyasi çevrelerde muhakkak konuşulmaktaydı. Enver Bey'in de bu harpleri öngörmesi, (Nuri Conker'in de başlangıçta kabul ettiği gibi) doğru tahminde bulunanlar arasında yer aldığından başka bir şey göstermez. Kaldı ki, tehlikenin nerede olduğunun Enver Bey'e defalarca söylendiğini hatırlatan Nuri Conker'in kendisi de o sırada Balkanlar'da değil, Trablusgarp'ta, Enver Bey'in yanındaydı.

Enver Bey'in, Padişah İtalya ile barış yapsa bile mücadeleyi bir şahsi şeref meselesi addedip sözünden dönmeyerek Bedevilerle beraber savaşmaya devam edeceği beyanından (12 Teşrinievvel 1912) yola çıkan Mahmut Conker, Nuri ve Mustafa Kemal Beylerin Enver Bey'i ikaz ettiklerini hatırlatarak bütün Osmanlı tarihine uzanan yorumlara girişiyor: "Dış münasebetlerde çılgınca 'büyüklük, mertlik' hallerinden başlıca elîm tarihi misaller: Fatih Sultan Mehmet-Rum Patrikhanesi, Kanuni Sultan Süleyman-kapitülasyonlar, 18. asırda İsveç-Polonya lehinde Ruslara karşı yapılan harpler ve zararları, 12. Şarl vs. Baltacı Mehmet Paşa-Çarîçe Ka-

terina..." Mahmut Conker'in sadece şahsi gurur ve büyüklük tutkusuna bağladığı bu hadiselerin başka tarihi sebepleri de olsa gerek... Enver Bey'in verdiği söze sadakatini bütün Osmanlı dış siyaset tarihiyle ilişkilendiren bu yorum, izaha muhtaç.

Enver Bey, İstanbul'a geri dönmeyi düşünmeye başlayınca (16 Teşrinievvel 1912) Mahmut Conker, "Elim tereddütler, verilmiş sözlerine rağmen ağır basmaya başladı" diyor. "Anavatandan artık dünyalar kadar uzak bir çöl parçasına çılgınca verilmiş caniyane sözün tutulması lüzumuna inanmak divaneliğinden daha kurtulamıyor. Çöl havası muhayyile ve iradesini adeta büyülemiştir." Harbiye Nezareti'nden gelen telgrafın, Padişah'ın barış andlaşması imzaladığını ve muhasamata derhal son verilmesi gerektiğini bildirmesine rağmen, Enver Bey muharebeye devam kararı alıyor. (22 Teşrinievvel 1912) Mahmut Conker'in yorumu: "Bu emre rağmen caniyane bir hafiflikle verilmiş sözü tutmaya çabalamaya ve böylece memleketin menfaatlerine ihanete devam! Bir acemi ve hayalperest genç zabitin verdiği sözün memlekete ika ettiği büyük zarar!" Enver Bey ne Trablusgarp'ı, ne de kendisine "şiddetle ihtiyacı olan vatanını" terk edebiliyor, aklına tek bir çözüm geliyordu: "Demek ki, burada küçük ve müstakil bir hükümet kuracağım." Bu sözlere mukabil, Nuri Conker "Hâlâ bu harpten memlekete bir şey elde edileceği zanını baki. Müstakil hükümet rüyası da hiç hatırdan çıkmıyor!" diyor. Bu notun yanına Mahmut Conker'in yorumu: "Öyle ya, Sezar da Roma'da diktatör olmadan evvel Galya'nın fatihi olmaya özenmiş ve olmuştu da!" Gerçekten de, bu hatırata Antikçağ'ın hayaletleri musallat olmuş, ama nereden çıktıkları anlaşılamıyor! Enver Bey'in, vatanın kendisine şiddetle ihtiyaç duyduğu yönündeki sözlerinin altına Mahmut Conker şunları karalamış: "Memleketin bu şiddetli ihtiyacını biliyordun da niçin mecbur olmadığın halde memleketi dünya harbine sürükledin?" Enver Bey'in söyledikleri, dünya savaşına girmesinin eleştirisine bahane edilmiş. Ama 1912'deki durum hakkında söylenenler ile 1914'te savaşa girilmesi arasında bağlantı yine pek açık değil.

Enver Bey, nihayet zabitlerinin memlekete dönmelerine izin verdiğini söylüyor (24 Teşrinievvel 1912), ama Mahmut Conker bunu tekzip ediyor: "Behey saraylı damat paşa! Bu zabitan senin kararını beklemeden kendileri bir an evvel senden uzaklaşıp anavatanın müdafaasına can attılar. İstanbul'dan evvela Nuri için izin gelmişti, birkaç gün sonra da büyük Mustafa Kemal'in memlekete dönmek izni gelmişti." Enver Bey, patlayan Balkan Savaşı'nda strateji önererek, "Biz her tarafta müdafaada kalmalı ve yalnız Bulgarlara karşı taarruza geçmeliydik" diyor (24 Teşrinievvel 1912) Nuri Conker ise acı bozgunu hatırlatmış: "Enver Bey'in, Balkan Harbi'nin idaresi hakkında projesi! Nazım Paşa dahi aynını yaptı!" Mahmut Conker bu yorumun yanına, "Nuri Conker'in çok mühim bir isnadı" notunu düşmüş. Acaba, Balkan Savaşı'nda strateji belirlenirken Enver Bey'e danışıldığı (4 Teşrinievvel 1912) mı ima ediliyor?

Enver Bey'in Balkan Savaşı esnasında İtalyanların kendisine gazete göndermek nezaketinde bulunduğunu söylemesini (30 Teşrinievvel 1912) onun saflığına veren Mahmut Conker, "Bu nezaketi sırf sinirlerini bozmak için gösterdiklerinin farkına varamamış anlaşılan!" diye alay ediyor. Oysa Enver Bey'in "nezaket" kelimesini alay yollu kullandığı gayet açık. Enver Bey, "Muharebe bizim için gayri müsait bir şekil alırsa, (...) İstanbul'a avdet edeceğim" diyor. (30 Teşrinievvel 1912) Nuri Conker'in "Enver henüz İstanbul'a avdet kararında değildir" notunun yanına Mahmut Conker, "Zira el'an Balkan Harbi'nin bizim için gayri müsait bir şekil almasını beklemektedir" yorumunda bulunmuş. Enver Bey'in, vatan kurtaran kahraman olmak için işlerin daha da kötüleşmesini umduğunu mu düşünüyor?

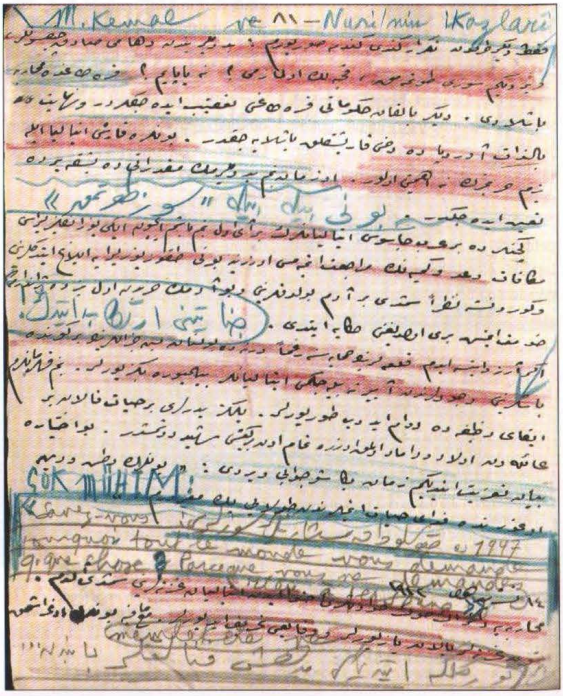
Enver Bey İstanbul'a dönme kararını "Nihayet, zarlar atıldı. (...) Bu kadar sevmiş olduğum krallığımı terk edi-

yorum" diye haber veriyor. (25 Teşrinisani 1912) Nuri Conker soruyor: "Enver Bey, krallığını terk ediyor. Bu beyanat pek mühimdir. Atılan zarın böyle neticelenmesine acaba sebeb-i hakiki nedir?" Mahmut Conker eklemiş: "Mustafa Kemal'in müthiş hesabiliğine mukabil Enver'in caniyane kumarbazlığı! *Les dés sont jetés*! (Zarlar atıldı!) Öyle ya, Sezar da öyle demişti.[17] İşte, tarihi büyük devlet adamları ve kumandanlarla dolu koca Türk milleti, I. Dünya Harbi gibi muazzam milletlerarası sarsıntıların arifesinde böylesine maceraperest divane ve o nispette de tecrübesiz bir dimağın idaresi altında kalmak talihsizliğine uğramıştı." Ne var ki, Conker'lerin bu kadar takıldığı "Zarlar atıldı" ifadesi özgün mektupta yok, Almanca yayına eklenmiş![18]

Enver Bey bu son yazısında, Trablusgarp'taki ordusunun gelir giderlerini kesin rakamlarla açıklıyor. (25 Teşrinisani 1912) Nuri Conker çok isabetli bir soru soruyor: "Pek iyi, ama bu varidatın ve hasılatın hesapları nerede, ve verildi mi? Yoksa bunlar bir hükümet-i müstakilenin olmak itibariyle hesapları görülmekten vareste midir?" Nuri Conker'in sadece ekonomik mahiyette görünen bu sorusu, aslında çok önemli bir hukuk sorusunu da beraberinde getiriyor: Para basan, vergi toplayan Enver Paşa'nın idare ettiği askeri kuvvet, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir yönetim birimi miydi? Yoksa bağımsız bir hükümete mi dönüşmüştü? Bu sorunun cevabı, söz konusu otoritenin eylem ve işlemlerinden doğan sorumluluğun hangi otoriteye atfedileceği ve yakalanan muhariplerin harp esiri statüsü gibi hususlarda, uluslararası hukuk açısından hayati önem taşıyabilirdi. Gerçekten de bu hukuk düzeni, kalıcı devletlere dönüşemeseler bile isyan ve bağımsızlık hareketlerine, rakip hükümetlere ve benzeri oluşumlara geçici ve sınırlı uluslararası hukuk kişiliği tanıyabiliyor.

Aynı yazıda Enver Bey, Trablusgarp'tan Türkiye'ye 200 talebe gönderdiğini söylüyor. Nuri Conker talebelerin İstanbul'a geldiğini teyit ediyor.

Metnin belki de en can alıcı tarafı, hatıratın kaynağını aydınlatma iddiasını taşıyan son sayfadaki, kursunkalemle alınmış notlar. Bunların üzerine Mahmut Conker'in tipik el yazısıyla düşülen "Nuri Conker" ibaresi, yazının babasına ait olduğunu tasdik etmiş. Bu notlara göre Enver Bey, Berlin'e ataşemiliter olarak gelirken, İstanbul'daki Alman deniz ataşesi dostu Hans Humann, kız kardeşi Madam Sarre ile görüşmesini tavsiye ediyor. Bu hanım, kibar ve kültürlü olduğu kadar hafifmeşrep olup, arkeolog kocası Friedrich Sarre'nin ilgisizliğinin tesellisini genç subaylarda arıyor. Enver Bey'i Berlin sosyetesine lanse eden "madam" ile Enver Bey arasında gelişen ilişki, madamın niyeti bozup Enver Bey'le evlenmeye kalkışması noktasına kadar varıyor. Araya giren Hans Humann kız kardeşini yatıştırıyor. Notlara göre, Enver Paşa başkumandan olunca, hatıratını yazarlar bu Madam Sarre ile Dr. Ernst Jäckh'tir.[19] Bu bilgi, yayımladığı Enver Paşa'ya ait mektupların esas malzemesinin, Paşa'nın 1911-1913 yılları arasında Alman bir hanım arkadaşına yazdığı mektuplar olduğunu ve Berlin Üniversitesi Türk Tarihi Profesörü Ernst Jäckh'ın Yale Üniversitesi'ne intikal eden yazma koleksiyonunda yer aldığını söyleyen Hanioğlu'nun verdiği bilgilerle de uyuşuyor. Belgeler arasında Enver Paşa'nın yanı sıra, deniz ataşesi Humann'a ait mektuplar da var. Hanioğlu'na göre, Enver'in mektuplarının büyük çoğunluğu, güzel sanatlara ilgisi olan bir hanıma, pek azı ise Jäckh'e yazılmış, ama Jäckh bunların çoğunu kendisine yazılmış gibi göstererek Alman kamuoyunda Türk yanlısı bir hava yaratmaya çalışmış ve notlar itinayla sansürlenerek propaganda amaçlı dağıtılmıştı.[20] Nuri Conker'in notlarına göre, hatıratı yazma fikrinin Enver Paşa tarafından iki yazara telkin edilmiş olma ihtimali yüksek. Kitabın İstanbul'da neşri ve dağıtımı, Enver Paşa tarafından usturuplu biçimde engellenmiş görünüyor. Kitap, her ne kadar hatırat şeklinde sunulsa da, bunların kaynağındaki mektuplaşmanın su yüzüne çıkmasına vesile olabilir, skandallara meydan verebilirdi. Bu arada

Enver Bey, Almanya'ya son derece romantik mektuplar göndermesiyle eşzamanlı olarak Naciye Sultan'a da yine gayet romantik mektuplar yazmaktan geri durmamış.[21]

Nuri Conker'in son notları, şaşırtıcı olmakla beraber, sanki "puzzle"ın parçalarını tamamlıyor. Söz konusu Madam Sarre, Bergama'yı kazan arkeolog Carl Humann'ın (1839-1896) kızı olup yine arkeolog olan Friedrich Sarre (1865-1945) ile evlenmiş olan Maria (Humann) Sarre'dir (1875-1970).[22] Bu nokta, Enver Bey'in mektuplarında göze çarpan arkeoloji ilgisini açıklayabilir. Son sayfada, Mahmut Conker iki santimetre yükseklikte haşin bir yazıyla hissiyatını kâğıda nakşetmiş: "Enver Paşa'nın, Almanya İmparatorluğu'nun politikasına kendini kaptırmasında rol oynamış olan psikolojik faktörleri açıklıyor. (Frau Professor Sarre, Ataşenaval (deniz ataşesi) Hohmann'ın (Humann) hemşiresi) Mahmut Conker, Kasım 1960, Ankara."

SONUÇ YERİNE

Tercümeyi ilginç kılan notlar arasında üslup ve içeriğiyle öne çıkan, tabii ki Mahmut Conker'inkiler. Enver Paşa'yı tanıyan, onunla beraber savaşan ve imparatorluğun çöküşü trajedisini yaşayan Nuri Conker notlarında hiçbir zaman itidali elden bırakmıyor ama tercümenin "Mukaddime"sinde yazdıklarıyla çelişmekten de kurtulamıyor. Notlardaki eleştiriler gibi, daha nadir görülen istihzalar da kısa ve "sakin". 1912 doğumlu olduğuna göre,[23] Enver Paşa'yı hiç veya pek tanımamış olan oğlu ise, Paşa'ya her fırsatta ateş püskürüyor. 1911-1912'de yazılan hatırat veya daha doğrusu mektuplar, 1960'ta Mahmut Conker'in hışmına uğruyor. Mahmut Conker, derin yorumlara ve tarihi mukayeselere girişiyor, eleştirinin tonu ile beraber harflerin boyu da yükseliyor.

Enver Paşa'nın, vefatından kırk yıl sonra bu kadar eleştiri –ve ilgi– çekmesi nasıl açıklanabilir? Aslında Mahmut Conker'in hücumları Enver Bey'in askeri ve siyasi hatalarından ziyade şahsi psikolojisini hedef alıyor ve belki de kaçınılmaz bir hataya düşüyor: Metni kendi tarihi bağlamı içinde değil, yazarın sonraki "icraatı" ışığında yorumlayarak, Trablusgarp'taki Enver Bey'de gördüğü her şeyi I. Dünya Savaşı'ndaki Enver Paşa'nın davranışlarıyla ilişkilendiriyor. Mahmut Conker'in notları, Enver Bey'in daha erken yaşlarda kaleme aldığı mektuplar hakkında yapılan uyarıların yerindeliğini fazlasıyla teyit ediyor: Yazar ile iletişim ve etkileşim imkânı bulunmayan okur, "psiko-tarihin cazibesine" kapılabiliyor ve "psikanalitik infaz" riski beliriyor.[24] İlginç olan şu ki, notlarda en sert psikolojik eleştiri ve tespitlerde bulunan, Enver Paşa'yı tanıyan Nuri Conker değil, onu tanımayan Mahmut Conker.

Mahmut Conker'in düştüğü hataya düşme riskini göze alarak, onun notları hakkında şunları söyleyebiliriz: Cumhuriyet *pantheon*'unun önemli şahsiyetlerinden birisinin (ve hatıratın müterciminin!) oğlu olarak, Enver Bey'e yaklaşımı önceden şartlanmıştı. Mahmut Conker'in hatıratı okuduğu zamana denk gelen 27 Mayıs ruhuyla da belki ilişkilendirilebilecek siyasi bakışı ve vaziyeti anlaşılabilir. Daha zor anlaşılacak olan husus, neden eline geçen hatırata büyük önem verip bütün defteri kaplayan notlara bu kadar zaman ve enerji harcadığı... 1960 Türkiye'sinde Enver Paşa'nın baskın bir gündem maddesi olduğunu sanmıyoruz.

Conker'lerin eleştirilerinin yerindeliği tartışılabilir, ama Enver Paşa'nın hayat öyküsüne katkılarının ve Osmanlı'nın günbatımına tanıklıklarının değeri tartışılmaz. Conker/Tulça aile arşivlerinde bu elyazmasının keşfi, bizleri Libya'nın kızgın çöllerinden Berlin'in ışıltılı salonlarına, derken Lahey'deki soğuk, rutubetli bir sefaret odasına götürdü. Nuri Bey tercümeyi bitirdikten bir sene sonra Anadolu'da milli mücadeleye katılacaktır. Basımdan ümidi kesip kendi notlarını düşmeye ne zaman başladı? Bunları Enver Paşa gördü mü? Nihayet kendimizi yıllar sonra, serin bir kasım günü Ankara'da buluyoruz. Hayallerimiz seyahat etti. Tıpkı 105 yıl önce gökyüzüne bakan Enver Bey'in hayalleri gibi...

ENİS TULÇA
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
İİBF ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

EMRE ÖKTEM
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ
MİLLETLERARASI HUKUK ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

* Makalenin yazım sürecine yorum ve önerileriyle katkıda bulunan Edhem Eldem'e teşekkür ederiz. Çalışmamıza katkılarından dolayı Naime Conker Yaramanoğlu ve Melih Yaramanoğlu'na da teşekkür borçluyuz.

1 Diplomat: Nuri Conker'in en büyük oğlu (1910-1975).

2 Büyükelçi Enis Akaygen'in üçüncü çocuğu (1917-2013).

3 İsmail Sabri Tulça (Isakça 1894-İstanbul 1957).

4 Archivele Militare—*Memoriul căpitanului Sabri Ali Ismail* (Romanya Prieşti Askeri Arşivleri-Albay Sabri Ali İsmail'in sicil dosyası).

5 Cavit Tulça'dan sözlü aktarım.

6 Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri* (Bursa: Ekin Yayınevi, 1997), s. 83, 218-219 ve Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele III* (İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959), s. 805-812.

7 Cavit Tulça (İsakça 1913-İstanbul 2006).

8 Ayşe Sıdıka Tulça (İstanbul 1924 - ...).

9 Anişoara Tulça'nın Türkiye'ye geldiklerinden sonra İstiklal Savaşı dönemine ait yazdığı Romence bir diğer hatırat 2016 yılında Bükreş'te yayımlanmıştır. Enis Tulça-Florin Turcanu, *Drăgoste şi Revolutie-Amintirile unei Romance in Turcia lui Kemal Atatürk* (Aşk ve Devrim; Kemal Atatürk'ün Türkiye'sinde Bir Romen Kadının Hatıraları) (Bükreş: Corint Yayınevi, 2016), 112 s.

10 Nuri Conker'in ikinci çocuğu (Selanik 1912-Ankara 1964).

11 Büyükelçi Orhan Conker'in oğlu (Ottawa 1945-İstanbul 2017).

12 *Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü* (İstanbul: TSK Yayınları, 2015).

13 M. Şükrü Hanioğlu (yay. haz.), *Kendi Mektuplarında Enver Paşa* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), s. 12, 16-17, 73-211.

14 Hanioğlu, *age*, s. 189.

15 *Age*, s. 78.

16 *Age*, s. 158.

17 *Alea iacta est*: Sezar'ın MÖ 49 yılında Rubikon nehrini geçip Roma'ya karşı isyana giriştiğinde söylediği rivayet edilen sözler.

18 Hanioğlu, *age*, s. 208.

19 Aydemir, kitabı çevirenin Friedrich Berjinski olduğunu söylüyor. (Ş.S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa. Cilt II, 1908-1914* [İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976], s. 221) Ama hangi dilden hangi dile? Kitabın temelini oluşturan mektuplar daha ziyade Fransızca, biraz da Almanca yazılmış.

20 Hanioğlu, *age*, s. 12-13, 15, 17-18.

21 Bkz. *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, yay. haz. Arı İnan (İstanbul: İmge Kitabevi, 1997), s. 531-539.

22 Bu bilgiler ve meselenin teyidi için Edhem Eldem'e teşekkürler.

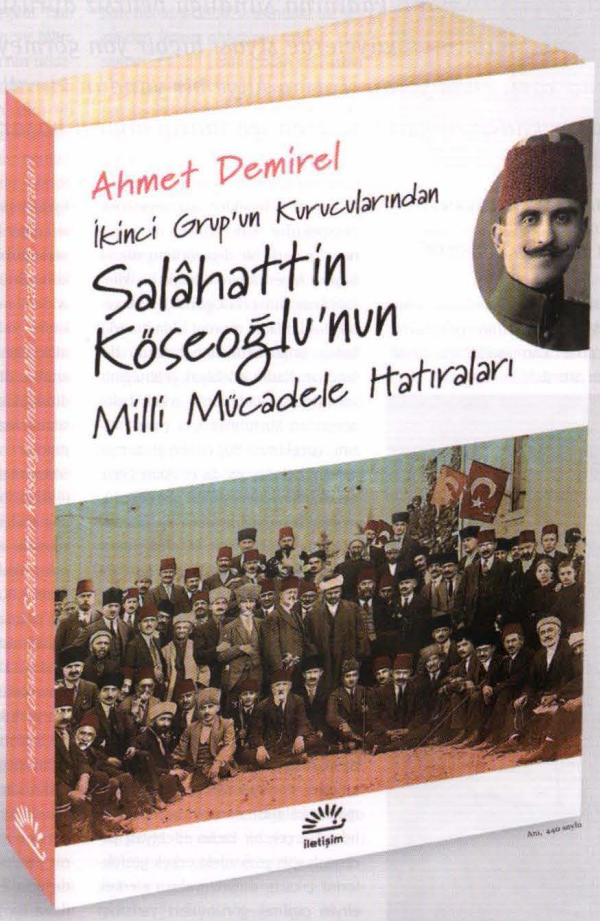
23 Mahmut Conker, hatıratın 27 Kânunusanî 1912 tarihli sayfasına "Doğum Günüm" diye not düşmüş.

24 Bkz. Edhem Eldem, "Gençlik Mektuplarında Enver Bey", *Toplumsal Tarih* 37 (Ocak 1997): 16.

Birinci Meclis ve İkinci Grup tarihine ışık tutacak anılar

Ahmet Demirel tarafından titizlikle hazırlanan Salâhattin Köseoğlu'nun anıları, Birinci Meclis'in en heyecanlı günlerinin ve İkinci Grup'un tarihinin en önemli kısımlarına ışık tutuyor. Bu anılar aynı zamanda İkinci Grup'un kuruluşu, kuruluş tarihi ve İkinci Grup'un bugüne kadar bilinmeyen tüzüğü gibi önemli tarihsel noktaların bilinir hale gelmesini de sağlıyor.

İTAATKÂR VE TAHRİPKÂR: BİR ROMANCI VE FEMİNİST OLARAK FATMA ALİYE*

CARTER VAUGHN FINDLEY

Fatma Aliye. Osmanlı kadınının güçlü ve herkese hitap eden sesini basın yoluyla duyuran ilk kadınlardan biriydi. Kadın kahramanlarının yansıttığı düşüncesi eserlerinde büyük ölçüde gelişmişti; fakat kadınlara tanıdığı imkânlar hâlâ kısıtlıydı. Ataerkil gücün Osmanlı kadınına sunduğu belirsiz duruşun sergilenmesi bizzat yıkıcı bir eylem olup, bu hikâyelerde siyasi hiçbir yön görmeyen devlet, yayımlanmalarına karşı çıkmıyordu. Fatma Aliye bir yandan kurallarına boyun eğdiği Osmanlı ataerkilliğinin kalesini içten içe tahrip etmeyi başarmıştı.

ÇEVİRİ: SERDAR AKARKAN

KADIN VE DİĞER "ÖTEKİLER"

Fatma Aliye Hanım'ın çocukluğu.

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi

Feminist eleştiri, kadınların edebi anlatım geleneklerinin gelişiminde ortaya çıkan karmaşıklıklara duyarlılığımızı artırdı.[1]

Bu edebi gelenekler, artzamanlı bir perspektifte ikinci cinsin ne özgün ne de özerk bir dışavurumu olarak başlar. Ataerkil bir kültürde bu ikinci cins kendisini erkek gözlükleriyle görür. Kadında da mevcut olan ataerkil bakış, onun kendisine bakışını bulandırır. Kadın edebiyat geleneğinin yaratılması, kadınların erkek bakış açısından kurtulmak için çabalamasını gerektirir. Bu edebiyat zaman zaman belirsiz ya da çelişkili görünecek, hayalperestlikle gerçekçilik, uysallıkla yıkıcılık arasında bocalayacaktır. Ataerkil bir kültürde kadın edebiyatını değerlendirmek için anlatım olanaklarını açığa çıkarmak gerekir. Bu da bizi edebi türlerin kadın elinde değişime uğradığı sonucuna götürebilir. Örneğin Avrupa'da klasisizm devrini tamamlarken roman türü gelişim göstermiş, kadın edebiyatı atılım yapmıştır. Edebi türlerin ise metinde kopukluklar, anlatıcı ve anlatım değişkenliği gibi deneylere maruz kalması da bizi şaşırtmamalıdır. Gerçek bir kadın edebiyatı yaratmak için gözlerdeki erkek gözlüklerini çıkarıp atmak, yalnızca erkek cliyle çizilmiş görüntüleri yansıtan aynada kendini seyretmekten vazgeçmek gerekir.

Eşzamanlı perspektifte ise kadını ve diğer "ötekileri" hangi konuma yerleştirmeliyiz? Kadınlar, kadın kültürünün bir dışlanmışlar kültürü addedilmesine imkân vermeyecek kadar kalabalık bir kesim oluşturmaktadır. Kadın kültürü Marksist analize de pek uygun değildir; birey düzeyinde kadınla eril gücün temsilcisi arasındaki aile ilişkisi, sınıf ilişkileri analizini engellemektedir. Sömürülenle sömüren arasındaki ilişkiye benzerliği daha uygundur: Sömürülenin psikolojisindeki yabancılaşma, ataerkil bir toplumda kadının psikolojisindeki yabancılaşmaya benzer. Kadın hem ataerkil kültürün bir parçasıdır hem de bu kültürden dışlanmıştır, aynı zamanda onun baskısı altındadır. Sömürge ya da yarı sömürge bir toplumda sömürülen yerli kadın çifte baskı altındadır; bu baskının kaynağı tek bir ataerkil kültür değildir, birbiriyle çatışan ama kadın karşısında birbiriyle bütünleşen iki ayrı ataerkil kültürün baskısı söz konusudur. Edebi tür ve biçimlerin yabancı ve egzotik karakterleri o türlerin etrafında çoğalan sorunları daha da karmaşık hale getirir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da romanın durumu böyledir.

ÇARŞAF MI KORSE Mİ?

Bütün bu sorunlar Osmanlı Imparatorluğu'ndaki ilk Müslüman kadın romancı Fatma Aliye'nin (1862-1936) eserlerinde ele alınır.[2] En tanınmış eseri olan *Nisvan-ı İslam*'ı (İslam Kadınları)[3] okumuş olanlar bilir: Söz konusu olan, sadece cinsiyeti nedeniyle değil, aynı zamanda Fransız ve Osmanlı-İslam kültürlerini birleştiren sıra dışı bilgi birikimi ve yüksek toplumsal konumuyla Osmanlı okur kitlesinden –o dönem bu kitle ne kadar geniş sayılabilirse– ayrılmış bir kadın yazardır. Dahası, "İslam kadınları" hakkındaki bu kitabına bakılırsa, kendisi cinsiyet dışında bu engellerin hiç bilincinde değildi. Tam tersine, ünlü devlet adamı ve bilim adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kızı olan Fatma Aliye, bilgisinin ve toplumsal konumunun getirdiği ayrıcalıkları gururla sergileyebiliyor, hedeflediği şu iki amaç için, bunlardan yararlanmayı deniyordu: Kendisini ziyaret eden Avrupalı kadınların sorularını cevaplandırmak ve aynı durumda kalan Osmanlı kız kardeşlerini en uygun cevap yöntemleri konusunda eğitmek.

Müslüman kadınlar hakkındaki bu kitap şaşırtıcı bir eserdir. İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki çekişmelere ilişkin yüzyılların tartışmalarının aralarına Fransız vodvil ve romanlarından uyarlanmış küçük sahneler serpiştirilmiştir.[4] Birbirine hayranlık duyan ve sahnenin güzelliğiyle gözleri kamaşan kadın kahramanlar, tartışmaktan dostça vazgeçerler. Geçmiş yüzyılların İslam ile Hıristiyanlık arasındaki tartışmalarının uatsızlığından uzaklaşmış bir dünyadır söz konusu olan. Öyle bir dünya ki, Fatma Aliye'ye göre, Fransızca kadar şeriatı da bilmeyi gerektirir. Öyle bir dünya ki, bu polemikçi Osmanlı kadını çok etkilendiği Avrupalı kadın muhataplarının birini niteleyerken, tasavvuf geleneğinde bir kişinin mükemmelliğini –tabii ki erkekler için– ifade eden "insan-ı kâmil" deyimini kullanır. İşte Seyyit Kutup gibi bir militanın yargılayacağı, Edward Said'in "oryantalist" diye eleştireceği bir kitap!

Bu saydıklarımız pek çok açıdan Fatma Aliye'nin "öteki" olarak konumlandırılması için yeterlidir. Adı geçen kitapta İslam, günümüzün siyasi İslam'ı değil, Osmanlı seçkin sınıfının sivil dinidir. Yazarın romandan çok romanlaştırılmış tartışmalardan oluşan bu ilk kitabı, kadın edebiyatındaki feminist eleştirilerin tespit ettiği bütün sorunları özetler: Tür ve biçimde istikrarsızlık ve ikinci cinsin erkek gözüyle görünümü.

Burada boşanma, kadınların mülkiyet hakları ve çokeşlilik gibi meselelerin karşılaştırmalı olarak ele alınışı, zımnen Hıristiyanlık ile İslam arasındaki seçimin aslında Doğu ve Batı tipi ataerkillik arasındaki bir seçimden ibaret olduğunu saptar. Her zaman çok ilgi çekmiş olan ve Fatma Aliye'nin eserlerinde geniş yer tutan bu konuyu o dönemin modasının kelimeleriyle aktarırsak, mesele alaturka ve alafranga arasında, yani çarşaf ile korse arasındaki sembolik seçimdir.

Bu karşıtlık gerçek bir seçim oluşturmaz. Kitaptaki üçüncü tartışmanın başında, Avrupalı kadın ziyaretçilerini kabul etmek için giyinmekte olan genç Türk kız arkadaşlar arasında moda konusundaki tartışmayı vesile bilen anlatıcı, ünlü yazar Ahmed Midhat'ın korseyle ilgili şu cümlesini zikreder: "Eğer ömr-i aziz istersen giyme; eğer ömr-i leziz istersen giy."[5] Böyle bir tarif, "aziz" ile "leziz" arasındaki ayrımın farksız olduğunu akla getirir. Ne var ki bu tartışmalarda başörtüsü konusundaki yorumlar, nüktenin bu konuyu tüketmediğini düşündürür. Bir anlamda o dönemin Osmanlı kadını alaturka çarşaf ile alafranga korse arasında seçim yapabilmekteydi. Fakat korse modasını seçen bir Müslüman kadın aynı zamanda örtünmek de zorundaydı: Başörtüsü sadece bir moda meselesine indirgenemezdi. Müslüman kadınların maruz kaldığı Batı-Doğu karşıtlığı, Osmanlı anayasacılarının siyah-beyaz olarak gördükleri, istibdat ile özgürlük arasındaki ikilemin çok uzağındaydı.[6] Kadın için iki tür ataerkilliğin gerekllilikleri söz konusuydu ve hatta bunların üst üste

Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmed Cevdet Paşa.

İstanbul Şehir Üniversitesi arşivi

binmesi de mümkündü. Dolayısıyla erkek kavgacılığının yokluğu bu tartışmaların sertliğini yok etmeye yeterli değildir. Durum daha ziyade kadın tartışmacıların, Osmanlı siyasi düşünürlerinin net zannettiği Doğu-Batı karşıtlığının artık o kadar da açık olmadığı muğlak bir dünyada yaşamalarıydı.

Fatma Aliye, Osmanlı kadınlarına iyilik yapmak istiyordu; fakat içinde yaşadığının lüks bir çevre olduğunu anlayabilecek miydi? Öte yandan o dönem seçkincilik ve feminizm arasında tereddüt eden sadece o değildi. Avrupalı feministler de ayrıcalıklı kadınlardı. Bununla beraber şu soruları sorabiliriz: Fatma Aliye seçimini bahsi geçen bağımsız kadın bakış açısına yönelmekten yana mı, Osmanlı kadın kitlesine yaklaşmaktan yana mı yapacaktı?

Bu sorulara doğru yanıtlar bulabilmek için Fatma Aliye'nin eserlerinin tamamının incelenmesi gerekecektir. Böyle hacimli bir çalışmanın yapılmasını beklerken, şimdilik üç romanın karşılaştırmalı incelemesi, kayda değer bir ilerleme sağlayacaktır.[7]

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SÜPER KADINI

Yukarıda söz ettiğimiz romanların ilki, "sohbetler" ya da "tartışmalar" manasına gelen *Muhazarat* başlığını taşır. Bu romanı nasıl nitelendirmeliyiz? Iddiam, bunun natüralist ama ahlakla yüceltilmiş ve kadın bakış açısından çıkan bir deneme olduğu yönündedir.[8] Herkesin akıllı uslu bir şekilde görevini yapmasını tavsiye ederek kötülüğünü isteyenlerden intikam alan Osmanlı adabına bağlı bir kadın kahramanın yer aldığı bir nehir-roman, bir konak romanıdır. Fakat aynı zamanda da bu adabın yıkıldığı, kadın kahramanın, kadınların yaşam alanını sürekli genişletmeyi denediği, ataerkil değerlerin altını kazdığı bir ütopyadır. Her ne kadar açıkça siyasi bir niteliği olmasa da bu roman, Fransa'da sosyal karşıtlıkları sergileyerek eski rejimin çatlaklarını aralayan 1780'lerin eserlerini --Choderlos de Laclos'nun *Tehlikeli İlişkiler*'iyle Beaumarchais'nin *Figaro'nun Düğünü*'nü– hatırlatır. Dolayısıyla *Muhazarat*, eleştirmenlerin kadın edebiyatına atfettiği tür ve biçim deneyselliğinin iyi bir örneğini oluşturur.

Roman, dört kitap ve bir sonuç bölümünün birleşiminden oluşur. İlk kitap, Fazıla'nın, dul babası Saî Efendi'nin ikinci evliliğini yaptığı ve böylece kötü yürekli üvey annenin aile yapısına dahil olduğu bir konakta geçen gençliğini anlatır. Ev, cinsiyet ve yaş hiyerarşisine göre kurgulanmış küçük bir dünyadır. Burada üvey anne Calibe güç elde etme mücadelesi verirken, çocuklar ve ebeveyn arasında Fatma Aliye'nin babasının evinde gördüğüne benzer mesafeli ilişkilere tanık oluruz. Evdeki dalavereler Fazıla'nın ve küçük erkek kardeşi Şefik'in konumunu yıpratmaktadır. Calibe, çapkın erkek kardeşini, sözde süt erkek kardeşi ama aslında kendi arzusunun nesnesi Süha'yı[9] eve getirir. Fazıla'nın etrafı onu aslında görmemesi gereken adamlarla çevrilidir.[10] Calibe'nin amacı, komşusu Münevver Hanım'ın oğlu Mukaddim ile Fazıla arasında uzun zamandan beri tasarlanan evliliği engellemek ve Fazıla'yı evden kovmaktır. Romandaki natüralizme gelince, Fazıla'nın üvey annesiyle suç ortağı Süha'yı "iki engerek gibi"[11] sarmaş dolaş suçüstü yakaladığı sahneyi ya da aldatılmış babanın acısını kızından çıkararak onu çıkıkçı çağırmayı gerektirecek kadar dövdüğü sahneyi Zola ancak bu kadar yazabilirdi. Her şeye rağmen Fazıla babasına nasıl ihanete uğradığını ifşa etmez. Kadının iktidarı üvey annenin entrikaları yoluyla yalnızca olumsuz bir açıdan ele alınırken, ataerkil otorite yıkılmasına karşın, görünürde sürmektedir.

Fatma Aliye dikkatleri birinci kitapta babanın gücü üzerine toplarken, ikincisinde ise kocanın gücüne yöneltir. Fazıla'yı babasının evinden kapı dışarı etmek için özensizce hazırlanan evlilik Fazıla'nın, ona sıkıntıdan başka bir his vermeyen kitaplarını ve musikisini feda etmesini isteyen yeni zengin Remzi Bey'le hayatını birleştirmiştir. Fazıla boyun eğer ve Remzi'yi "çıldırasıya" (s. 211) sevmeyi başarır. Remzi'ye gelince, onun ahlaksızlığı çok geçmeden ortaya çıkar. Fazıla babasının evine dönmektense Remzi'nin sadakatsizliğini hoş görmeye hazırdır. Fatma Aliye, eşler arasındaki uyumsuzluktan, lakayt sadakatsizlikten ve kocasından ayrılan kadına kalan seçeneklerden Zola'nın benimseyebileceği bir açık sözlülükle bahseder. Sonunda babasının evine sığınmak istediğinde kabul edilmeyen Fazıla intihar etmeye karar verir: "Her türlü çareler kesildiği halde artık öyle bir muhaddere [iffetli kadın] ne yapabilir?"[12] Kendini denize atmaya gider.

Üçüncü kitapta kendimizi Beyrut'ta farklı karakterlerle çevrili buluruz. Daha sonra anlarız ki, zengin tüccarın evindeki kölelerin önde geleni, artık Peyman[13] adını taşıyan Fazıla'dan başkası değildir. Genç kadının eski talibi Mukaddim Bey de yine burada karşımıza çıkar; Fazıla'nın ölüm haberini alınca hasta düşmüş, sağlığına kavuşmak için doktoru eşliğinde yolculuğa çıkmıştır.

Mukaddim, Fazıla-Peyman'ı tanır, intihara nasıl teşebbüs ettiğini ve nasıl köle olduğunu öğrenir. İkilinin buluşması romanı çözüm kısmına doğru götüren bir düğümü oluşturur. Mukaddim'in ısrarlı taleplerine Fazıla, Remzi ile devam eden evliliğinin ve kölelik durumunun evlenmelerini engellediğini söyleyerek karşı koyar. Bu olağanüstü sıkıntılı dönemde Fazıla'nın ahlaki gücü kendini gösterir.

İlk iki kitapta bozulmuş olan aile ilişkileri son iki kitapta Fazıla sayesinde onarılır ve yeni bağlar yaratılır. Fazıla bunu bir dizi evlilik ilişkisiyle gerçekleştirmeyi başarır. İlk önce Mukaddim zengin tüccarın kızı Enise ile evlenmeye, gönülsüzce de olsa rıza gösterir. Sonra tüccarın ideal genç işadamı oğlu Şebib, kendi özelliklerinin kadın karşılığı olan Peyman-Fazıla'ya âşık olur. Fazıla, adını dahi anmak istemediği bir adamın karısı olarak kaldığı sürece bu teklife nasıl cevap vereceğini bilemez. Fakat İstanbul'dan gelen haberler bu ikilemi çözer. Fazıla'nın kocasının ve

Muhazarat'ın Kişileri

Fazıla	kadın kahraman
Saî Efendi	Fazıla'nın babası
Şefik	Fazıla'nın küçük erkek kardeşi
Calibe	Fazıla'nın üvey annesi
Nabi Bey	Calibe'nin erkek kardeşi
Süha Bey	Calibe'nin sözde sütkardeşi
Münevver Hanım	yaşlı bir aile dostu
Mukaddim Bey	Münevver'in oğlu, Fazıla'nın müstakbel kocası
Remzi Bey	ikinci kitapta Fazıla'nın kocası
Şebib	Beyrutlu zengin tüccarın oğlu
Enise	Beyrutlu zengin tüccarın büyük kızı
Rüveyde	Beyrutlu zengin tüccarın küçük kızı

üvey annesinin trajik sonları. Sai Efendi'nin, üvey annenin onu kızından uzaklaştırmak için yaptıklarını anlaması, Fazıla ve Mukaddim'i alelacele İstanbul'a yola koyar ki bu olaylar, romanın dördüncü kitabının başını oluşturur. Sai felç olmuştur ve ölmeden önce Mukaddim'den özür dilemek ister. Fazıla'nın yaşamakta olduğunu öğrendiğinde, babanın sevinci son kerteye varır. Fazıla, Şebib ile evlenir. Romanın sonuç bölümü üç yıl sonraya gelir: Fazıla'nın erkek kardeşi Şefik'in Beyrut'taki ailenin ikinci kızı Rüveyde ile evliliği anlatılır.

Fazıla ve Mukaddim başlangıçta istedikleri gibi evlenmezler; ama yazar, Beyrut'taki ailenin çocuklarıyla yapılan evliliklerle iki yerine üç aile bağı kurarak bu nehir-romanın birliğini sağlar. "Erdemli" olan Fazıla sadece etrafındakilere iyi davranmakla kalmayıp, o kadar yüksek bir ahlak gücü gösterir ki diğer kişiler de ya insanlara iyi davranmak veya feci sonuçlara katlanmak zorunda kalırlar. Yazar şöyle der: "İffet denilen mürg-i paki (saf kuşu) kafes-i vücudde iken muhafaza etmeli. Bir kere uçuruldu mu? Bir daha ele geçmez." Fazıla, aile hayatı çerçevesinden erdemli bir kadının neler başarabileceğini gösterir. Fatma Aliye tarafından tasarlanan ahlakla yüceltilmiş natüralizm işte böyledir.

Romanın çözümlemesi burada bitmez. *Muhazarat*'ın son iki kitabı feminist bir ütopya olarak okunabilir. Tamamıyla açımlanmayan bir karakter olarak Şebib hariç bütün erkek karakterler zayıftır. Fazıla, kötü kişilerin entrikaları dışında her şeyin teşvik edicisidir. O, ne genç bir kız gibi, ne de zengin bir ailenin hanımı gibi özgürdür; fakat intihar girişiminden itibaren kaderine hâkim olmaya başlamıştır. Köleyken önceki özgür kadın konumundan daha fazla özgürlüğe sahiptir ve bu aykırı durum da defalarca vurgulanır.[14] Aile bütünlüğünü sağlayan evliliklerin hepsi Fazıla'ya bağlıdır.

Kritik anlarda Fazıla, Osmanlı görgü kurallarıyla uzlaştırılması zor olan, ama feminist öncü bir kadın kahraman için hiç şaşırtıcı olmayan bir tarzda inisiyatifi ele alır. Mukaddim ile Beyrut'ta tekrar karşılaştıklarında adamın hastalığı depreşir; durumunu anlatması için ona bir randevu tertip ederek kendisi hakkında bilgi veren Fazıla'dır. Babasına felç indiği ve İstanbul'dan felaket haberleri geldiğinde, acilen İstanbul'a gitme kararını alan ve Mukaddim'i kendisine eşlik etmeye ikna eden gene Fazıla-Peyman'dır. Hatta Şebib ve Mukaddim'in Fazıla'ya aynı anda âşık oldukları bir bölüm bile vardır. Aynı kadını sevdiklerini bilmeksizin çok sevdikleri kadına hayranlıkla bakarak konuşan iki arkadaşa hizmet eden Fazıla, köle rolünü oynamaktadır (s. 410). Roman bize, bölümün bitiminde evlilikle sonlanan uygun bir çözüm bulunmadan önce, cinselliğe dayalı olmayan ve kusursuz çok kocalı birliktelik sahnesi sunar.

Sonuç olarak, öyle görünüyor ki başlıkta bahsi geçen "tartışmalar", o dönemin aile ilişkilerinde mevcut iki karşıt üsluba, eski ataerkil ve yeni içten ve eşitlikçi üsluba ilişkin tartışmalardır.[15] Neticede her biri ataerkillik ilkesi üzerinde kurulan babadan oğula kalan saltanat ile ataerkil aile arasındaki benzerlik göz önüne alındığında, ataerkilliği baskıcı ve insafsız olarak resmedip kadının gücünü teyit eden hiçbir eser tam zararsız olamazdı. Yapıt, politik yaşamda ve toplumda kökten bir değişim isteğini ortaya koyar. Bu değişim konformizmin korsesine sıkışıp kalsa da feminizme ve bağımsız bir bakışa doğru atılmış bir adımdır. Ama her şey, hâlâ konak içinde cereyan eder. Pekiyi Fatma Aliye bu çevreye yabancı kalmış kadınları tanımıyor muydu?

Fatma Aliye Hanım.

Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım evrakı

SANATTA ÖZGÜRLÜK

Yazar, yukarıda sorduğumuz soruya *Udî*'de,[16] iyi bir aileden gelip çalışmak zorunda kalan genç bir kadının öyküsüyle cevap vermeye başlar.

Şam'da doğan kadın kahraman Bedia, İstanbullu memur Nazmi Bey'in kızıdır. Nazmi Bey büyük bir müzik

sevdalısıdır. Bedia'nın bir kız bir de erkek kardeşi vardır, fakat içlerinde babalarının müzik yeteneğinin mirasçısı sadece Bedia'dır. Kendisi de ud çalan Fatma Aliye, Nazmî'nin Bedia'ya keman, kanun ve ud çalmayı öğrettiği müzik gecelerinden ayrıntılı bir şekilde söz eder.

Bedia'nın aile mutluluğu mükemmeldir (s. 41). Ağabeyi genç dul Şem'î Bey'in ve babasının kendisine verdikleri bileziklerin, yüzüklerin hepsini takması bile mümkün değildir. Şem'î'nin Mihriban adında, Bedia'nın da kendi kızı olarak gördüğü bir evladı vardır. Şem'î, Bedia'ya, üzerine Arapça "Aşk ihaneti dışında her şeye katlanılır"[17] cümlesinin işlendiği bir ud verir.

Ancak Nazmî Bey'in evinde her şey yolunda gitmemektedir. Alkolizm, erkek iktidarını aşındırmaktadır. Karısının ölümünden sonra Şem'î her gece kendini içkiye verir. Babası onu paylar, fakat Şem'i babasının eski sarhoşluklarını hatırlamaktadır. Nazmî kusurlarını düzeltmiş ve o zamandan beri Bedia ile müziklı geceleri tercih etmiştir; fakat gene de selamlıkta (s. 47-48) gizlice içmeye devam etmektedir. Ailenin hiçbir ferdi, birdenbire gündeme gelen iki olayın patlak vermesine kadar bu durumun farkında değildir. Bir gece, Şem'î eve sarhoş geldiğinde, Nazmî ondan bir daha içmeyeceğine dair zorla söz alır. Uygunsuz cevabı üzerine de oğlunu bir yumruk darbesiyle yere serer (s. 75-78). Fatma Aliye'nin hiçbir şekilde dışlamadığı bu tür baba şiddeti, *Muhazarat*'ta babasının Fazıla'ya attığı tokatları andırır. Birkaç ay sonra ise Nazmi Bey selamlıktan sendeleyerek döndüğünde, hor gören bakışlarını babasına dikme sırası Şem'î'ye gelmiştir. Küçük düşen baba, ailesiyle birlikte gece duasını yapar ve ardından tüm aileyi şaşırtarak bir daha içmeyeceğini ilan ederken, onlar da içtiğini bilmiyormuş gibi davranırlar. Allak bullak olan Bedia ise erkek kardeşini babasına saygısızlık ederek aile hiyerarşisini ihlal etmekle suçlar.

Bir yandan erkeklerin zaaflarıyla meşgul olurken –bu konu onun daima ilgisini çekmektedir– Fatma Aliye henüz ataerkil gözlüklerini atmış değilse de gelişmeler kaydetmiştir. Alkolizme ilişkin konu dışı yorumlarını romanın en önemli olayına bağlamak için Nazmi Bey'in sağlığındaki gerilemenin nedenini alkolü aniden bırakması olarak gösterir. Aile, Nazmî kızının evliliğini görebilsin diye Bedia'ya bir eş bulmakta acele etmektedir. Bedia 21 yaşındadır, artık ilk gençlik çağında değildir. Evlenmek isteyen iki kişi kendilerini tanıtırlar: Bedia'nın istemediği yaşlı ve zengin bir tüccar ve Şem'î Bey'in açıklamaktan kaçındığı bazı çekinceler duyduğu genç Yüzbaşı Mail Bey. Bedia genç yüzbaşıyla evlenir ve babasının ölümünün de içinde olduğu bir yıllık mutlu bir evlilik hayatı sürer (s. 91). Ancak ilerleyen günlerde Mail gece eve gelmeyi bırakır ve karısına ait eşyayı çalmaya başlar. Buraya kadar anlattığım her şey, romanda Bedia'nın Musevi dansçı Helûlâ'nın kolunda kendi bilezikleriyle görüp şoka uğradığı ve böylece Mail Bey'in ihanetini anladığı gece, gördüğümüz büyük ilk sahneyi takip eden geriye dönüş (*flashback*) tekniğiyle sunulmuştur (s. 2-13).

Bu noktadan itibaren Bedia'nın evliliğindeki bozulma, Fatma Aliye'ye psikolojik bağımlılığı ve insani zaafları inceleme fırsatı sunar. Bedia müzik öğrenmeye devam eder ve Musevi öğretmeninden şarkıcı Nâ'üme ile kızı Helûlâ'nın evi hakkında bilgi alır. Başka bir akşam toplantısında Bedia, Helûlâ'dan açıklama ister, o da annesinin sahne hayatına atılmadan önce üç çocuklu bir dul olarak maruz kaldıklarını anlatır (s. 104-22). Bu, bilmeden de olsa, Bedia'nın daha sonra karşı karşıya kalacağı seçimlerle kurulan ilk temasıdır. Bedia'nın duyguları, bir türlü ölmek bilmeyen aşkıyla Mail Bey'in fasılalı yalvarmaları arasında gidip gelmektedir. Udu ile avunarak "Aşk ihaneti dışında her şeye katlanılır" dizesini mırıldanır. Sonuç olarak kocasıyla yüzleşir ve ondan artık kadınlık onurunu ("haysiyet-i nisvaniye", s. 137) ayaklar altına almamasını ister. O aralar, Suriye'nin bir şehrinde memur olan ağabeyi Şem'i'ye kendisini kurtarması için gizlice bir telgraf çeker.

Günün birinde yaşlı hizmetçi Rüstem, kendisini hastalık bahanesiyle yanına çağıran ağabeyinin evine gidecek olan Bedia'ya eşlik etmek üzere geldiğinde Mail, gitmesini engellemek için önce beş udundan hiçbirini götürmesine izin vermemeye çalışır ve ardından da peşlerinden giderek, dönmesi için yalvarır. Mail arkasını dönüp ayrıldığında ise bu kez Bedia onu nafile çağıracaktır.

Bedia, ağabeyinin evine hasta olarak varır ve kocasını değil ama udunu özlediğini ileri sürerek hastalığını gizler. Ağabeyi ona bir ud bulduğunda Bedia uduna bir sevgili gibi sarılır (s. 170). Fatma Aliye, Bedia'nın ağabeyinin evinde karşılanma merasimini tasvir ederken özellikle ay ışığı altında sona erince resmetmeyi pek sevdiği büyük sahnelerinden biri olarak tasarlar (s. 152-65). Söz konusu gecede duygulanan Bedia, babasının vaktiyle ona anlattığı (s. 65) ve Abbasi döneminde yaşamış bir köle ve kadın şair olan Al-Dhalfâ'nın (Zalfâ) öyküsünü anımsar. Zalfâ, sevgilisi onu para karşılığında terk ettiği için ağlamıştır; Bedia, sevgilisi onu baş-

Udî'nin Kişileri

Bedia	kadın kahraman ve udi
Nazmi Bey	Bedia'nın babası
Şem'i Bey	Bedia'nın ağabeyi
(isimsiz)	Bedia'nın ablası
(isimsiz)	Bedia'nın annesi
Mail Bey	Bedia'nın kocası
Mihriban	Şem'i'nin kızı ve Bedia'nın yeğeni
Rüstem	yaşlı hizmetçi
Nâ'üme	Musevi kadın şarkıcı ve Helûlâ'nın annesi
Helûlâ	Musevi dansçı ve Mail Bey'in metresi

ka bir kadın uğruna terk ettiği için ağlamaktadır. Bedia'nın hayalinde canlanan bir sahnede Zalfâ, kötü bir kadına vermek için ondan eşya çalan bir adam uğruna ağladığından onunla alay etmektedir. Bedia, Zalfâ'nın eteğine dokunmak için elini uzatır; ancak bu hayal, daha sonrakinde de olacağı gibi ortadan kaybolur.[18]

Ağabeyinin ona açtığı evi ve müzikle yücelen aşkı, Bedia'ya Mail'in yalvarmalarına tahammül etme ve boşanma davası açma gücünü vermiştir. Daha sonra da kocasının boşanma davasına engel olmak için kendisini Selanik'e tayın ettirdiğini ve orada kendini içkiye vererek öldüğünü öğrenir (s. 176). Aldığı bu haberlerle bunalan Bedia, düzgün bir ailenin eşliğinde İstanbul'a yolculuk yapma fırsatını yakalar. O arada, feminist eleştirilerin ortaya koyduğu metindeki kırılmalardan birini gerçekleştiren Fatma Aliye, üçüncü kişi ağzından anlatımı bırakarak, Bedia'nın İstanbul'daki bir arkadaşı olarak kendisini romanına dâhil eder (s. 177).[19]

Bedia, tanıyamadığı ve kendini Madame Salomon olarak tanıtan genç bir kadınla karşılaştığı Beyrut üzerinden İstanbul'a varır. Saçlarını çarşafıyla[20] örtmüş olan bu kadın, dansçı Helûlâ'dan başkası değildir. Kadın kahramanın üstünlüğünün altını çizen ama gerçeklikten yoksun bu sahnede Helûlâ, Bedia'ya duyduğu hayranlığın onu nasıl kendisini değiştirmeye teşvik ettiğini anlatır. Annesiyle birlikte Beyrut'a çekilmişlerdir. O evlidir ama Bedia'nın imrendiği iffetli saygınlığa ulaşamamıştır. Helûlâ, Bedia'nın ağabeyine gidişinden sonra Mail'in yaşadığı üzüntüleri de anlatır (s. 182-197).[21]

İstanbul'da Bedia'nın eşlik ettiği aileden artık söz edilmez, fakat müzikten çok bahsedilir. Kahramanımız özel dersler alır, ilk kez nota okumayı öğrenir[22] ve alaturka üslup eğitimi alır; Arap mızrabındaki (s. 201) yeteneğiyle kendini herkese gösterir. Tanınmış bir grubun çaldığını işittiği Arap şarkılarının kalitesizliği karşısında şaşırdığında arkadaşı ona "Ne bekliyordun ki? Burada gerçekten

Fatma Aliye Hanım.

Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım evrakı

Arap müziği çalabilen bir ya da iki kişi ancak bulabilirsin ve onlar da düğünlerde çalanlardan da değildir" der. "Bir de erkek olduklarından onları dinlemek, özellikle kadınlar için kolay değildir" diye ekler arkadaşı (s. 203-204).

Bununla birlikte, mecbur kalmadıkça başkalarının önünde çalmayı reddeder. Ağabeyi Şem'i ona para göndermeye devam eder. Bir müddet sonra, resmi işlerinin arasında Şem'i'ye de İstanbul'a yolu düştüğünde mesken olabilecek bir ev kiralar. Fatma Aliye'nin ısrarına karşın, Bedia inzivaya çekilmiş bir şekilde yaşamaktan mutludur, ta ki Şem'i'nin öldüğünü bildiren telgrafı aldığı o uğursuz güne kadar. Şem'i, dul ve hasta kızı Mihriban ile yaşlı hizmetçi Rüstem'in sorumluluğunu Bedia'ya bırakmıştır (s. 210).

Artık Bedia'nın para kazanması gerekmektedir. Helûlâ örneğinde olduğu gibi, can sıkıcı hatıralara karşın sahip olduğu yeteneği kullanmaktan, ama bunu onurlu bir şekilde yapmaktan başka bir seçeneği yoktur. Ders vermeye karar verdiğini söylemek için, yüzü kızararak Fatma Aliye'yi ziyarete gider (s. 216-17). Fatma Aliye de ona tavsiyelerde bulunur. Bir müddet sonra Bedia bir ev alacak kadar parayı kazanmayı başarır. Sonra da bir dükkân almak ve emeklilikten sonra kendine bir gelir sağlamak amacıyla para biriktirir. Çalışa çalışa elbiselerinin sağ kollarını eskittiğinden, o kolu yenilemek için eteklerinden artan yeterli büyüklükteki parçaları bir kenara koymak zorundadır (s. 232). Bu durumda udunu, "beni bırakmayan sevincim, geçimim, gözbebeğim, erkeğim!" diye övmesine şaşmamak gerekir (s. 228).

Son iki bölümde artık ön plana geçen Fatma Aliye, Bedia'nın kadınlık onurunu ve şerefini kurtardığı sonucuna varmıştır (s. 229). Ailesini yaşatmak için saygıdeğer bir yol bularak, Helûlâ ve annesinin yapmadığını o yapmış, herhangi bir erkeğin alamadığı ve derslerini verebildiği bir ev edinmiştir. Erkeksiz olmasına karşın rahatlık içinde yaşayabilmektedir (s. 230). Fatma Aliye'nin başka bir romanı olan *Re'fet*'i (bu kitap üzerine de konuşacağız) okuyan Bedia, yazardan kendi hikâyesini de yazmasını istemiştir.

Zaman içinde Bedia hasta düşer. Artık kendisi için bile çalamadığı udunu ustasına çaldırır; dinlediği müziğinin güzelliğine hayran olur. Yatağının üstünde yükseldiğini hisseder bir an; odayı ve yataktaki kadını yukarıdan görmektedir. Oda birdenbire içinde bir çağlayanın aktığı, çiçekler ve kuş sesleriyle dolu, ışıklı bir kır sahnesine dönüşmüş ve hiçbir elin dokunmadığı şeffaf bir uddan çıkan harika bir müzikle dolmuştur. Bedia bu duyulmamış melodileri hatırlamak için bütün dikkatiyle odaklanmaya çalışır. Daha uzakta ağaçların arasında genç, güzel bir kadın keman çalmaktadır. Elmas ışıltılı elbisesiyle bu genç güzel, Bedia'ya işaret edip şarkı söyleyerek ondan udla kendisine eşlik etmesini ister. Bedia genç kızın yanına gitmek için udunu almaya çalışır, ancak elini her uzatışında ud geri çekilir, nihayet saydamlaşarak yok olur. Sonunda ne keman, ne genç kadın, ne de ud kalır; artık sadece müziğin sesi vardır. Bedia kendine geldiğinde, kendisini izleyen Rüstem ve Mihriban'ı görür. Eğer bu müziği hatırlayabilirse yeni bir makamı yaratmış olacaktır (s. 235-37).[23]

Bu sahne, kendine ihanet eden adamı sevdiği için Bedia'yı kınayan köle şaire Zalfâ'yı düşündürür. Artık yüceltme tamamlanmıştır. Bedia artık ne bir erkeği, ne de bir erkeğin yerine koyduğu udu sevmektedir. Onun aşkı artık müziğin saf idealine odaklanmıştır.

Bir süre sonra, romanını bitirmek üzere olduğunu haber vermek için az önce Bedia'yı ziyaret etmiş olan Fatma Aliye, genç kadının vereme yakalandığını ve iki haftalık ömrünün kaldığını öğrenir (s. 243).

Bedia'nın ölümüyle sona eren bu roman, feminist bakış açısından *Muhazarat*'a göre daha açık bir ilerleme kaydeder. Burada ataerkil otoritenin duvarları psikolojik bağımlılıkla, sadakatsizlikle, alkolizmle zayıflatılmış, daha da kırılmıştır. *Muhazarat*'ın Fazıla'sı hanedan kalesinin içinde bir zafer kazanırken, *Udi*'nın Bedia'sının, yeteneği sayesinde kendi yolunu çizip yaşadığı eski hayattan sıyrılmaktan başka bir seçeneği yoktur. Fakat o da varlıklı bir aileden gelmektedir. Eşitlikçi ve feminist bakışa ulaşmak için, yazarın bu ayrıcalıklara sahip olmayan kadınlara yaklaşması gerekmez miydi?

BİR KADIN ÖĞRETMENİN İNTİKAMI VE ZAFERİ

Fatma Aliye, güzellik yoksunu, parasız, ailesiz, tek meziyeti keskin zekâsı olan bir genç kızın, Re'fet'in[24] öyküsünü ele alarak, yukarıda sorduğumuz sorunun cevabını vermeye gayret eder. Eserin dili karmaşık Osmanlı Türkçesinden, sade Türkçeye yaklaşmıştır. Yazar sözlerine bir şeyleri süsleyip püsleyip göstermek istemediğini söyleyerek başlar; amacı "gerçeği kopya etmek"tir. Peki, gerçeğin hangi yönlerini kopyalamak istemektedir?

Gerçek bir kişinin takma adı olduğu yazar tarafından belirtilen Re'fet için ataerkil aile kendini sadece acımasızlığıyla ortaya koyar. Re'fet, Hayati Efendi ve İstanbul'dan getirdiği odalığı Binnaz'ın kızı olarak Anadolu'da doğmuştur. Hayati'nin diğer eşleri Binnaz'ı kıskanmakta, onun şehirli tarzına katlanamamakta, çocukları ise Re'fet'i sevmemektedir.

Hayati Efendi'nin ölümünden sonra diğerleri mirastan[25] Re'fet ile annesine düşen ve mütevazı bir hayat sürmelerine yetebilecek paylarını ele geçirmek için dış bilerler. Binnaz kendisine yöneltilen kötülüklere katlanır, fakat kızının hedef alınmasına tahammül edemez. Miras taksiminden hiçbir şey anlamayan Binnaz sadece kızını korumak istemektedir. İstanbul'da kocasının hali vakti yerinde akrabalarını anımsayarak Re'fet'i oraya götürmeye karar verir ve yol masrafını karşılamak için mücevherlerini satar (s. 7).

Ana-kız İstanbul'da Hayati'nin akrabalarının evine sığınmak isterler, fakat hiç de iyi karşılanmazlar. Yola çıkmadan önce hırpalanmış ve yolculukta bitkin düşmüş olan Re'fet kendini iyi hissetmemektedir. Akrabalarının büyük evinde, diğer çocuklarla acı çekmeden oynayamamıştır da.[27] Bir gün eve ziyarete gelen Mürüvvet Hanım, onları kendi evinde oturmaya davet eder (s. 14).

Mürüvvet Hanım yıkık ve küçük ama temiz ve rahat bir evde oturmaktadır. Re'fet ve Binnaz bu sakin mahalledeki sıcak komşuluk ilişkilerinden istifade ederler. Rahatsızlığı devam eden Re'fet bir doktora görünür. Muayenenin ardından doktor ona bir rejim uygulamasını tembih eder. Bu rejim gereği içmesi gereken sütü, sütçü onlara bir aylığına bedava temin etmeye

Re'fet'in Kişileri

Re'fet	kadın kahraman
Binnaz	Re'fet'in annesi
Hayati Efendi	Re'fet'in babası
Mürüvvet	Re'fet ve Binnaz'ı evine alan kadın
Nezâket	Mürüvvet'in komşusu
Şihab[45]	zengin öğrenci, Re'fet'in arkadaşı
Şu'le	yoksul öğrenci, Re'fet'in arkadaşı
Cazibe	Şihab'ın evli kız kardeşi. Göztepe'deki köşkün sahibi
Hürmüz	Başka bir öğrenci
Mucib Efendi	Re'fet'e evlenme teklifi eden amcası

razı olur. Mürüvvet de et almak için komşulardan para toplar. Sağlığı her zaman hassas olmakla birlikte, Re'fet toparlanır (s. 20). Mürüvvet, bu ana-kızın onun evinde kalmaya devam etmesini istemektedir. Binnaz ev işlerine yardım eder ve haftada bir çamaşır yıkayarak para kazanmak için dışarı çıkar, Re'fet de okula gider.

Küçük kız okulda parlar. Geleneksel olarak halı vakti yerinde öğrencilerin yoksul olanlara kitap, kalem, kâğıt vermeleri âdetken Re'fet, bağımsız ve haysiyetli tavırları yüzünden bu yardımdan yoksun kalır. Netice olarak Binnaz çamaşır işiyle kazandığı aylık 40 kuruşla ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. *Muhazarat*'ta hemen hiçbir zaman parayı dert etmeyen kadın kahramandan veya *Udi*'de müzik öğretmeni olunca büyük bir ticari zeka gösteren diğer kadın kahramandan farklı olarak Re'fet ve annesi para konularına öylesine takıntılılardır ki, bu eser adeta dönemin fiyatları ve maaşları hakkında bir kaynak haline gelir.

Öğretim yılı sonunda ayakkabısı delik, elbiseleri yamalı olsa da vakarını hep koruyan Re'fet sınavda birincilik elde eder. Bu başarısını ilkokulun ("iptidaî") her yılında tekrar eder, ardından da rüştiyeye[29] başlar. Bu yeni okulda malzeme ihtiyacı artar, çünkü edep yaşı gereği hem bir yeldirme giymesi hem de namaz bezi örtmesi şarttır. Mahalledeki komşular ona bir öğrenci çantası hediye ederek gayretini ödüllendirirler.

Re'fet'in devam ettiği rüştiye, Meslek Okulu'ndan ("mekteb-i sanayi") mezun nakış eğitmenleri dışında tüm öğretmenlerin Kız Öğretmen Okulu'ndan ("darü'l-muallimat") mezun olduğu bir kız okuludur. Birinci yılın sonunda, terzilik ve nakış[30] çalışmaları için gerekli malzemeleri temin edemediğinden Re'fet ancak dördüncü olabilir. Devam eden yılda, izzetinefsinden ödün vermeden hali vakti yerinde arkadaşlarına çalışmalarında yardım ederek dostluk gösterir ve onlar da sınıf birincisi olmasını sağlayacak kumaş ve iplikleri temin ederek Re'fet'i ödüllendirirler.

Annesi okulun ne zaman biteceğini sorduğunda Re'fet, Öğretmen Okulu'nun derslerine devam etmek istediğini ve öğretmen olmak istediğini söyler. Binnaz, yoksul hallerinin buna izin vereceğinden şüpheli olduğunu söylese de Re'fet esasen yoksul öğrencilerin öğretmen olduklarını ileri sürer (s. 25). Ancak bu umudun gerçekleşmesi güç olacaktır. Önce Mürüvvet'in küçük bir memur olan kocası taşrada bir görev alır ve karıkoca oraya giderler. Re'fet ve annesi bundan böyle sefalet içinde yaşayacaklar. Binnaz gündüz çalışır, Re'fet ise akşamları odalarında tanesinden beş kuruş para kazandıkları yelekleri dikmekte ona yardım eder. Bir dikiş makinesi hayal etmektedirler fakat bayram ziyaretlerine gittikleri zengin akrabalar, onların bu düşüne kulak tıkarlar (s. 37-52). Her ay 30 kuruşluk kirayı ödeyebilmek bir mücadele halini alır (s. 39); ardından da ekmek ve kömür arasında seçim yapmak gerekmektedir (s. 41). Bir kış gecesi, Re'fet'in ayakları o kadar şişer ve ağrır ki Binnaz kızın botlarını kesmekten başka çare bulamaz. Gece boyunca soğuktan öleceklerini düşünürler. Ertesi sabah annesi, Re'fet'in okula gidebilmesi için yeni ayakkabı almak için satacak bir şeyler bulma telaşına düşer (s. 43).

Ana-kız hali vakti yerinde akrabalarına başvurduklarında özellikle hizmetçiler tarafından kötü muamele görürler (s. 37); fakir komşularından başka dayanakları yoktur. Mürüvvet'in komşusu olarak tanıdıkları dul Nezaket Hanım onlara birlikte yaşamayı teklif ettiğinde, kadının çocuklarına bakmaya yardımcı olmak koşuluyla bu teklifi kabul ederler (s. 52). Bu arada Re'fet'in sağlığı da gitgide düzelir.

Binnaz kızına evlilikten bahsettiğinde, Re'fet kendisinde ne para, ne güzellik, ne de sağlık bulunduğunu hatırlatıp, bu şartlarda evlenmesinin imkânsız olduğu cevabını verir. Erkeklerin onu beğenmesini sağlayacak güzellikten yoksun olduğundan, kendini sevdirmeyi ve saygı görmesini sağlayacak[31] yolu çalışarak

Yazar sözlerine bir şeyleri süsleyip püsleyip göstermek istemediğini söyleyerek başlar; amacı "gerçeği kopya etmek"tir. Peki, gerçeğin hangi yönlerini kopyalamak istemektedir?

bulmak istediğini anlatırken adeta şevke gelmektedir. Binnaz, kızını ışıltının fiziki güzellik değil de ahlaki güzellik olduğunu anlamadığından, varlığından şüphe ettiği güzelliğini ona göstermek için bir ayna aramaya koşar, fakat geri döndüğünde kızını güzelleştiren o heyecan geçmiştir; öte yandan ayna parçası da Re'fet'in yüzünü tek seferde göstermeye yetmemektedir. Zaten o da aynaya bakmayı reddeder. Fatma Aliye'nin yorumuna göre, eğer arif insan eksikliklerinin farkında olan kişiyse, Re'fet'ler de irfan sahibi mertebesine ulaşmış demektir (s. 30).[32]

Re'fet rüştiyeyi her zamanki gibi birincilikle bitirir ve diplomaya kadar dört yıl sürecek olan Kız Öğretmen Okulu'na geçer. Çocukluğunun talihsizlikleri nedeniyle bu okula geç girmiştir; artık on dokuz yaşındadır. Bu yaştaki diğer kızlardan farklı hayali, hayatını kazanmak, evinin ihtiyaçlarını karşılamak, annesinin huzurunu sağlamak, çocukları yetiştirerek vatanına hizmet etmek, öğrencileri tarafından sevilip sayılmak, bir de annesi ve kendisi için hizmetçili, bahçeli bir ev satın alabilecek kadar para biriktirmektir (s. 59-60).

Öğretmen okulunda Re'fet'in çevresi, öğretmenlik diploması peşinde kadınlarla kuşatılmıştır. Mahallede komşular arasındaki denklik havası zengin ve yoksul öğrencilerin eşitliğine de yansır; aradaki tek fark, fa-

Re'fet'te Fiyatlar ve Masraflar/Kazançlar

Sayfa	Fiyat	Masraf/Kazanç
21a	35 kuruş	Günde 100 dirhem (323 g) etin aylık karşılığı
22a	5 ya da 10 kuruş	Bir çamaşırcının günlüğü
22b	40 kuruş	Komşuları için dikiş diken kadının aylık kazancı
22b	40 kuruş	Binnaz'ın çamaşırcı olarak kazandığı para
25b	300 kuruş	Uzun yıllardan sonra İstanbul'da bir memuriyette çalışan Mürüvvet Hanım'ın eşinin aylık maaşı
	1000 kuruş	Mürüvvet Hanım'ın eşinin taşradaki memurlukta kazanacağı para
27a	20-30 kuruş	Taşrada bir hizmetçinin aylık kazancı
35a	1000 kuruş	Taşrada birinci sınıf öğretmenin aylık kazancı
36a	40 kuruş	Binnaz'ın kiraladığı odanın aylık kirası (2 mecidiye)
	30 kuruş	Anne-kızın taşındığı diğer odanın kirası
37a	5 kuruş	Binnaz ve Re'fet'in geceleri diktikleri bir hırkadan kazandıkları para
40b	1 kuruş	Bir kıyye (yak. 1300 g) odun kömürü fiyatı
43a	35 kuruş	Re'fet'in soğukları ayakları şişince Binnaz'ın kestiği botlarının fiyatı
57a	60 kuruş	Re'fet'in diktiği üç gömlekten kazancı (3 mecidiye)
65a	20 kuruş	Binnaz'ın kiraladığı bir odanın aylık kirası (1 mecidiye)
68	500 kuruş	Şu'le'nin dayısının hesabına göre İstanbul'da iyi yaşayabilmek için gereken aylık gelir
	3 lira	Dayısının her ay Şu'le'ye gönderebildiği para (324 kuruş)[28]
71a	2 lira	Şihab'ın doktorunun muayene ücreti (216 kuruş)
	40-50 kuruş	Binnaz için bulunan doktorun muayene ücreti
74b	80 kuruş	Binnaz'ın aşçı olarak aylık muhtemel kazancı
100b	80 kuruş	Re'fet'in öğleden sonraları çocuklara verdiği derslerden kazandığı para
	40 kuruş	Re'fet'in terzilik çalışmalarından geceleri kazandığı para
108a	10 kuruş	Re'fet'in hastaneye Binnaz'ı almaya gitmek için tuttuğu arabanın fiyatı (gidiş-dönüş)

kirlerin daha fazla çalışmasıdır. Öğle yemeklerinde zenginler ellerindekileri yoksullarla paylaşır. Her zaman gururlu olan Re'fet ise yiyecek hiçbir şeyi olmadığı günlerde diğerlerinden yardım almak istemez. Fakat zengin tabakaya mensup Şihab, yalnız yemek yiyemediğini, kendisinin de Re'fet'in sohbetinden istifade ettiğini söyleyerek usturuplu bir şekilde ona destek olunca dayanışma zirveye çıkar. Re'fet de aynı şekilde, ekmeği olduğunda onu kimsesiz Şu'le'yle paylaşır (s. 63).

Re'fet'in diploma alacağı günler yaklaştıkça mutsuzluklar birbirini izler. Nezaket taşraya taşındığında ana kız tekrar kiralık bir oda bulur. Annesini kaybettikten sonra Şu'le de onlarla yaşamaya başlar. Şu'le ona yardım etmeyi üstlenmiş olan dayısından bir mektup aldığında, Re'fet kendi ailesinin olumsuz tavrını hatırlayarak çok şaşırır. Dayısı Şu'le'nin ayda beş yüz kuruşa ihtiyacı olacağını hesapladığını, ancak ona bu tutarın tamamını gönderemeyeceğini, sadece üç lira gönderebileceğini söylemektedir. Bunlar Re'fet ile Binnaz'ın hayal bile edemeyeceği rakamlardır. Bu arada, uzun ve yorucu çalışmalar nedeniyle sağlığı günden güne bozulan Binnaz zatürreye yakalanır. Bunun üzerine arkadaşı Şihab, kız kardeşi Cazibe'nin de desteğiyle ziyaretlerine gelerek günlük doktor masrafını karşılayarak ona yardım eder.

Daha sonra Cazibe, yazı geçirmek üzere Re'fet'i Göztepe'deki köşküne davet eder. Burada Re'fet doğanın güzelliğini keşfeder. Diğer kitapları etkileyici tasvirlerle dolu olan Fatma Aliye, bu romanda ilk kez bir manzarayı resmedip Boğaziçi'nde aynı anda ayın doğduğu ve güneşin battığı istisnai bir akşamı anlatmaya koyulur (s. 93). Bununla birlikte doğanın güzelliği onda hiç bilmediği duygular uyandırdığında Re'fet, kendisi gibi bir yoksulun kalbinin sesine kapılmaması gerektiği sonucuna varır. Tatilin bitiminde tekrar okula döndüğünde, artık daha açık fikirli, zengin ve fakir öğrenciler arasındaki dostluğun yararları konusunda daha duyarlıdır.[33]

Re'fet okul müfredatının ötesinde de öğrenilecek pek çok bilginin var olduğunu anlamaktadır. Köşkte Parisli bir *l'enstütris* (*l'institutrice*) görür.[34] Bundan başka, ulema sınıfından bir kadının ya da eğitim almış bir akrabanın bilgilerinden, okul derslerine ilaveten yararlanan öğrencilerin Arapça ve Farsçadaki ilerleyişini de fark etmiştir (s. 97). Bu örnekten ilham alan Re'fet ve Şu'le, Arapça ve Farsça bilen bir kadın bulup ondan ders almaya başlarlar.

Bu dersler, Binnaz'ın sağlığı çalışmasına engel olacak kadar kötüleştiğinde kesintiye uğrar. Artık tek gelirleri Re'fet'in okuldan sonra kazandığı paradır. Diploma alacakları sene sonu sınavları yaklaşırken, durum gerçekten hassastır. Re'fet yardım almak için ölmüş babasının bir akrabasına başvurur ancak bu teşebbüsü bir tartışmayla sona erer (s. 101). Cazibe'yi ziyaret ettiğinde, nakış sınavı için gerekli malzemelerin ücretini ödemek için yardım rica etmeye niyetlenir, ama Cazibe'nin ona açıklama yapma fırsatı tanımayıp yeni kıyafetlerini vermesiyle bu teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanır. O zaman son çare olarak Re'fet, Hürmüz adındaki başka bir öğrenciyle anlaşarak, sınavdan sonra geri vermek şartıyla başlayıp da bitirememiş olduğu bir elbiseyi kendi dikiş ödevi olarak bitirecektir. Dokuma tezgâhı üzerinde kumaşın ipliklerini ayırıp saymayı gerektiren zahmetli bir iştir bu. Bu sırada doktor, Binnaz'a hava değişimini tavsiye eder. Daha iyi bir seçenekleri olmadığından Re'fet annesini akrabalardan birinin evine götürür; fakat birkaç gün sonra bir adam gelir ve Binnaz'ın kadın hastanesine bırakıldığı konusunda onu bilgilendirir. Re'fet, bir araba

tutup annesini odalarına geri getirmek için, sınavdan önceki bir hafta boyunca ona göz kulak olmaya rıza gösteren ev sahibi kadından on kuruş ödünç almak zorunda kalır. Bu arada Hürmüz, Re'fet'in sınav için tamamladığı elbiseyi sınavı beklemeksizin bir arkadaşına vereceğini açıklar; Re'fet öğretmenlerinin yardımıyla onu bu kararından güçlükle caydırır.

Sonuçta sınav yapıldığında Re'fet sınıf birinciliğini elde edip bütün ödülleri alır; Şu'le de ikinci olur. Fakat sevinçleri kursaklarında kalır, çünkü Binnaz ölmek üzeredir. Zavallı kadının tek tesellisi, kızının kendini akrabalarından daha etkin bir şekilde koruyacak bir diploma almış olmasıdır (s. 115). Re'fet bu sonu bekliyor olmakla birlikte, kendisi için bunca fedakârlık yapmış annesinin ölümü onu umutsuzluğa düşürür. Kendini dünyada yapayalnız kalmış hissedip sızlanmaktadır. Şu'le diplomasının beraberinde mutlaka evlilik teklifleri getireceğini ima ederek onu teselli etme yolları aramaktadır (s. 119). Re'fet ise evlenmeme kararının kesin ve geri dönülmez olduğunu söyler. Ona göre önemli olan görevdir.

Evlilik tekliflerine gelince, Şu'le'nin kehaneti, kötülüğün nihai kanıtı olarak, Binnaz'ın son yardım talebini de reddeden Mucib Efendi'nin kendini Re'fet'in vasisi olarak tanıtmasıyla gerçekleşir. Mucib Efendi evlenme arzusunu açıkladığında Re'fet onu haklarına tecavüzle suçlar ve kendisine layık olmadığını söyler.[15]

Re'fet'in intikamı bununla da kalmaz. Mevcut atama yerlerinin listesi yayımlanmış ve okulu birincilikle bitirdiğinden ilk olarak Re'fet'e gösterilmiştir. Şu'le'nin istediği tayin yerini bilen Re'fet, İstanbul'dan uzak ve maaşı yüksek olan diğer yeri tercih eder. Bu seçiminin nedenlerini Şu'le'ye açıklar. Sağlığı iyi olduğu sürece mümkün olan en fazla parayı kazanmak istemektedir. Daha da önemlisi, babasından kalan miras haklarını talep etme niyetiyle doğduğu yere çok da uzak olmayan bir yeri seçmiştir. Annesi, Re'fet'in üvey erkek kardeşlerini kendilerine ayda yüz kuruş ödemeye mahkûm eden bir mahkeme kararı temin etmiş, ama bu parayı hiçbir zaman alamamıştır. Re'fet şeriatın kadını koruduğunu ve akrabaları onu maddi imkânlardan yoksun bırakmak isteseler de okulunun ve devletinin koruması altına girmeyi başardığını kardeşlerine göstermek için bu tercihi yapmıştır (s. 133). Şu'le'ye "Para kazanalım! Geleceğimizi teminat altına alalım!" der; "İnşallah yine bir araya geleceğiz."

Re'fet sadece erkek eliyle çizilmiş görüntülerin görüldüğü aynaya bakmayan bir kadın kahramandır. Kendi ufkunun da, bilimin hâlâ dikiş nakışla karıştırıldığı ve Fransız *entütris* ya da Farsça ve Arapça öğreten bir kadınla sembolize edilen bilginin daha engin ufuklarının zar zor görüldüğü bir dünyayla sınırlı olması ne yazık! Bu romanda Fatma Aliye'nin övdüğü Kız Öğretmen Okulu'nun da uçsuz bucaksız imparatorluğun kadın öğretmen ihtiyacını karşılamaktan çok uzak, her sınıfı birkaç on kişiden oluşan, küçücük bir okuldan başka bir şey olmaması da bir o kadar üzücüdür![16]

BİTİRİRKEN

O dönemde kendisi de inzivada yaşasa da Fatma Aliye, Osmanlı kadınının güçlü ve herkese hitap eden sesini basın yoluyla duyuran ilk kadınlardan biriydi. Kadın kahramanlarının yansıttığı gibi, düşüncesi bu üç romanda büyük ölçüde gelişmiştir; fakat onun kadınlara tanıdığı imkânlar hâlâ kısıtlıdır. Birkaç yıl içinde bu bakış açısı geçerliliğini kaybedecek ve kitapları unutulmaya başlayacaktır. Okullarda yeni nesillere, Türk kadınını özgürleştirenin tek başına bir dâhi olarak tanıtılan Atatürk olduğu öğretilecektir. Ama daha geniş bir açıdan bakıldığında, Osmanlı kadınlarının kendi özgürlükleri için mücadele etmiş oldukları ortaya çıkmaktadır. Aslında onların anne, özel müzik öğretmeni ve okul öğretmeni rolleriyle sınırlı dünyaları aynı dönemde diğer ülkelerdeki kadınlarınkinden daha dar değildir. Dahası, ataerkil gücün Osmanlı kadınına sunduğu belirsiz duruşun sergilenmesi bizzat yıkıcı bir eylem olup, bu hikâyelerde siyasi hiçbir yön görmeyen devlet, yayımlanmalarına karşı çıkmıyordu. Fatma Aliye bir yandan onun kurallarına boyun eğerken bir yandan Osmanlı ataerkilliğinin kalesini içten içe tahrip etmeyi başarmıştır.

Fatma Aliye Hanım.

Oya Selen koleksiyonu

DİPNOTLAR

* Bu makale, Carter V. Findley'in "La soumise, la subversive: Fatma Aliye, romancière et féministe" (*Turcica* 27 [1995]: 153-176) başlıklı makalesinden Hacettepe Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı doktora öğrencisi Serdar Akarkan tarafından tercüme edilmiştir.

1 Sigrid Weigel, "Double Focus: On the History of Women's Writing", *Feminist Aesthetics*, haz. Gisela Ecker, çev. Harriet Anderson (Londra, 1985), s. 59-80, özellikle 59-67. sayfalar. Bu önemli denemeye dikkatimi çeken meslektaşım Leslie Adelson'a teşekkür ederim.

2 Fatma Aliye ilk kadın romancıdır, fakat roman yazan ilk Osmanlı kadını değildir. *Aşk-ı Vatan* (1877) adlı tek bir anlatıya sahip olan Zafer Hanım takma adlı bir kadın ondan önce gelmektedir. Bu kitap, Zehra Toska tarafından, İstanbul'da 1994'te yayımlanmıştır.

3 Fatma Aliye, *Nisvan-ı Islam* (İstanbul, 1309/1891-92). Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Yapıtları*

ve Nisvan-i İslam (İstanbul, 1993). Bu kitabın nüshalarını ve diğer kaynakları bana göndereren İstanbul Üniversitesi'nden tarih profesörü meslektaşım Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

4 *Nisvan-i İslam*'ın daha geniş analizi için bakınız Carter Vaughn Findley, "Lady Mary Wortley Montagu and Fatma Aliye Hanım Compared", *XI. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara, 1994), s. 1533-1541; "Fatma Aliye: First Ottoman Woman Novelist, Pioneer Feminist", yayımlanmamış deneme.

5 Fatma Aliye, *age*, s. 199-200. Ahmed Midhat'ı ima ederek (*Musahabat-ı Leyliye*): Kızıltan, *age*, s. 119-200. Nedendir bilinmez—yoksa tipik erkek bakış açısının etkisiyle mi görerek— Ahmet Mithat Efendi korseyi "hoş" olarak nitelemektedir.

6 Kadın modasında yapılan seçimler için, Nora Şeni, "La mode et le vêtement féminin dans la presse sattrique d'Istanbul à la fin du XIX Siècle", *Presse turque et presse de Turquie: Actes des colloques d'Istanbul*, yay. haz. Nathalie Clayer, Alexandre Popovic ve Thierry Zarcone (Istanbul-Paris, 1992), s. 189-209.

7 Burada ele alınan üç romana ek olarak Fatma Aliye'nin Ahmed Midhat ile birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat*, başlıklı (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1309/1891-92) ilk kitapçığı da zikretmek gerekir. Bu eser, ilkini Fatma Aliye'nin, ikincisini Ahmed Midhat'ın yazdığı iki mektuptan oluşur ve Ahmed Midhat'ın bir denemesiyle tamamlanır. Mübeccel Kızıltan tarafından roman olarak nitelenen bir diğer kitapçık olan *Levayih-i Hayat* (Hayat Levhaları/ Tabloları), evlilik sorunu konusunda beş kadın arasındaki mektuplaşmalar biçiminde yazılmıştır. Fatma Aliye bir değeç dönemde bir roman yazmıştır: *Enin* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1328/1910). Bu kitapların ilki, S. Weigel'in bahsettiği biçim ve tür istikrarsızlığına güzel bir örnek oluşturur, fakat büyük oranda Ahmed Midhat'ın eseri olduğundan burada ondan söz etmeyeceğiz. Tür istikrarsızlığının diğer bir örneği olan *Levayih-i Hayat*'ın roman olarak sınıflandırılması şahsi bir görüş meselesi olabilir. Bu denemeyi yazdığım sırada eksik bir nüshanın fotokopisi elime geçtiğinden *Enin*'i kısmen yayımlanmış sanarak göz ardı ettim. Daha sonra ~burada incelenmesini sağlamak için fazla geç bir tarihte— Kızıltan'ın kitabından oldukça yaygın olan bu kanaatin yanlış olduğunu ve *Enin*'in eksiksiz bir şekilde yayımlanmış olduğunu öğrendim. Bkz. Kızıltan, *age*, s. 19-34.

8 Fatma Aliye, *Muhâzarât* (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1309/1891-92). Metinde çok sayıda tartışma ve konuşma bulunsa da *Muhâzarât* kelimesi kitapta bulunmaz. Bu terimin kitap dışı bir göndermesi olduğunu sanıyoruz. Yayımlanmasından hemen önce Fatma Aliye'nin edebi hamisi Ahmed Midhat da başlığı Arapça morfolojisinde bu isme özdeş olan bir roman yayımlamıştı: *Müşahedat* (Gözlemler). Edebiyatın her zaman ahlaki bir görünüm taşıması gerektiğine inanan Ahmed Midhat, Fransız naturalistlerinin sefalet ve cinayet âlemlerine (*les bas-fonds*) hayranlığı reddederek kendine göre bir naturalizm denemesi kaleme almıştı. Her iki eserin biçimsel farkları çok olduğu halde Fatma Aliye'nin konusu hamisininkine benzer. Bu iki romanın karşılaştırmalı analizi için bkz. Carter Vaughn Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007*, çev. Güneş Ayaş (İstanbul, 2011), s. 184-190. Ayrıca bkz. Berna Moran *Türk Romanına Eleştirel Bakış: Ahmet Mithat'tan A.H. Tanpınar'a* (İstanbul: 1987), s. 53-65; Ahmet Ö. Evin, *Origins and Development of the Turkish Novel* (Minneapolis, 1983), s. 95-96; Nazan Aksoy, "Fatma Aliye Hanım'ın *Muhazarat*'ında Kadın Bakış Açısı", *Varlık* 1022 (Kasım 1992): 40-43; *Varlık* 1023 (Aralık 1992): 24-27.

9 Fatma Aliye, *Muhâzarat*, s. 39. Calibe'nin babası yetim yeğeni Süha'yı çocukluğundan beri kızıyla birlikte kendi evinde yetiştirmiştir. Bunu açıklamak için iki çocuğun, aslında öyle olmamalarına rağmen sütkardeş olduklarını ileri sürmüştür. İki çocuk arasında aynı sütanne tarafından emzirilerek akrabalık bağı oluşması evliliğe engeldir. Yoksa kuzen, evliliğe engel olacak kadar uzak bir akraba değildir. Calibe ve Süha, ergenlikten önce birbirlerine karşı olan duyguları iki kardeş arasındakinden farklı bir hale dönüşmeden ayrılmalıydılar.

10 Fatma Aliye, *Muhazarat* (İstanbul, 1309/1891-92), s. 130: "Bunlar babamın kayınları, üvey validemin biraderleri... fakat Şefik ile benim nemiz oluyorlar?... Of... ben yabancı erkekler içinde bulunuyormuşum! Ben bütün gün mahrem olmayan ademlere görünüyormuşum! Ne dehşetli hal?"

11 *Age*, s. 161: "Evet! Oda içinde vaka birisi Calibe ve diğeri Süha'dan ibaret iki engerek var idi. Hem bunlar öyle vaziyetde sarmaş dolaş olmuşlardı ki bunu görenlerin tanılara bir çift sut birader ve hemşire diye bilmeleri şöyle dursun insan olduklarını teslim edebilmeleri bile kabil değildir."

12 *Age*, s. 261: Bu romanda "muhadderе"—harfi harfine dünyadan el çektirilen kız veya kadın— kelimesinin görüldüğü tek yerdir. Türkçe konuşmada, romanın başlığı olan "muhâzarât"ın, (görüşmeler-tartışmalar) tekil halleri "muhâzara/muhâdara" ile "muhaddere" arasında kulağa gelen net bir ayrım bulunmamaktadır. Fatma Aliye'nin romanı dikkatli yazdığı varsayarak—her zaman doğru olmasa da— Fazıla intihar etmeye karar verdiğinde sadece burada kullanılan "muhaddere" ve kitabın kapağında büyük harflerle oyulara yazılmış "muhâzara/ muhâdara" arasındaki ses benzerliği, bu kısa ve özlü başlıkta zikredilen "tartışmaların" doğası üzerine bize fikir verir.

13 *Age*, s. 282: Fazıla, başkalıfa ve ailenin iki kızı (Enise ve Rüveyde) için dadılık görevini üstlenmiştir.

14 *Age*, s. 92, 324 (üvey annesinin ve babasının evinde özgürlüğün ortasında köleliği tanıdı); s. 327-396 (Beyrut'ta bir kadın olarak daha özgürdür); s. 429 (sadece kocası Remzi'nin ölümünden sonra Şebib'in yüzüne iyice bakar.)

15 Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940* (Cambridge, 1991), s. 7-8, 87-88, 194-238; Zafer Toprak "The Family, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918". *Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, yay. haz. Edhem Eldem (İstanbul, 1991), 441-52.

16 Fatma Aliye, *Udi* (İstanbul: İkdam Matbaası, 1315/1897-98). Kronolojik olarak baktığımızda bu makalede çözümlemesini yapığımız üç romanın üçüncüsüdür; ikinci roman *Refet* (1314/1896-97), daha gelişmiş bir feminist bilinç gösterir ve burada üçüncü sırada onunla ilgili açıklamalarda bulunacağız. *Muhazarat*'ın (1891-92) yayımlanmasından beş yıl sonra bu iki roman, 1897 ve 1898 arasında bir yıl arayla yayımlanmıştır.

17 *Age*, s. 72: Arapçası. "*Kullu shay'in siwa'l-khiyanati fi'l-hubbi yuhtamalu*"

18 *Age*, s. 166-69: Ahmet Cevdet Paşa'nın küllürlü kızının eserindeki bu tür edebi araştırmalara rastlamak şaşırtıcı değildir. Bkz. Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, c. 2 (Leiden, 1975), s. 624; 'Umar Rida Kahhala, *A'lam al-Nisa fi 'Alamay al-'Arab wa-'l-Islam*, c. 1 (yayın yeri belirtilmemiş, 1977), s. 427-28; Abu 'Umar Ahmad b. Muhammad b. 'Abd Rabbihi al-Andalusi, *Kitab al-'Iqd al-Farid*, c. 4 (Kahire, 1949), s. 66 vd. Bu kaynaklarda ve al-Dhalfa adının doğru okunuşunda bana yardım eden Arapça uzmanı Dr. Dona Straley'e teşekkür ederim.

19 Bu roman ön ve tefrika edilmişti (Kızıltan, *age*, s. 24); o yüzden böyle bir kopukluk yazarın, okurlarının istekleriene cevabı olabilir. Bu ihtimal, elektronik ortamda kaydedilen günümüz romanlarının bize sunduklarını düşündürmektedir. Okurları tarafından Fatma Aliye'nin romanlarının algılanmasının incelenmesi gerekmektedir.

20 Fatma Aliye, *age*, s. 182: Fatma Aliye, buna okuların şaşırmamasının gerektiğini ifade ediyor, çünkü o zaman "Arabistan"ın, yani Arap vilayetlerinin, şehirlerinde Müsevi ve Hıristiyan kadınlar, sokağa çıktıklarında çarşaf giymekteydiler. Yazar, oradaki Hıristiyan ve Müsevi kadınlarının çarşafları vazgeçmesi "daha çok yeridir" der.

21 Düşmüş kadının evlilikle saygınlığına kavuşturulmasına Fatma Aliye'nin edebi hamisi Ahmed Midhat'ın *Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanında da rastlarız; bkz. Kızıltan, *age*, s. 24; Orhan Okay, Batı *Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* (İstanbul, 1991), s. 176-77.

22 Bkz. Cem Behar, "La notation écrite dans la musique turque classique", *Études turques et ottomanes: documents de travail 2* (Haziran 1993): 15-31

23 Bu denemenin hazırlanmasında bana çok yardım eden ve Bedia'nın bu hayalinin kaynağını Flaubert'in "Un Cœur Simple" adlı hikâyesinin sonundaki Félicité'ninkinden alınmış olabileceği konusunda fikir veren Marie-Claire Ménard-Hsiff'e teşekkür ederim. Bununla beraber, Fatma Aliye'yé göre Bedia'nın yaşamında seçiklerileyle, Flaubert'in zavallı Félicité'nin yaşamında gördükleri tamamen farklıdır. Bkz. Sylvia E. Douyère, *Un Cœur simple de Gustave Flaubert: nouvelle édition critique avec les variantes intégrales des manuscrits* (Paris, 1974), s. 160-164

24 Fatma Aliye, *Refet* (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1314/1896-97).

25 Bu özel isimde farklı bir okuma söz konusudur; Yrd. Doç. Dr. Şahika Karaca'nın hazırladığı *Refet*'in 2012 yılı baskısında bu isim "Şahab" olarak verilmektedir. (ç. n.)

26 Fatma Aliye, *age*, s. 6: "Olanca hiddet ve şiddet ile Binnaz ile kızına dış bileyen hanımlar ve oğullar ellerinden geldiği mertebe ve cefadan asla çekinmedikleri gibi yorulmadılar da."

27 *Age*, s. 10-12: Fatma Aliye pek çok çocuk oyunu nakleder—körebe, yağ satarım bal satarım, köşe kapmaca, en güzeli kapmak— ve onlara özgü ahlak düzenlerini açıklar. Re'fet'in bu oyunlardan uzaklaştırılmasının acılarını biraz da psikolog gibi yorumlamaktadır.

28 1873'ten itibaren gümüşün değeri altına göre azaldığından, 1881 ve 1914 arası bir altın lira, 108 kuruşa denk geliyordu; bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat* (Ankara, 1982), s. 245-47

29 İptidaî okul, Kur'an eğitimi veren eski mahalle mekteplerinin yenilenmiş şekliydi. Rüştiye okulu ise Türk dilinden başkayarak modern temel bilgileri, diğer zorunlu konuları, Kuran eğitimine dayalı mekteplerin çok kısıtlı programlarına eklenerek oluşturulan ilk eğitimini tamamlayan okullardı. Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History* (Princeton, 1989), s. 132-134.

30 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi. Başlangıçtan 1993'e* (İstanbul, 1994), s. 215: Öğretmen okullarının eğitim müfredatına bakılırsa bu romanda öğrencilerin yaşamında el sanatlarının önemi abartılmıştır; bunun sebebi ise belki de bu ürünlerin bazen sergilenen somut ve görünür olmalarından...

31 Müslüman kadınların %98'inin evlendiği bu çağda evliliği reddeden bu düşünce, Osmanlı toplumunda bigatiliği aykırı bir davranıştır: Duben ve Behar, *age*, s. 103

32 Burada bu ayna Sigrid Weigel'in denemesinde kadının kendini sadece erkeklerin elleriyle çizilmiş resimlerle gördüğü bir ayna ile ilgili söylediklerini anımsatır (bkz. n. 1).

33 Yazar burada gerçek bir hanımefendi gibi konuşmaktadır. Bir yandan ölmüş babasının akrabaları, bir yandan annesi ve ReTet arasındaki kötü ilişkileri yazdığı o anı unutmuş mudur? Bu, yazarın tekrar ele alacağı bir konudur.

34 İyi derecede Fransızca bilen Fatma Aliye, *enstitüris* yazılışıyla Fransızca *institutrice* denen kadın ilkokul öğretmenleri veya mürebbiyelerden söz eder. Kelime *Refet*'te seyrek görülür (örneğin, s. 96), fakat *Muhazarat*'ta daha sıklıkla kullanılır (örneğin s. 71, 74, 92). Dönemin büyük Osmanlı ailelerinde bulunan Avrupalı mürebbiyeler için bu kelimenin böyle kullanıldığı sonucuna varıyoruz. Ancak Türkçe sözlükte *enstitüris* kelimesini bulamadım.

35 Fatma Aliye, *age*, s. 127 ("Hukukuma taarruz ediyorsunuz"), s. 131 ("Küfüvvüm değilsiniz"); bkz. Fatma Aliye'nin eşler arasındaki mevkun karşılıklı uygunluğunu, *kufû'a* ilkesinin tartıştığı kitabı *Nisvan-i İslam*, s. 110

36 Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları* (Ankara, 1993), s. 297 (1872'de toplam öğrenci sayısı 37'dir); Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketleri* (İstanbul, 1994), s. 222, 248 (1913'te sadece 9'u taşra için olmak üzere sınıf mevcudu 28; bkz. 1911'de 300 kayıt talebi); Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, çev. Ercan Eyüpoğlu (Ankara, 1982), s. 105-107.

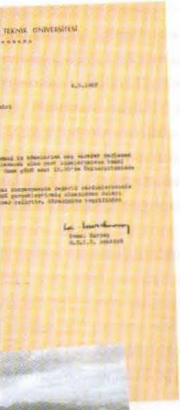
İŞVEREN

SALT GALATA

13 Eylül - 26 Kasım

SALT
***kurucu* Garanti Bankası**
saltonline.org

Giriş ücretsiz

SERGİSİ

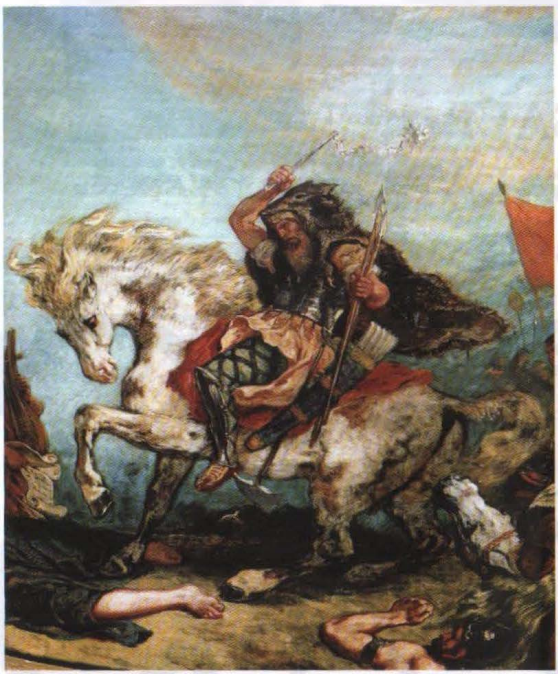
araştırma Mimarlık ve Tasarım Arşivi ile Özer Türk Arşivi'nden derlenmiştir.

PRİSCUS'U NASIL OKUMALIYIZ?*

TURHAN KAÇAR

Avrupa Hun tarihinin yazılı kaynakları arasında en önemli yeri hiç şüphesiz Priscus işgal etmektedir. Priscus yaşadığı dönemin olaylarını sadece kulaktan dolma bilgilerle yazmış bir tarihçi değildir. Bir elçilik görevi nedeniyle Hunlar arasında bir süre bulunması ve dahası Attila'nın sofrasında da yer almış olması onu istisnai kılmaktadır. Bu yönüyle, anlattıklarının birinci el gözlemlere dayandığını iddia etme şansına sahiptir. Elbette birinci elden gözlemlerde bulunma şansına sahip olan bir yazarın aktardıklarının eleştirel okumadan istisna tutulacağına dair bir tarihçilik kuralı da yoktur.

Bu makale kapsamında, Priscus'un yazdıkları arasından üç nokta biraz daha yakın plana alınarak tartışılacaktır. Priscus, 1- Hunların Romalılardan aldığı nakit ödemeleri "ağır vergi" olarak değerlendirerek, bu ödemelerin, Doğu Roma devletinin hazinesini boşalttığını, senatörlerin talep edilen ilave vergileri denkleştirmek için özel eşyalarını satmak zorunda kaldıklarını, hatta aralarında intihar edenler olduğunu yazmaktadır. 2- Attila'nın sarayı etrafında gezinirken, Batı Roma'dan gelen bir elçi grubuyla sohbet ettiğini, grup arasında Attila'nın İran'a karşı yönlendirilmesi görüşünün ortaya atıldığını ve bu görüşü diğer Romalı elçilerin, biraz da "hadi bakalım inşallah" havasıyla, karşıladığını rapor etmektedir. 3- Attila'nın idaresinde ikinci adam olan Onegesius'un ikametgâhı civarındayken, Hunlar arasına katılmış bir Romalı ile karşılaştığını ve bu Romalının, Theodosius idaresini eleştirdiğini, Hunlar hakkında ise çok pozitif gözlemlerde bulunduğunu, kendisinin de cevaben Romalı gerçekleri ve idealleri arasında bir mukayese yaptığını nakletmektedir.

Fransız ressam Eugene Delacroix'nın 1843-47 arasında tarihlenen, Attila ve ordularının İtalya seferini tasvir eden tablosu.

Priscus'un aktardığı bu üç meseleyi nasıl okumalıyız ve Türk tarih yazımı açısından bu meseleler neden önemlidir? Söz konusu "üç mesele" Türk tarih yazıcılığında hiçbir eleştirel okuma yapılmadan, Avrupa Hun tarihinin ana çizgisi olarak belirlenmektedir.[1] Halbuki bu "üç mesele", dönemin diğer kaynakları, siyasal ve askeri gerçeklikleri ve Roma kültürel gelenekleri perspektifinden değerlendirilmek zorundadır.

TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN PRİSCUS'U OKUMA BİÇİMİ

Tarihçiliğimizin Priscus ile tanışması neredeyse Cumhuriyetimiz kadar eskidir. Benim tespit edebildiğim kadarıyla Priscus ile ilk defa ciddi olarak meşgul olan, daha doğrusu eserinde onu geniş olarak kullanan isim Hüseyin Namık Orkun'dur.[2] Orkun, 1933 yılında yayımladığı *Attila ve Oğulları*

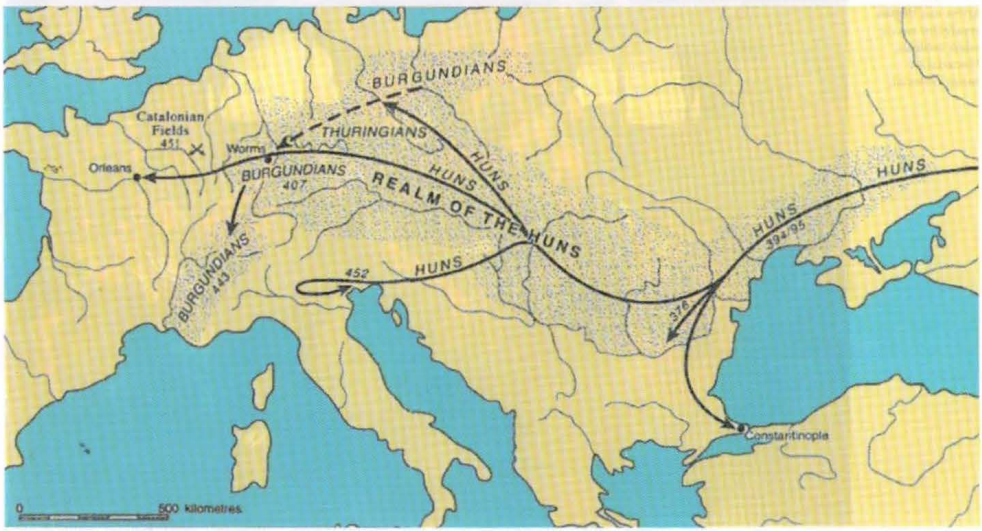
Avrupa Hun tarihi konusunda ilk Türkçe eseri yazan Hüseyin Namık Orkun.

adlı eserini büyük oranda Priscus'a bağlı olarak yazmış ve ondan epey uzun çeviriler yapmıştır. Orkun'un Priscus'u okuma biçimi çok yalındır. Kaynağının siyasal ve kültürel bağlamı konusunda herhangi bir yargıda bulunmamakta ve Attila dönemini Priscus'un çizdiği sınırlar içerisinde anlatmaktadır.[3] Türkiye'de pek çok üniversitenin Tarih bölümlerinde neredeyse el kitabı muamelesi gören rahmetli İbrahim Kafesoğlu hocanın *Türk Milli Kültürü* adlı eseri, Avrupa Hunlarıyla ilgili bölümlerinde, Priscus'u daha çok Macar yazarların eserleri üzerinden yüzeysel aktarmalar yaparak kullanmaktadır.[4] Kafesoğlu'nun Avrupa Hun tarihini sunum biçimi, neredeyse Hüseyin Namık Orkun'un perspektifini tekrardan ibarettir. Aynı şekilde Şerif Baştav ilk baskısı 1998'de yapılan *Büyük Hun Kağanı Attila* adlı eserinde Priscus'u büyük oranda dolaylı olarak ve yine hiçbir eleştirel okuma yapmadan kullanmaktadır. Diğer yandan Baştav'ın kitabı herhangi bir dipnot içermediği ve popüler okura yönelik tasarlandığı için, sunduğu tarihsel anlatıyı akademik bir formatta okumak güçleşmektedir. Aslında Şerif Baştav, Avrupa Hunları tarihine önemli katkı da yapmıştır. Macar Türkolog Gyula Németh'in 1940 yılında yayımlanan *Attila és Hunjai* adlı derlemesini Türkçeye çeviren Baştav, bu çeviri çerçevesinde "Avrupa Hunları" başlıklı uzun bir kitap bölümü de yazmıştır.[5] Söz konusu bölüm, yer yer akıcılıktan uzak olsa da, Avrupa Hun tarihinin doğru anlaşılması meselesinde Türkçe yapılmış çalışmalar arasında değerlidir. Ancak Baştav'ın bu makalesi, hem Priscus'u hem de Hunlarla ilgili diğer antik kaynakları büyük oranda doğru kabul ederek, yüzeysel bir okumayla değerlendirmektedir. Ali Ahmetbeyoğlu doktora tezinden ürettiği *Avrupa Hun Imparatorluğu* adlı kitabında Priscus'u çok geniş olarak ve hiçbir eleştirel yaklaşım sergilemeden gelişigüzel kullanmaktadır. Bir istisna olarak Abdullah Üstün, Ankara Üniversitesi DTCF'de hazırladığı doktora tezinde bu tür siyasi tarih meselelerini dışarıda tutarak, Priscus ve diğer kaynaklarda yer alan kayıtlardan Hun toplum ve devlet yapısını anlamaya çalışmaktadır.[6]

Avrupa Hunları konusunda bilhassa yüksek lisans tezi seviyesinde yapılan çalışmalar büyük oranda yukarıda söz ettiğim eserlerde yer alan bilgilerin farklı şekillerde kullanılmasından ibarettir. Bir ön sonuç olarak, Türkçe tarih yazımının Priscus'u kullanma biçimi, fragmanlarının uzun uzadıya çevirilerinin yapılması ve sadece "referans göstermek" veya "anekdot yağmalamak" çerçevesinde gelişmektedir. Hiçbir eleştirel yaklaşımın görülmediği bu atıfların oluşturduğu bakış açısı, çok abartılı bir Attila ve Avrupa Hun tarihi ortaya koymaktadır. Hunların Bizans ve Batı Roma'ya nasıl dız çöktürdüğü argümanının temel enstrümanı olan Priscus, içi boş bir milliyetçilik söyleminin de adeta tahkim aracı haline getirilmektedir. Yukarıda not ettiğim "üç mesele", bu eserlerde biraz da Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin dayanağı olarak öne çıkarıldığı için sorgulanmayı hak etmektedir.

PRİSCUS VE ESERİ ÜZERİNE NOTLAR

Priscus'un yazdıklarını tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde değerlendirmeden önce, yazarın kendisi

4. ve 5. yüzyıllarda Hunların Avrupa'ya giriş rotaları.

ve yaşadığı döneme ilişkin bazı ayrıntıların ortaya konması, konumuzun tarihsel bağlamının daha somut anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Öncelikle Priscus'un kim olduğu, eserinin konusu ve eserin bize nasıl ulaştığı gibi temel soruları ele almak istiyorum. Doğum yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, konuyla ilgili kaynaklar Priscus'un Paniumlu olduğu konusunda müttefiktir. Panium, Trakya'da İstanbul'un yüz elli kilometre kadar batısında ve Marmara kıyısında yer alan bir kentti. Tarihçinin 410-420 yılı arasında doğduğu ve 470'li yılların ikinci yarısından sonra öldüğü düşünülmektedir. Priscus, Constantinopolis'teki Roma devletinin üst düzey memurları arasındaydı ya da en azından üst düzey memurlarla çok yakın ilişki içerisindeydi.[7] 448-452 arasında Maximinus'un danışmanıydı ve bu görevdeyken Attila'ya elçi olarak giden heyette yer almış ve Attila'nın sofrasında da bulunmuştu.

Attila'yı yakından gören tek tarihçi olan Priscus, Avrupa Hun tarihi çalışmaları için çok ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Ayrıca Maximinus ile birlikte 450 yılında önce Isauria'ya, daha sonra Roma'ya gitmiştir. Fragmanlardan 453 yılında yine Maximinus ile birlikte Mısır'a gittiğini öğreniyoruz. 456 yılından itibaren ise *magister officiorum* (daireler amiri) Euphemius'un danışmanı olan Priscus, bu görevdeyken, imparatorluk adına Karadeniz'in doğusunda bulunan Lazica krallığıyla barış görüşmelerinde bulunmuştur. Bu siyasi kariyeri, onun Roma dış politikası konusundaki gözlemlerini ve yazdıklarını değerli kılmaktadır.

Bugün adını bile tam olarak bilmediğimiz, ancak 10. yüzyıl Bizans ansiklopedisi Suda tarafından *Bizans Tarihi* olarak adlandırılan eseri, 434 ile 471 arasında geçen olayları kapsamaktadır ve 476 yılından sonra yani imparator Zeno döneminde yazıldığı düşünülmektedir.[8] Eseri günümüze bir bütün olarak değil, 10. yüzyılda Bizans imparatoru VII. Constantinus (913-959) tarafından bir komisyona hazırlatılan seçmeler vasıtasıyla ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Priscus'tan faydalanan ve eserleri günümüze ulaşan lordanes, Antiochea'lı Ioannes ve Theophanes gibi bazı tarihçilerden yapılan derlemelerle, Priscus bulmacası kısmen de olsa tamamlanmaya çalışılmaktadır.[9] Modern tarih yazımında Priscus ile ilgili doğrudan ve dolaylı bir dizi akademik çalışma da mevcuttur.

HUNLAR BİZANS'I VERGİYE BAĞLAMIŞ MIYDI?

> ...Hatta senato mensupları konumlarına göre belli bir miktarda ödemelere katkı yaptılar. Çoğu hayat tarzını değiştirmek zorunda kaldı, çünkü kendilerinden istenen parayı güçlükle ödediler, öyle ki bir zamanların zengin adamları pazarda karılarının mücevherlerini ve mobilyalarını satıyorlardı. Savaştan sonra Romalıların başına gelen felaket buydu, çoğu ya açlıktan öldü veya yakalandıkları bu sıkıntıdan kendilerini öldürdüler. Bu olayda devlet hazinesi aniden boşaldı ve kaçaklar Scottas geldiği zaman onunla birlikte gönderildi.
>
> (Priscus fr. 9, *Exc de leg. Gent.* 3, Blockley, s. 237)

Priscus, Theodosius döneminde Hunlara yapıldığını iddia ettiği vergi veya ödemelerin Bizans aristokrasisi arasında yarattığı ekonomik sıkıntıların yansımalarını böyle ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Priscus'u daha çok Macar yazarlardan okuyan Türk tarihçileri tarafından sorgusuz benimsenmekte ve Hun-Bizans ilişkileri biraz da övünçle bu yaklaşım

Macar ressam Mór Than'ın (1829-99) Attila'nın düğün ziyafetini tasvir eden tablosu, Macaristan Sanat Galerisi.

Attila ve Papa Leo'nun Kuzey İtalya'da görüşmesi, Raffaello'nun 1514'te Vatikan'da Papalık ikametgâhında yaptığı fresk (üstte).

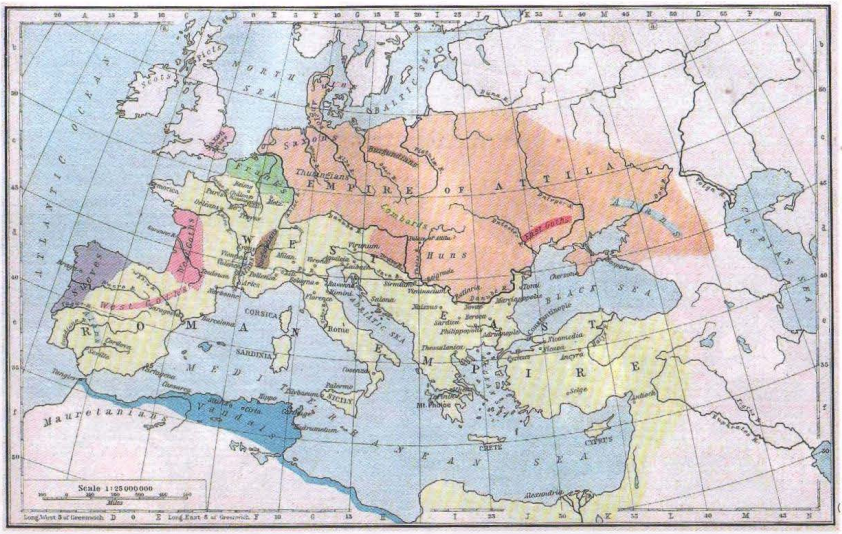
İmparator II. Theodosius (408-450).

çerçevesinde inşa edilmektedir.[10] Bu konuyu biraz daha yakından ele aldığımızda durum şudur: Hun-Bizans ilişkilerinde araya paranın girdiği ilk an Rua dönemidir ve mutabık kalınan miktar, 160 kg altındır; ikinci anlaşma 439 yılında Attila döneminin daha başlarında yapılmıştır. Ödeme miktarı, Margus barışı diye bilinen bu anlaşmayla 320 kg'a çıkarılmıştır.[11] Sekiz yıl sonra 447 yılında yapılan ve Anatolius barışı olarak bilinen anlaşmayla yıllık ödeme 950 kg'a ulaşmıştır. Ancak bu sonuncu anlaşmanın şartlarından birisine göre, Attila "birikmiş ödemeler için yaklaşık 2700 kg'lık altın" daha istemiştir.[12] Anlaşılıyor ki, Hunlara yapıldığı zannedilen ödemeler hiç de düzenli yapılmamış, hatta nadiren yapılmıştır. Bu son 950 kg altınlık ödeme o dönemin en yüksek Roma para birimiyle 151.200 *solidi*'ye denk gelmektedir.[13] İlginç bir ayrıntı daha, Attila tahta geçmeden birkaç yıl önce 431'de Efes'te toplanan III. Genel Konsil'de, İskenderiye patriği Cyrillus'un Constantinopolis sarayında yaptığı lobi faaliyetinin (yani dağıttığı rüşvetin) maliyetinin 2 ton altın olduğunun belirtilmesidir.[14] Bu rakam, son anlaşmayla Attila'ya ödeme sözü verilen yıllık miktarın iki katıdır. Attila'ya yapılan ödemelerin 5. yüzyıl bağlamı, aşağıda başka örneklerle ifade edilecektir.

Attila'ya ödenen paralar, gerçekten Bizans devletinin hazinesini boşaltmış mıydı ya da Priscus'un iddia ettiği gibi senatörler talep edilen ilave vergileri ödemek için karılarının mücevherlerini, hatta mobilyalarını satmak zorunda kalmışlar mıydı? Dönemin orta düzey senatörlerinin yıllık gelirlerinin 450-750 kg altın olduğu, hatta en üst düzey zengin olanlarının 1800 kg kadar yıllık geliri olduğu rapor edildiği bir dünyada Attila'ya yapılan ödemelerin, zamanında ve tam yapıldığı zaman, onu Roma dünyasının en zengin senatörlerinden birisine dönüştürebileceği kesindir.[15] Anatolius barışında mutabık kalınan bütün miktarın tek kalemde ödenmesi elbette hazineye ciddi yük getirecekti, ancak Bizans hazinesini boşaltacağı iddiası sorgulanmaya açıktır. İmparator Theodosius'un "barışı satın alması" yani ödemeler yaparak dış politika izlemesi, başkentte muhtemelen bazı mahfillerde eleştiri konusu yapılıyordu ve bilhassa Hunlara karşı askeri yöntemlere başvurulması gerektiği konuşuluyordu. Priscus'un da bunlar arasında yer aldığını tahmin etmek zor değil, ancak sonucu kestirilemeyen bir askeri seferin maliyeti Hunlara yapılan ödemelerin kat kat üstündeydi. Gerçekten de Priscus'un kendisinin kaydettiği gibi, 468 yılında Vandallara karşı düzenlenen bir seferin maliyeti 130 ton altını bulmuştu ve üstelik sefer hezimetle sonuçlanmıştı.[16] Bu maliyet Attila'ya yapılacak 130 yıllık ödemeydi. Dolayısıyla Priscus'un "barışı satın almakla" eleştirdiği Theodosius dönemi dış politikasının temel çizgisi yanlış değildi.

Roma İmparatorluğu'nun dış politikasında, sınır güvenliğini sağlamak için, kuzey sınırlarında Germen-

5. yüzyılda Hunlar ve Roma İmparatorluğu.

lere, doğu sınırında ise Sasanilere ödeme yapma, uzun süreden beri devam eden bir uygulamaydı.[17] Bu konu hakkında yapılmış bir çalışma, ödemelerin üç temel amacını şöyle tespit etmektedir: Sınır boylarında ittifak kurmak ve daha güçlü düşmanlara karşı aktif savunma yardımı sağlamak; ödeme yapılan kabilenin saldırılarından kurtulmak; sınırları daha sağlıklı koruyabilmek için düşmanları bölmek.[18] Çağdaş kaynakların aktardığı verilere göre, Romalılar sadece zayıf dönemlerinde değil, güçlü oldukları dönemlerde de bu tür ödemeleri yapıyorlardı ve bu tür ödemeler zaman zaman tarihçiler tarafından "vergi" olarak da nitelenmektedir (Procopius, *Savaşlar*, 8.15.5; 16-7). Askeri strateji uzmanı Edward N. Luttwak, Türkçeye de çevrilen *The Grand Strategy of the Byzantine Empire* adlı eserinde, fazla askeri güç kullanmadan, ödemeler yapma ve hediyeler göndermek suretiyle diplomasi yürütmenin Bizans devletinin en büyük stratejilerinden birisi olduğunu savunmakta ve bu görüşünü, daha eserinin "Attila and the crisis of the empire" başlıklı ilk bölümünde tartışmaktadır.[19]

Budapeşte'de Kahramanlar Meydanı'nda Attila heykeli.

Bizans devletinin gerçekten büyük bir stratejisinin olup olmadığı ayrı bir mesele ama, II. Theodosius'un iktidarı sırasında (408-450) bilhassa imparatorluğun batı yarısının ağır Germen tazyiki altında kaldığı ve tedricen parsellendiği bir dönemde, Tuna ve Ren boyundaki sınır hattının korunması için Hunlara yapılan ödemeler diplomatik manevra kapsamında değerlendirilmelidir. Öbür yandan Priscus'un Hun karargâhında karşılaştığı Romalı Constantiolus, Attila'nın bu ödemeleri, imparatorluğun kendisine verdiği *magister militum* (ordu komutanı) unvanıyla bağlantılı olarak gördüğünü söylemektedir.[20] Germen kavimlerin 370'li yıllarda ve 406 yılı sonundan itibaren Batı Roma dünyasında yarattığı hareketliliğin, Hunların Ren ve Tuna sınırını kontrol altına almalarıyla nispeten zayıfladığı, farklı etnik toplulukları barındıran Hun konfederasyonunun yapısından da anlaşılmaktadır. Gerçekten de Rua ve Attila dönemlerinde Hunlar, Roma'nın kuzey sınırlarında bir tür "şemsiye" oluşturmuşlardı ve Attila'nın ölümü bu "şemsiyenin" kırılması anlamına geliyordu. Attila'nın ölümünden sonra, onun etrafında bulunan Germen kabile liderlerinin ve akrabalarının, imparatorluğun batı yarısının tasfiyesinde oynadıkları aktif rol bu bağlamda dikkate alınmalıdır. Batıdaki son Roma imparatoru Romulus Augustulus, Attila'nın yakın adamı Orestes'in oğluydu; 476 yılında Romulus'u tasfiye eden Odoacar, Attila'nın bir başka adamı Sciri asıllı Edeco'nun oğluydu; bu Odoacar da yine Attila'nın bir başka komutanı Ostrogotların lideri Walamir'in (veya bazı kaynaklara göre Theodemer'in) oğlu Theodericus tarafından ortadan kaldırılmıştı.[21] Dolayısıyla, Roma İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarında istikrarlı bir Hun mevcudiyeti,

imparatorluğun bütünü açısından bir sigorta idi. Nitekim ertesi yüzyılda Constantinopolis'teki saray çevrelerinde bu durum böyle yorumlanıyor olmalıydı ki, Iordanes, Galya'daki savaşın sonunda Aetius'un ileride Gotlara karşı bir denge unsuru olabileceği düşüncesiyle, savaşın ikinci gününde Gotları Hunlar üzerine bir baskın yapma fikrinden vazgeçirdiğini yazmaktadır.[22] Ara bir sonuç olarak, Hunlara yapılan ödemelerin, Roma İmparatorluğu'nu vergiye bağladığı gibi abartılı argümanla değerlendirilemeyeceğini ifade edebiliriz. Gönderileceği vaat edilen ödemelerin miktarı, dönemin senatör gelirleri veya savaş masraflarıyla karşılaştırıldığı zaman, Romalılar açısından büyük rakamlar değildi.

ATTİLA'NIN OLASI SASANİ SEFERİ HİKÂYESİ

Priscus'un aktardığı ve üzerinde düşünülmeden benimsenen ikinci bir mesele, Attila'nın Sasaniler üzerine sefer yapmayı planladığı ve böylece dünya hâkimiyeti tesis edeceği faraziyesidir. Bu mesele ilk defa İbrahim Kafesoğlu tarafından *Türk Milli Kültürü* adlı eserinde ifade edilmektedir ve daha sonra yazılan eserlerde de yer bulmaktadır.[23] Priscus elçilik görevi sırasında, Attila'nın en yakın adamı olan Onegesius'un konutu civarında beklerken, Batı Roma'dan gelen temsilcilerle karşılaştığını ve bunlar arasında bulunan Romulus'un Attila'nın başarılarını öven konuşmasını ve elçilerin kendi aralarındaki sohbette, Attila'nın hedefinin artık İran olması gerektiğinin konuşulduğunu rapor etmektedir. Buradaki temel problem şudur: Priscus, Attila'nın veya yakınında bulunan danışmanlarından herhangi birisinin İran üzerine bir Hun seferi planladığından değil, daha ziyade Attila'yı kendi üzerlerine çekmek istemeyen Batı Romalıların, onu İran üzerine yönlendirme projelerinden söz etmektedir. Anlaşılan o ki, olası İran seferi hülyası gerçekte Attila'nın kendi tasarladığı bir hedef değildi, daha ziyade Batı Roma İmparatorluğu'nun en güçlü adamı olan Aetius'un (ö. 454) yönlendirdiği Romalı elçilerin, Attila'nın gözlerini İran üzerine çevirme çabalarının bir parçasıydı.

Priscus'un elçilik görevinde bulunduğu 449 yılını izleyen birkaç yılın olayları, İran seferinin çok da kolay olmadığını göstermektedir. Attila iki yıl sonra 451 yılında Batı Roma-Vizigot ittifakı ile Galya'da savaşmış, ertesi yıl ise yarıda kesse de İtalya üzerine yürümüştü. Her iki seferin sonucu hem Hunlar hem de Romalılar açısından tartışmalıdır. Diğer yandan konuyla ilgili zayıf Türkçe literatür söz etmese de, 395 yılı civarında Kafkaslar'dan Anadolu'ya ve oradan da Suriye'ye kadar ulaşan Hun seferi pek de başarılı geçmemişti. Bunu başta Priscus kendisi olmak üzere sair antik kaynaklar nakletmektedir. Basik ve Kursik adlı iki komutanın idaresindeki bu seferde Sasaniler, Hun akıncı kollarının bazılarını yenmiş ve ele geçirdikleri ganimetleri geri almışlar, sonuçta Hunlar Kafkaslar'a neredeyse eli boş dönmüşlerdi. Dolayısıyla, aslında Romalı elçiler Attila'yı şimdi aynı yoldan geri gönderme rüyası görüyorlardı. Böylesi bir seferin yapılabilirliği de sorgulanmalıdır. Attila dönemi Hunlarının merkezini bugünkü Budapeşte, Sasani başkentini de Irak'ta Bağdat yakınlarında bulunan antik Ktesifon kenti olarak tespit ederek, Google'dan bir güzergâh çizmeye çalıştığımızda, karşımıza yaklaşık 5000-6000 kilometrelik veya daha fazla bir mesafe çıkmaktadır. Kuş bakışı olarak, dağlık fiziki şartları ve bunun yaratacağı ulaşım imkânları ve askeri lojistik güçlükleri de dikkate alındığı zaman, böyle bir seferin hayli sorunlu olduğu ortadadır. Attila'yı kendisinden yaklaşık 750-800 yıl önce uzun bir doğu seferi gerçekleştiren İskender'le karşılaştıracak olursak bu fikrin belki de büsbütün imkânsız olmadığını görebiliriz, ancak İskender'in güzergâhında Yunan kolonizasyon çağından beri kara ve deniz trafiği devam ediyordu ve onun için askeri lojistik temini açısından da elverişliydi. Hunları Sasaniler üzerine yürüterek buradan bir dünya hâkimiyeti çıkarmadan önce, Priscus'un kaydının, askeri tarihçiliğin imkânları çerçevesinde de sorgulanması gereklidir, çünkü bir seferin planlanması ve uygulanması masa başında veya kütüphanede çalakalem tarih yazmak kadar da kolay değildir. Öte yandan, Priscus, Attila'yı her ne kadar "barbar" olarak nitelemeden geri durmasa da, siyasi ve askeri hesapları gayet iyi bilen,

Attila'nın düşmanı Flavius Aetius, ö. 454.

Romalı elçilerin galeyanına gelerek, bir maceraya atılmayacak kadar zeki bir general ve lider olarak tasvir etmektedir. Onun için, Priscus'taki Sasani seferi fantezisi gerçek bir sefer ihtimaline işaret etmemektedir. Attila'nın Sasaniler üzerine sefer düzenleyeceğini sorgusuz sualsiz nakletmek ve bunu bir dünya imparatorluğu projesi olarak sunmak, tarihçiliğin ötesinde bir şey olmalıdır.

ATTİLA VE THEODOSİUS İDARELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: SİYASİ BİR ÖZELEŞTİRİ

Priscus, eserinin bazı bölümlerinde açık olarak, bazı bölümlerinde ise üstü kapalı olarak Attila ve Theodosius idareleri arasında karşılaştırma yapmaktadır ve bu karşılaştırma Hun devlet yapısını anlamada veri olarak kullanılmaktadır. Bu tür karşılaştırmaların en kapsamlı hali, Hunlar arasında karşılaştığı Viminaciumlu eski bir Bizans tebaasıyla sohbetinin ayrıntılarını aktardığı bölümde yer almaktadır. Bu ayrıntılar Priscus'un diyaloğunun kelimesi kelimesine aktarımı mıdır, yoksa onun bir yazarlık tekniği midir, ayrı bir konu; ancak

konuşmanın içeriği Priscus'un yaşadığı dönemin siyasetine ve yöneticilerine yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Özetle konuşulan konu şudur: Priscus'un karşılaştığı Bizanslı, Romalılar arasında adalet mekanizmasının çok yavaş işlemesinden ve bu mekanizmanın keyfiliğinden, dolayısıyla adaletsizlikten şikâyet etmekte, Hunlarla ilgili ise bilhassa barış zamanlarının huzurunu ve adaletini övmektedir. Priscus ise, eski Roma prensiplerini ve ideallerini övmesine karşın, bu ideallerin şimdiki yöneticiler tarafından göz ardı edildiğini ve kötülüklerin buradan kaynaklandığını söylemektedir. Sonunda o Bizanslı, Roma yasalarının adil ve yönetim şeklinin iyi olduğunu, ancak o günün yöneticilerinin bunu bozduğunu ağlayarak kabul etmektedir.

Priscus gibi Trakya asıllı olan İmparator Marcianus (450-57).

Priscus neden Theodosius idaresi hakkında olumsuz, Attila dönemi Hunları hakkında ise nispeten daha olumlu ifadeler kullanmaktadır? Priscus'un bu eserini tam olarak ne zaman yazdığını bilmiyoruz ama bilhassa İmparator Marcianus dönemini (450-457) övgüyle kaydetmesinden anlaşılıyor ki, kendisi gibi Trakyalı olan Marcianus'a karşı çok açık sempatisi vardı, Ayrıca Marcianus, Hunlarla olan ilişkilerinde paranın gücünü kullanma politikasını terk ederek, ödemeleri toplamak için gelen Hun heyetini eli boş geri göndermişti. Dahası Attila'yı savaşla tehdit etmişti. Attila'nın 453'te ölümü Marcianus'un talihi olarak değerlendirilmektedir, çünkü bu beklenmedik ölüm, olası bir Bizans-Hun çatışmasını engellemişti.[24] Uldız'ın hükümdarlığından beri Hun tehdidinden en çok zarar gören bölge, Priscus'un ata yurdunun da içinde yer aldığı Trakya idi (Sozomenus, *HE*, 9.5). Priscus doğal olarak, Hun akınlarına karşı Trakya kentlerini koruyamayan ve bölgeyi saldırılara açık hale getiren İspanyol kökenli bir hanedana mensup Theodosius ve kabinesinin (başta hadım Chrysaphius olmak üzere) politikalarının da açık bir muhalifiydi. Çağının pek çok entelektüeli gibi, hadımların siyasi arenada aşırı güç sahibi olmalarına karşı da ihtiyatlıydı. Theodosius sarayının en etkili şahsiyeti olan hadım başmabeyinci (*praepositus sacri cubiculi*) Chrysaphius, Attila'ya karşı bir suikast planlamış ve imparatoru buna ikna etmişti. Söz konusu suikast planı Priscus'un elçiliği esnasında uygulanacaktı. Priscus'un anlatımına göre, bu tertipten ne kendisi, ne de arkadaşı esas elçi Maximinus haberdardı. Anlatısının özünü başmabeyincinin Attila'yı öldürtmek için kurduğu bu tuzak üzerine kurgulayan Priscus, bu tuzağı ortaya çıkaran Attila'nın, bunu Bizans imparatoruna karşı nasıl bir siyasi şantaja çevirdiğini de anlatmaktadır. Attila gerçekten "düşüncesiz bir barbar" olsaydı ve bu tertibi çok zekice karşı bir siyasi manevraya döndürme becerisi göstermeseydi, bütün Roma elçilerinin hayatı tehlike altında olacaktı. Dolayısıyla Priscus'un Chrysaphius'a ve İmparator Theodosius'a karşı eleştirel olmasının gerekçeleri vardı. Halbuki hem Priscus hem de ertesi yüzyılda lordanes, muhafaza ettikleri bazı ayrıntılarla Attila'yı dolaylı olarak klasik "barbar klişesinin" çok ötesinde, diplomasiye vakıf bir devlet adamı olarak tasvir etmektedir. Her iki yazar, Attila'nın 451 yılındaki meşhur Catalauni savaşı öncesinde Vizigot-Batı Roma ittifakını bozmak için bir dizi mektup diplomasisi yürüttüğüne ve bu çerçevede Kuzey Afrika'daki Vandal kralıyla da iletişim halinde olduğuna atıf yaptıkları gibi, Hun hükümdarının, Batı İmparatoru Valentinianus'un kız kardeşiyle evlilik projesini hayata geçirmek için çabaladığını da not etmektedirler. Netice olarak Priscus'un Theodosius yönetimine karşı mesafeli ve eleştirel tavrının gerisindeki siyasi ve kişisel gerekçeleri görmek önemlidir ve görüntüde Hunlara yapılan kısa övgü, Doğu Roma idaresinin dolaylı bir eleştirisinden başka bir şey değildi.

SONUÇ

Bu makalenin temel yazılma amacı, metin içerisinde söz edilen bir kısmı çoktan vefat etmiş tarihçileri ve eserlerini eleştirmek değildir; daha ziyade Avrupa Hun tarihi çalışmalarında kaynak kullanımı meselesine yeni bir bakış açısı önermektir. Bu çerçevede, şimdiye kadar tartışılan konuları dikkate aldığımız zaman, böyle bir Priscus okuması ne işimize yarayabilir?

Konu, tarihçilik mesleğinin gereği olarak yazılı kaynakları nasıl okumamız ve bu kaynakların sunduğu verileri nasıl değerlendirmemiz gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu kaynak tenkidi meselesi, bir yazarın yazdıklarının günümüze nasıl ulaştığı, yazarın imkânları, yaşadığı dönemin siyasi kültürel durumu ve bir yazarın bu meseleler karşısındaki kişisel tutumu ve hitap ettiği kesim gibi bir dizi problemi içermektedir. Hunlardan günümüze yazılı hiçbir belge kalmadığı için, onlar hakkında bilgi veren Yunanca ve Latince kaynakları kendi çağlarının bağlamlarından uzak değerlendiremeyeceğimiz ortadadır. Bu çerçevede Priscus'un Hunlar, Attila ve dönemi üzerine yazdıklarını, onun siyasi ve kültürel çevresini ve bu çevrenin tercihlerini de hesaba katarak ve elbette yazdıklarını bir bütün olarak dikkate alıp,

devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırarak kullanmamız gerekmektedir.

Türk tarihçiliği açısından bir başka problem de Avrupa Hunlarının tarihinin literatürümüzde hak ettiği kadar yer bulamamış olması ve mevcut bazı çalışmalarda da, Priscus'taki detayların fazlaca abartılması veya yalın bir okumayla, Attila ve Hunlarla ilgili bazı olağanüstülükler yaratılmasıdır. Halbuki, daha önce de işaret edildiği gibi, kontrolü altında tuttuğu, farklı etnik toplulukları barındıran bir konfederasyonu yönetme becerisini ve Priscus'un da değindiği Roma ve ilgili Germen krallıkları merkezlerinde yürüttüğü mektup diplomasisini dönemin siyasi ilişkiler ağı içerisinde izleyerek, Attila'yı çağının başarılı bir politikacısı olarak betimlemek klasik barbar nitelemesinin çok ötesindedir ve daha akla yatkındır. Netice olarak geçmişi okumamızda bu tür abartıların yarattığı tutarsızlıklara işaret etmek, tarihçinin geçmiş hakkında betimleme veya açıklama üretme görevinin yanı sıra, var olanları sorgulama, yanlışları düzeltme ve revizyon önerme rolünün de gereğidir.

TURHAN KAÇAR
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ANTİK KAYNAKLAR

Agathias, *The Histories*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae serisi, çeviri ve notlar: Joseph D. Frendo (Berlin&New York, 1975).

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* (=*libri Rerum Gestarum*), çev. J.C. Rolfe (Londra: Loeb Classical Library, 1964).

Iordanis, *Romana et Getica* Recensuit Theodorus Mommsen (Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi V.1) (Berlin, 1882); Iordanes, Getica, *The Gothic History of Iordanes, in English Version with an Introduction and a Commentary* (Princeton: C.C. Mierow, 1915); Üstün A., *Türk tarihinin Bir Kaynağı Olarak De Origine actibusque Getarum*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2007.

Menandros, *The History of Menander the Guardsman*, giriş, çeviri ve notlar R.C. Blockley (Liverpool, 1985).

Procopius, *The History of the Wars, Gothic War*, c. 3, 5-6. kitaplar, İng. çev. H.B. Dewing (Londra: Loeb Classical Library, 1992).

Sozomenus, *Kirchengeschichte*. John Bidez ve Gunther C. Hansen, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller* serisi (Berlin, 1960)

Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, İng. çev. C. Mango ve R. Scott (Oxford, 1997).

DİPNOTLAR

* Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen "Tarih ve Tarihçilik Sempozyumunda" (Ankara, 10-13 Nisan 2017) sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir. Bildirinin kurum dışında yayımlanmasına izin verdikleri için Türk Tarih Kurumu yetkililerine teşekkür ederim.

1 Avrupa Hun tarihi konusunda şimdiye kadar yayımlanmış pek çok kapsamlı anlatı arasında şunlar bilhassa önemlidir. Edward A. Thompson, *A History of Attila and the Huns* (Oxford, 1948) (2. basım *The Huns* [Oxford, 1996]); C.D. Gordon, *The Age of Attila, Fifth Century Byzantium and the Barbarians* (Michigan, 1960) (2. basım 2013), Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns. Studies in their History and Culture* (Berkeley, 1973); Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav (Ankara, 1982); Denis Sinor (der.), *Erken İç Asya Tarihi* (İstanbul, 2000), s. 245-282; Christopher Kelly, *Attila Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çev. T. Kaçar (İstanbul, 2011, 2016), Hyun Jin Kim, *The Huns, Rome and the Birth of Europe* (Cambridge, 2013); Michael Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Attila* (Cambridge, 2015); Hyun Jin Kim, *The Huns* (Londra, 2016).

2 Burada başta Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Joseph De Guignes'ten çevirdiği *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi* çevirisi ve ondan öncesi dikkate alınmamıştır.

3 Mesela Hunlara yapılan ödemeler konusunda, Priscus'un da ötesine geçerek, Bizans devletinin hazinesinde Hunlara yapılacak ödeme için "beş para yoktu" yargısında bulunmaktadır *Attila ve Oğulları* (İstanbul, 1933), s. 27; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul, 1977, 2010), s. 77-78; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu* (Ankara, 2001), s. 72-73.

4 İbrahim Kafesoğlu'nun Avrupa Hunları hakkındaki ilk çalışmalarından birisi şudur: "XII. Asra Kadar İslanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 3 (1957): 1-16. Bu makale, Hun - Bizans ilişkilerinin genel ve abartılı bir özetini de içermektedir.

5 Şerif Baştav, *Büyük Hun Kağanı Attila*, 2. basım (İstanbul, 2015); Gyula Németh, *Attila es Hunjai* (Budapeşte, 1940) (Türkçesi: *Attila ve Hunları* [Ankara, 1982]); Ş. Baştav, "Avrupa Hunları", *Türkler* c. 1 (Ankara, 2002), s. 854-886.

6 Abdullah Üstün, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar, Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 2013.

7 J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, c. 2 (Cambridge, 1980), s. 906.

8 Stadae Lexicon "Historia Byzantiake" olarak adlandırmaktadır. Ada Adler edisyonu, c. 4 (Leipzig, 2001), s. 196.

9 Günümüzde Priscus ile ilgili çalışma yapanların kullandıkları edisyonlar şunlardır: R.C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Text, Translation and Historiographical Notes*, 2 cilt (Liverpool, 1981-1983); Pia Carolla, *Priscus Panite. Excerpta et Fragmenta*, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana serisi (Berlin, 2008); L. Dindorf, *Historici Graeci Minores I* (Lipsiae, 1870), s. 276-349; C.&Th. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum IV-V* (Paris, 1841-1870), c. IV (s. 69-110); c. V. (s. 24-26).

10 Kafesoğlu, *age*, s. 78: "Bizans bakımından en ağır şart yıllık vergi idi. Her sene bu kadar vergi tedarik edilmesi İmparatorluğun takatini aşıyordu." Bu yaklaşım büyük oranda Ahmetbeyoğlu, *age*, s. 73'te de sürdürülmektedir.

11 Sozomenus, *HE*, 9.5'te Ulduz döneminde de parasal ilişkilerden söz edilmektedir. Priscus fr. 2; *Exc de leg. Rom.* 1. 32, 36; Blockley, *age*, s.227.

12 Priscus, *frr.* 9, *Exc de leg. Gent.* 3, Blockley, *age*, s. 237.

13 Antikçağda 1 *solidus* ile ne yapılabiliyordu? 6 yüzyılda İsrail'in güneyinde yer alan Nesana köyünde bulunan bazı yazıtlar, dönemin pazar fiyatları konusunda bir fikir vermektedir. Buna göre, 1 *solidus* ile bir eşek, iki *solidi* ile bir tay, üç *solidi* ile bir köle kız, 6 *solidi* ise bir köle oğlan alınabiliyordu. Elbette fiyatlar bölgesel şartlara göre değişkenlik gösterebiliyordu. Kyle Harper, "Slave Prices in Late Antiquity (and in the Very Long Term)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 59/2 (2010): 206-238, bilhassa s. 217-30.

14 P. Batiffol, "Les présents de S. Cyrille à la courde Constantinople", *Études de liturgie et d'archéologie chrétienne* (Paris, Gabalda 1919), s. 154-79'dan zikreden N. Baynes, "Alexandria and Constantinople: a Study in Ecclesiastical Diplomacy", *Byzantine Studies and Other Essays* (Londra 1960) s. 97-115, bkz. özellikle s. 110.

15 Geç Roma İmparatorluğu'nda aristokrasinin gelirleri için bak. A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602*, c. I (Baltimore, 1986), s. 554-57; Michele Renee Salzman, *The Making of a Christian Aristocracy: Social and Religious Change in the Western Roman Empire* (Cambridge, Mass. 2002), s. 24-27.

16 Theophanes, AM 5961, (AD 468/9); Blockley, *age*, c. 2, s. 399.

17 Amm. Marc. 26.5.7; C.D. Gordon, "Subsidies in Roman Imperial Defence", *Phoenix* 3/2 (1949): 60-69'da Romalıların yaptıkları ödemeleri tasnif etmektedir.

18 Gordon, "Subsidies in Roman Imperial Defence", s. 60; R.G. Blockley, "Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity", *Phoenix* 39/1 (1985), s. 62-74. Bu çalışma, daha çok Sasanilere yapılan ödemeler üzerine yoğunlaşırken, giriş kısmında (s. 62 vd.) teorik problemlere de temas etmektedir. Ödemeler yaparak imparatorluğun komşuları arasında potansiyel düşmanlık tohumu ekmek sadece günümüz yazarlarının paylaştığı bir argüman değil, aynı zamanda antik kaynaklarca da ifade edilen bir argümandı. Mesela bkz. Agathias, s.24 2-25.6; Menandros, *frr.* 5.1/4.

19 Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire* (Cambridge, Mass 2009), bilhassa bkz. s. 17-48 (Türkçesi: *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. M. Efe Tuzcu [İstanbul, 2012]).

20 Blockley, *age*, II, s. 279; Gordon, *agm*. s. 65.

21 Bu ilişkiler, *Excerpta Valesiana* adlı iki fragmanın ikincisi olan *Chronica Theodericiana* adlı antik kaynak vasıtasıyla kurulabilmektedir. Bak. *Excerpta Valesiana, Valesius Seçkileri, Anonymus Valesianus*, çev. T. Kaçar (İstanbul, 2008), s. 19-25 ve 47-77. Ayrıca bkz. Martindale, *Prosopography of the Later Roman Empire*, s. 791-92 (Odovacer veya Odoacar); s. 811-12 (Orestes); s. 1077-1084 (Theodericus).

22 Iordanes, *Getica*. 216 (C.C. Mierow, *The Gothic History of Jordanes* [Princeton, 1915], s. 111).

23 "Priskos'un 448'de Hun başkentinde Batı Roma elçisi Romulus'tan duyarak belirttiği üzere, şimdi sıra Ortadoğu'daki Sasanilerde idi. Oranın da himayeye alınması ile 'dünya hâkimiyeti' gerçekleşecekti. Fakat bu Attila'ya nasip olmadı." Kafesoğlu, *age*, s. 81. Bu ifadelerin tekrarı için bkz. Ahmetbeyoğlu, *age*, s. 104.

24 Robert L. Hohlfelder, "Marcian's Gamble: A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila, AD. 450-53", *American Journal of Ancient History* 9 (1984): 54-69.

1960 DARBESİ VE ÜNİVERSİTEDEN TASFİYELER: 147'LER OLAYI

MEHMET Ö. ALKAN

Bundan yaklaşık bir yıl önce, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Olağanüstü Hal kapsamında yayınlanan bir Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile üniversiteden ilk tasfiyeler yaşandı. Bianet'in haberine göre, ilki 1 Eylül 2016'da, sonuncusu ise 25 Ağustos 2017'de olmak üzere bir yıllık sürede toplam dokuz KHK yayınlandı. 81 ildeki toplam 117 üniversiteden 5.717 akademisyen ve 1.208 idari personel ihraç edildi. Bunlardan 140 kişi başka KHK'larla göreve iade edildi. Toplam 2.808 öğretim görevlisi bulunan 15 vakıf üniversitesi kapatıldı. Bu tasfiyelerin yıldönümünde 1960 darbesiyle birlikte üniversitelerde yaşanan siyasi tasfiye sürecini araştırdım ve çok az bilinen hikâyesini yazmaya çalıştım.

ÜNİVERSİTE TASFİYESİNE DOĞRU

27 Mayıs darbesinden 5 ay sonra, 28 Ekim 1960 günü gazetelerde 147 öğretim üyesinin üniversiteden atıldığı haberi çıkınca gerçek anlamda şaşkınlık yaşanmıştı. Gerçi daha önce bizzat ordunun içinde sayısı hâlâ tam olarak bilinmeyen, ama 5000 kişiye yakın olduğu tahmin edilen büyük bir tasfiye yapılmıştı, ancak kimse üniversitede bir tasfiye beklemiyordu. Zira 27 Mayıs darbecileri başlangıçtan itibaren darbenin meşrulaştırılması için üniversiteden destek almaya çalışmıştı. 27 Mayıs sabahı İstanbul'dan getirttikleri üniversite hocalarından oluşan komisyona darbeyi meşrulaştırmak için meşhur "hâl fetvası"nı hazırlattılar; sonrasında da, yeni anayasayı hazırlama görevini verdiler. Komisyon bu amaçla çalışmalara başladı ve bir anayasa anketi hazırlığına girişerek yeni anayasanın nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalıştı. Anayasanın konuşulmaya başlanmasıyla birlikte demokratik rejime nasıl geçileceği üzerinde de durulmaya başladı. Üniversitelerde ve basında bir an önce seçimlerin yapılması ve demokrasiye geçilmesi konusundaki eğilimin hem Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde hem MBK ile siviller arasında ciddi bir tartışmaya ve bir adım sonra da kırılmaya sebep olduğu anlaşılıyor. Üniversitedeki kadro beklentisi ve isteği ise MBK'ya da üniversitede tasfiye yapma fırsatı vermiş oldu.

Üniversitelerdeki Kadro Sorunu ve Çekişmeler

27 Mayıs darbesinden sonra dile getirilen başlıca sorunlardan biri, genç akademisyenlerin yıllardan beri sürüncemede kalan kadro yokluğuydu. Ordinaryüs profesörlerin ve profesörlerin varlığı nedeniyle bir üst akademik kademeye çıkamayan genç akademisyenlerin kadrosuzluktan yakınması, terfi hakkı olup, kadro yokluğu nedeniyle uzun yıllardır beklemek zorunda kalmaları MBK'ya da iletildi. Kadro konusunda Üniversiteler Kanunu'nda yapılması gereken değişiklik üzerine çalışmalar başladı. Rektörler MBK ile görüşerek değişikliklerin üniversitelerle diyalog halinde yapılmasını istediler ve Ankara'dan dönüşlerinde acil kadro ihtiyaçlarının belirlenmesi için bütün fakültelerde çalışma yapılması için yazı yazdılar. İhtiyaç duyulan kadroların tespiti amacıyla komisyonlar kurulmaya başladı. Bu arada –Temmuz ayında– İstanbul Üniversitesi'nde bir komisyon kurularak üniversite genelinde akademik bir anket çalışması fikri gündeme geldi ve çalışmalar başladı. Ancak komisyon anket çalışmasını ayrıntılı bir şekilde sürdürürken, birdenbire kimin tarafından ve hangi komisyon eliyle yapıldığı belirlenemeyen, adeta "korsan" diye nitelenebilecek bir anket ortaya çıktı ve üniversitede dağıtıldı. Bütün öğretim üyelerinin kadrolarla ilgili aynı sorulara cevap vermesi isteniyordu. Daha ne olduğu anlaşılmadan, bu komisyonun hazırladığı ankete 600'e yakın cevap geldi. Anket katılımcılarının 500 kadarı doçent ve asistanlardı. Sorulara verilen cevaplardan, üniversitelerde bilimsel bir atılım yapılması için gençlerin önünün açılması gerektiği,

halbuki mevcut durumda kadroların tıkandığı ve bu nedenle kadro sorununun acil çözülmek zorunda olduğu sonucu ortaya çıkıyordu. İşin ilginci, gelen bu cevaplar anketi doldurtanların da arzu etmeyeceği şekilde 114 sayılı tasfiye kanununa gerekçe yapılarak tam bir tasfiyeye neden olacaktı. Üstelik 4936 sayılı Üniversite Kanunu'nun amir hükmüne göre her türlü madde tadilinde ve eklentisinde muhakkak üniversitenin yetkili organlarının mütalaasının alınması zorunluydu. Bu süreçte üniversitelerin yetkili kurulları devre dışı bırakılmıştı. (Tıpkı günümüzde olduğu gibi. Üniversite öğretim üyelerinin, üniversite organlarının kararı dışında üniversiteden atılamayacağı şeklindeki açık Anayasa hükmüne rağmen tasfiyeler gerçekleşti. [Anayasa maddesi aynen şöyledir: "Madde-130- (...) Üniversite yönetim ve denetim organları ile öğretim elemanları; Yükseköğretim Kurulunun veya üniversitelerin yetkili organlarının dışında kalan makamlarca her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar."])

Üniversite-MBK Gerginliği

MBK içinde Alparslan Türkeş'in başını çektiği grubun kısa sürede sivil demokratik hayata dönmek yanlısı olmadığı gibi, bir şekilde İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) de öne çıkmasını ve ağırlık kazanmasını istemediği anlaşılıyordu. Bu durum rejim, anayasa ve seçim tartışmaları dışında bazı kritik konularda da su yüzüne çıktı. Bunlardan biri, kapatılan Halkevlerinin yerini alması düşünülen Türk Kültür Ocaklarının kuruluşu sürecinde yaşandı. Devlet eliyle yeni oluşturulacak bu yapıya eskisi gibi CHP'lilerin değil, milliyetçilerin hâkim olması gerektiği düşüncesi Türkeş'e aitti. Sonunda Türk Kültür Ocakları değil Türk Kültür Dernekleri adıyla faaliyete başlayan bu dernekler Türkeş'in hâkimiyet alanına girmedi ve bir süre sonra isim değiştirerek Halkevleri adını aldı.

Daha Temmuz ayında, 27 Mayıs darbesine desteği artırmak için yapılacak propagandada üniversiteden yararlanmak planlanmıştı. (İlginçtir, bu süreçte üniversiteden tasfiyelerin de eşzamanlı planlandığı anlaşılıyor. Zira tasfiyenin üzerinden iki gün geçtikten sonra yapılan basın toplantısında MBK üyelerinden Orhan Erkanlı ve Numan Esin, "...öğretim üyelerinin seçimi tesadüfi bir kararın neticesi değildir. Üç ay süren ve birçok yönlerden yapılan araştırma ve inceleme sonucunda bu karara varılmıştır..." diyerek, üç aydır bu tasfiye listesi ve kanun üzerine çalıştıklarını açıkça söyleyecekti.)[1]

27 Mayıs darbesinin halka anlatılması ve meşrulaştırılması için üniversite hocalarından yararlanılması fikri Eylül ayında uygulamaya geçti ve öğretim üyelerinin bir kısmında rahatsızlık uyandırdı. MBK üyeleri Ankara ve İstanbul'da toplantılar yapıyor, brifing veriyor, özellikle Kürt sorununu öne sürerek hocaları bu propaganda faaliyeti için ikna etmeye çalışıyordu. Rahatsızlık gözden kaçmasa da öğretim üyeleri ülkenin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine gönderildi. Bununla birlikte yaşanan rahatsızlığa, demokratik hayata geçilmesi konusundaki istek ve ısrar eklendi. Daha 1 Eylül'de Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Giritli, MBK tarafından Anayasa Komisyonu'ndaki görevlerinden alındılar. Ama MBK bu iki öğretim üyesi ile yetinmeyecek, üniversiteye ve olası muhalefete daha büyük bir gözdağı vererek 147 öğretim üyesinin görevine son verecekti. Tunaya ve Giritli'nin görevden alınma nedeni "tabii senatörlük" tartışmasıydı. Komisyon başkanı ile iki üye arasında yaşanan gerilim MBK'ya intikal edince hemen iki üyenin görevine son verilmiş, bu olay kamuoyunda ciddi yankılar uyandırmıştı. Bu arada komisyondan atılan Tunaya'nın 17 Eylül'de Devrim Ocakları genel başkanı seçilmesi de rahatsızlık uyandırmıştı.

27 Mayıs 1960 darbesinin önemli isimleri Cemal Gürsel ve Alparslan Türkeş.

http://www.byegm.gov.tr

MBK açısından, üniversite öğretim üyeleriyle kendi arasında ortaya çıkmaya başlayan bu ayrılık yeterince tedirgin ediciydi. Zira ağırlıkları nedeniyle hocaların kamuoyu yaratma gücünden çekiniliyordu. Bu sırada üniversitedeki genç --doçent ve altı-- öğretim üyeleri, uzun süredir önlerinin tıkandığını ve yükselmek için kadro ihtiyaçları olduğunu belirten isteklerini MBK'ya iletmekteydi. MBK'nın radikal kanadı, hem rejim hem anayasa hem de toplumsal faaliyet konusunda ortaya çıkan ve demokrasiye dönüş konusunda ağırlığı olup çoğu kürsü başkanı konumundaki öğretim üyelerini emekli ederek, boşalan yerlere aşağıdan gelen kadroları ve elbette kendilerine şükran duyacak gençleri atamak için bunu fırsat bildi. Sonradan yapılan açıklamalara bakılırsa, bu konuda üniversite içindeki işbirlikçilerindeti

T. C.
Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Eylül 1336 - 1920

İdare ve yazı işleri için Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne müracaat olunur

18 NİSAN 1962
ÇARŞAMBA

Sayı : 11086

KANUNLAR

7238 sayılı Ordu mensupları ile Emniyet Genel Müdürlüğü ve gümrük muhafaza ve muamele sınıfı kadrolarında çalışanlara verilen tazmin istihkakının artırılması hakkındaki kanunun 2 nci maddesinin değiştirilmesine dair Kanun

Kanun No : 42 — Kabul tarihi : 12/4/1962

Madde 1 — 7238 sayılı kanunun 2 nci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir :

Madde 2 — 4357 sayılı kanunun 2 ilâ 6 numaralarına ilâ ihtiyat gediğine tâbi yedek Genel Müdürlüğü kuvvetleri ile 7249 sayılı kanunun 2 nci numarasında yazılı görevler dışında kalan memur ve diğer kanunlardaki muhafaza ve muamele sınıfı kadrolarının dâhil olmasıyla ve ecnebilere tahsisatlı hizmetli olarak görevi geçici olanlarına 75/20 bedeli olarak (150) lira verilir.

Madde 3 — 7238 sayılı kanunun 1 inci maddesinin III numarada yazılı görevlerden kaldırılmıştır.

Madde 3 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer

Madde 4 — Bu kanun Bakanlar Kurulu yürütür.

16/4/1962

No.	Kapsı	Derece	Grup	Aylık	Ek gösterge
114	Bazı mensuplarının Üniversitelerden affedilmeleri ve diğer fakülte ve yüksek okullara nakledilmeleri hakkında Kanun 6/7/1962	1	40	6614	

Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun

Kanun No : 43 — Kabul tarihi : 12/4/1962

Madde 1 — 27 Ekim 1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun 1, 2, 3 ve 6 ncı maddeleri değiştirilmiştir.

Madde 2 — 114 sayılı kanun ekli 1 ve 2 sayılı cetvellerde ad ve soyadları ile akademik unvanları gösterilen öğretim üyesi veya öğretim yardımcılığı vazifelerinden affedilmiştir.

Madde 3 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4 — Bu kanun Bakanlar Kurulu yürütür.

16/4/1962

114 sayılı kanuna ekli eden kanun tekliline göre Ankara Üniversitesinde ihtiyaç duyulan kadrolar

D.	Ünvanı çeşidi	Sayı	Aylık
	DİL ve Tarih-Coğrafya Fakültesi		
	a) Öğretim üyeleri		
5	Profesör	1	1 800
6	»	1	1 350
8	»	1	1 350

"114 sayılı Kanun'un bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun"un yayımlandığı 18 Nisan 1962 tarihli *Resmi Gazete*.

yardım alarak hızlı, gizli ve sinsi bir hazırlık yapmışlardı. Bu hazırlık sonucunda herkesi bir anda şaşkına çeviren, hem atılacakların listesi hem de yeni kadroların ilanları 114 ve 115 sayılı kanunlar olarak aynı gün peş peşe *Resmi Gazete*'de yayımlandı.

Üniversitede Tasfiye: 147'ler ve 114 Sayılı Kanun ve Yanlışlıkları

MBK'nın 27 Ekim tarihinde kabul ettiği 114 sayılı "Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair Kanun" toplam yedi maddeden oluşuyor, ilk iki madde kanundan etkilenenleri tarif ediyordu. Kanuna eklenen "1 sayılı cetvel" aslında üniversitelerden atılan 147 kişilik uzun listeydi. Ayrıca rotasyona uğrayan öğretim üyelerinin listesi 2 numaralı cetvelde dört kişi olarak verilmişti.[4] Üstelik 147 öğretim üyesinin hiçbir üniversitede çalışamayacağı 5. maddede açıkça belirtilmişti:

Madde 1 — Ekli (1) sayılı cetvelde ad ve soyadları ile kariyer unvanları gösterilen Ankara, İstanbul, İzmir ve Atatürk Üniversiteleriyle İstanbul Teknik Üniversitesi mensupları öğretim üyeliği veya öğretim yardımcılığı vazifelerinden affedilmiştir.

Madde 2 — Ekli (2) sayılı cetvelde ad ve soyadları gösterilen öğretim üyeleri ile öğretim yardımcıları, hizalarında gösterilen üniversite, fakülte ve yüksek okullara naklen tâyin olunmuşlardır.

Bu cetvelde gösterilenlerden yem görevlerine bir ay içerisinde başlamıyanlar hakkında 1 inci madde hükmü tatbik olunur.

(...)

Madde 5 — İşbu kanunla görevlerinden affedilenler bir daha üniversite öğretim üyeliği veya yardımcılığı vazifesi ile görevlendirilemezler.

Bu kanunun hemen ardından 115 numaralı "13/6/1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna madde eklenmesi hakkında Kanun"[5] yayınlandı. Bu kanunun da yayınlanmasıyla anlaşıldı ki hem üniversitelerden tasfiye edilecek isimler üzerine ve hem de tasfiye sonrasında sorun yaşanmaması için profesörlüğe, doçentliğe yükseltme kriterleri, üniversite yapısı, kurullar, kürsüler, toplantılar atama gibi idari durumlar üzerine uzun süre çalışılmıştı.

Kanuna bakıldığında hazırlıkların üç ay kadar geriye gittiği görülmesine rağmen, listenin hazırlanmasındaki acelecilik ve acemilik, bu çalışmanın kapalı kapılar ardında kifayetsiz isimlerce yapıldığını kanıtlıyordu. Zira kanunda geçen 147 isimden 17'sinde yanlışlık vardı; bir kısmında akademik unvan, bir kısmında isim yanlışlığı yapılmıştı. Mesela Mina Urgan'ın soyadı "Irgat" olarak yazılmıştı. Başasistan Fikret Avunduk zaten üniversite kadrosunda değildi ve fahri olarak ders verdiği halde, kadrodaymış gibi atılma listesine konmuştu. Temel kavram ve unvanlar konusunda da yanlışlıklar yapılmıştı. Üniversite Kanunu'nda "eylemli doçent" tabiri vardı, var olmayan "eylemsiz doçent" tabiri ise tasfiye kanununda uydurulmuştu. Bu tabir o dönemdeki yasada "üniversite doçenti" olarak kullanılmaktaydı.

Kanunun 1. maddesinde "İzmir Üniversitesi" adı geçmekteydi ki Türkiye'de böyle bir üniversite yoktu; özel kanunla kurulan Ege Üniversitesi vardı.

Hazırlanan listeye bakıldığında herhangi bir ölçü gözetilmediği, isimlerin masa başında belirlendiği fark edilmektedir. Önce İÜ Tıp Fakültesi'nden başlayarak ve hastaneler dikkate alınarak (sırasıyla Haseki, Cerrahpaşa ve Vakıf Guraba hastaneleri) isimler yazılmış, ardından merkez binaya geçilip oradan isimlerle devam edilmiş, onun ardından İstanbul Teknik Üniversitesi ve sonra da Ankara Üniversitesi'nden isimler eklenmişti. Bir başka gülünç konu ise bazı MBK

üyelerinin öğretim üyelerinin sicil dosyalarını incelediklerini söylemeleriydi. Bu imkânsızdır, zira Üniversite Kanunu'na göre sicil dosyaları üniversite arşivinde bulunmaktadır ve kimsenin bu dosyalardan yararlanmadığı bilinmektedir.[4]

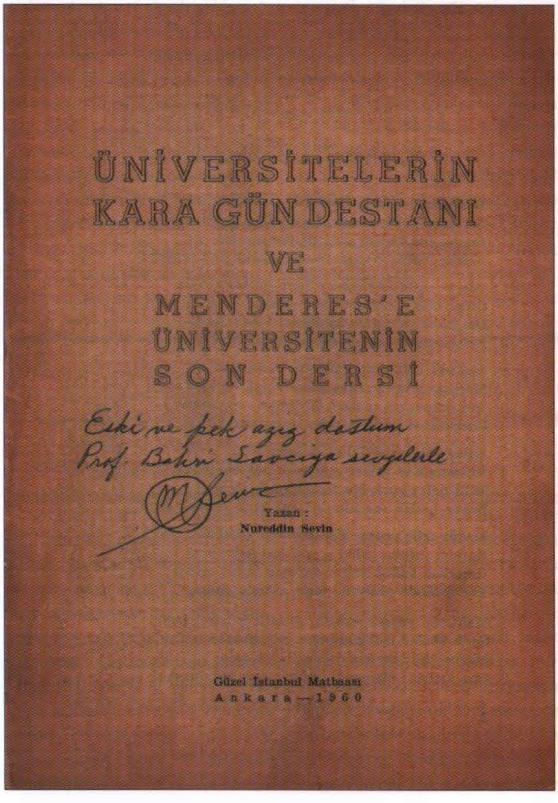
Tasfiyelere Tepkiler

Hazırlanan liste tam anlamıyla şaşkınlık yaratmıştı. Bu isimlerin üniversiteden atılmasının gerekçesi belirtilmiyor, adeta "Biz böyle uygun gördük" şeklinde takdim ediliyordu. Kamuoyundan beklenmedik bir tepki gelince itibarsızlaştırma başladı. MBK üyelerinin bir kısmı atılanlarla ilgili ellerinde dosyalar olduğunu, istendiği takdirde bu kişilerin suçlarını ve söz konusu suçlara ilişkin delilleri gösterebileceklerini söylüyor, ancak sorulduğunda bir şey gösteremiyorlardı. Daha vahimi, atılanların "hain", "devlet düşmanı", "zararlı ideolojilerin esiri", "komünist" olduğu gibi ithamlarda bulunuyorlar, bu konuda dosya veya delil istendiğinde de yine hiçbir belge sunamıyorlardı. Öte yandan akademik olarak da öğretim üyeleri "tembel", "yeteneksiz", "reform düşmanı" gibi sıfatlarla itibarsızlaştırılıyordu.

Basın bu tasfiyeye başlangıçtan itibaren mesafeli durduğu gibi, yapılan uygulamayı eleştirmeye de başlamıştı. Bunun üzerine, MBK devletin radyosunu tam anlamıyla bu itibarsızlaştırma sürecine alet etti. MBK üyelerinden bir kısmı 114 ve 115 numaralı bu kanunları övüyor, kanun lehinde olan beyanatları radyodan yayınlanıyordu. Öte yandan 147'lerden olmayıp üniversitede kalan öğretim üyelerinden bazılarının, bu kanunun üniversite açısından olumlu olduğunu belirten ve MBK'ya çektikleri övücü telgrafları radyodan okunuyordu. Bu arada üniversitelerden seçilen üçer kişilik heyet Ankara'da toplanıp Devlet Başkanı'na, Milli Eğitim Bakanı'na ve MBK'ya yazılı bir muhtıra ile başvurarak bu öğretim üyeleri ile ilgili yapılmış incelemeleri istedi, ancak ortada böyle bir inceleme olmadığı için talepleri karşılanmadı. 1 Kasım'da –daha sonra kendileri de MBK'dan atılacak olan– 13 üye yaptıkları basın toplantısında 147'ler listesini doçentlerin hazırladığını Muzaffer Özdağ'ın ağzından şu cümlelerle ifade edeceklerdi: "... doçentlerden müteşekkil bir heyet bu ayıklamayı yaptı."[5] Daha sonra Çetin Altan'ın da yazdığı gibi, bunun üniversiteden dokuz jurnalcinin hazırladığı bir liste olduğu bilgisi kamuoyuna mal oldu.[6] Ancak 147'ler listesini kimin hazırladığı hiçbir zaman bilinemeyecekti.

Böylece bir kez daha anlaşılıyordu ki MBK ve darbecilerin üniversiteyle olan ilişkileri bilime hayranlıklarından ve saygılarından değil, kendi durumlarını meşrulaştırma ihtiyacından kaynaklanan zoraki bir ilişkiydi. Ve eğer ihtiyaçları olmasa başından itibaren bu ilişkiyi kurmayacaklar, hatta kendilerinin de itiraf ettiği gibi muhtemelen tasfiye üç ay önce, Temmuz ayında yapılacaktı.

147 öğretim üyesinin üniversitelerden atıldığı haberi duyulur duyulmaz İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar ve İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Fikret Narter istifa etti. Ertesi gün de Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin istifasını verdi. Onları Ege ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi rektörleri izledi. Üniversitenin çöktüğüne, üniversite içinde karşılıklı güven havasının kaybolduğuna dair açıklamalar yapıldı. Üniversitenin tepki duymasının nedenlerinin başında gerek 1924, gerek darbe sonrasında MBK'nın hazırlayıp üzerine yemin ettiği geçici anayasa ve gerekse 18 Temmuz 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'na (özerklik ve tüzel kişilik ilkesine) göre, üniversiteye dair yapılacak her türlü yasal düzenleme için üniversitelerin görüşünün alınması zorunluluğu geliyordu. Halbuki üniversitelerin resmi ve sorumlu organları sürece dahil edilmediği gibi,

bu durumdan haberdar bile edilmemişti. Tepkiler üzerine Milli Eğitim Bakanı yasalar yayınlandıktan sonra üniversitelerden mütalaa istedi. Bu arada gün geçtikçe olaylar biraz daha saçma bir hale gelecek, Devlet Başkanı Cemal Gürsel rektörlere görevine son verilenlerden kimlerin tekrar alınması, içerde kalanlardan da kimlerin çıkarılması gerektiği gibi sorular soracak ve bir kez daha tepkiyle karşılanacaktı. Tepkiler yalnızca rektörlerin istifasıyla sınırlı değildi. Öğretim üyeleri ve öğrenciler de MBK'ya yapılan bu tasfiyeyi cesaretle protesto eden telgraflar çekiyorlardı. Mesela İÜ Edebiyat Fakültesi asistanlarından Tuncer Tuğcu şu kısa telgrafı çekti ve ayrıca yayınladı:[7]

> Millî Birlik Komitesi-Ankara
> Üniversite öğretim üyelerinin görevine hiçbir sebep göstermeden son verdiniz. Bu, fikir hürriyetine ve üniversite muhtariyetine vurulan ağır darbedir. Protesto ederiz.

Üniversiteli gençler 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenlerini boykot ettikleri gibi İstanbul Üniversitesi'nde toplanarak gösteriler yaptılar. Olayların çıkmasından korkulduğu için, üniversitelerin açılışı için belirlenen tarih 1 Kasım iken, açılışlar bir hafta sonrasına ertelendi. Bu arada öğretim üyelerinden bir grup Cemal Gürsel ile görüşmeyi başardı. Görüşme üç üniversitenin rektörü 4 Kasım'da yeniden rektör seçildi ve atanmayı da kabul ettiler. Açılması bir süre ertelenen İstanbul Üniversitesi 7 Kasım'da öğretime başladı.

147'leri İtibarsızlaştırma Girişimleri: "Demokrasiye Giderken Beyazıt'tan Geçmek..."

147'ler kamuoyunda gündemden düşmediği gibi MBK'nın da gündemini meşgul etmeye başlayınca, MBK içindeki radikaller buna tepki duydu ve 6 Ocak 1961 tarihinde kapıları kapatacak şekilde 147 öğretim üyesinin üniversiteye dönmesiyle ilgili tasarının MBK gündeminden çıkarıldığı açıklandı. Görevlerinden alınan hocalar kararın nedenini soruyor ama bir türlü cevap alamıyorlardı. Bu açıklamanın ardından tam da üniversitelerin açılacağı günün öncesinden başlayarak MBK üyelerinden bir kısmı öğrenciler ve öğrenci dernekleri ile görüşerek itibarsızlaştırmayı bir adım ileri götürdü. 147'ler hakkında devletin elinde dosyalar olduğu yolunda şayia çıkartıldı. Bu süreçte Orhan Erkanlı, Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Muzaffer Karan, Sami Küçük, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak ve Fazıl Akkoyunlu gibi isimlerin rol aldığı görülmektedir. Daha 29 Ekim günü Muzaffer Özdağ, tasfiyeyi "Yurdumuzu demokrasiye götürmek yolundaki büyük emelimiz ve kararımız safha safha yürümektedir. Üniversite reformu demokrasi yolunda başarılı ve milli bir adımdır. Demokrasiye giderken elbette Beyazıt'tan geçilecektir" diye açıklama yapacak kadar savunuyordu. Gazetecilerin kanunun gerekçesini ("esbab-ı mucibesi"ni) sorması üzerine, Sami Küçük "Niye esbab-ı mucibe? Lüzumlu idi yapıldı" diyerek hiçbir gerekçe belirtmeyecekti. Fazıl Akkoyunlu da "Milli menfaatler bunu icab ettiriyordu. Yaptık" diyecekti.[8]

MBK üyelerinden Yarbay Muzaffer Karan, 2 Kasım'da "Ahlâkî, ilmî ideolojisi yüzünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsî sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede 3-5 kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik" diyecek kadar ileri gidecekti.[9]

MBK üyesi Binbaşı Orhan Erkanlı da "Alınma sebebini açıklarsak istikballeri kararır, müşkül durumda kalırlar" gibi muğlak ve zan altında bırakan bir açıklama yaptı ve daha çok tepki çekti.

Bir süre sonra MBK'dan atılacak olan 14'lerden İrfan Solmazer 147'ler üzerine konuşmak için Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nda (TMTF) bir toplantı düzenledi. Yapılan tasfiyenin haklılığını anlatmaya çalışırlarken öğrencilerin kendisini sıkıştırması üzerine ise 147'leri vatana ihanetle suçladı. Fakülte dekanları, yönetim ve Senato üyeleri bir araya getirilip, çıkarılan kanunun haklılığı kendilerine anlatıldı. Örneğin Numan Esin ile İrfan Solmazer ayrıca Edebiyat Fakültesi'ne gidip bazı doçent ve asistanları Tarih Bölümü odasında toplayıp tasfiyeyi haklı çıkarmaya çalıştılar.[10] İrfan Solmazer'in öğrencileri ikna etmeye çalışmasına dair bir anıdaki şu çarpıcı diyalog, darbeci zihniyeti anlamak açısından ilginçtir:

> Yz. İrfan Solmazer— Biz hakları ve hürriyetleri için savaşan milletlerin, herkesin dostuyuz. Onları bütün kalbimizle destekliyoruz. Zaten bu inkılabı da böyle bir şeyden hareket ederek yaptık.
>
> K ...— Iyı ama yüzbaşım bu son hareketiniz söylediklerinize uymuyor.
>
> Yz İrfan Solmazer— Biz askeriz, ne yaptığımızı biliriz. Siz daha gençsiniz, işin aslını bilmiyorsunuz. Bize inanın, güvenin.

Hazırlanan liste tam anlamıyla şaşkınlık yaratmıştı. Bu isimlerin üniversiteden atılmasının gerekçesi belirtilmiyor. adeta "Biz böyle uygun gördük" şeklinde takdim ediliyordu.

K ...– Ama yüzbaşım, askerler bir toplum idare edemez. Bir tabura yat dersiniz yatar, kalk dersiniz kalkar. Fakat bir millete yat dediğiniz zaman kalkabilir, kalk dediğiniz zaman da yatabilir!

Yz. İrfan Solmazer– Genç dostum, siz biraz heyecanlısınız. Bize okuldayken strateji diye bir ders okuttular. Bir milleti idare etmesini biliriz. Belki de bu 147'lerde bazı isabetsizlikler olmuştur. Ama askerlikte esas on merminin dokuzunu isabet ettirmektir.

F. – Fakat yüzbaşım, bu sefer çok karavana attınız.

Yz. İrfan Solmazer– (Gülerek) Amerika'nın attığı roketlerin de çoğu karavana. Meselâ tanıdığınız bir profesör var mı bu 147'ler içerisinde?

Ben [Tuncer Tuğcu]– Var. Prof. T.... Eğer onu komünistlikle veya ahlâksızlıkla suçlandırıyorsanız, bız mutlaka ondan daha çok komünist, daha çok ahlâksızızdır.

Yz. İrfan Solmazer– (Kızarak) Hangı fakültede okuyorsunuz?

Ben– Edebiyat Fakültesi'nde.

Yz. İrfan Solmazer– Edebiyat Fakültesi'nde okuyanlar benimle gelsin.

Bizi yan odaya alıp kapıyı kilitledi. Tabancasını çıkarıp masanın üzerine koyup "Bir asker gibi silah üzerine yemin edeceksiniz, çünkü size bir devlet sırrı açıklıyacağım dedi. Yemin ettik.

Yz. İrfan Solmazer– Tanıdığınızı sandığınız o profesör ..... dür.

U.N.– (Tahammül edemedi) Ama siz profesörü– vatana ihanetle suçlandırıyorsunuz. Bu memleketin kanunları vardır, mahkemeleri vardır. Eğer böyle bir suç işlemişse orada yargılanır, cezasını görürdü. Sizin ona savunma hakkı vermeden, yargılamaya ve cezalandırmaya ne hakkınız var?

Yz. İrfan Solmazer– (Yanındaki kurmay yarbayı göstererek) İşte emniyet müdürü, bana inanmıyorsanız, ona sorun. Bunların çoğu pek yakında tevkif edilecektir. Bu saat işidir.

(...)

Bu tabanca oyununun başka arkadaşlara da oynandığını, kendilerine savunma hakkı tanınmıyan hocalarımıza nasıl iğrenç iftiralar atıldığını öğrenmiştim. Bir üniversiteli olarak artık bu iftiraların hiç birine inanmıyordum. Hatalarını tamir edemeyince iyice saldıran zayıf insanların çirkin iftiralarıydı bunlar.

Ertesi gün asistan bir arkadaşı gördüm. Sinirliydi. "Ne oldu?" dedim. Anlattı. 14'lerden Yz. Numan Esin ile Yz. İrfan Solmazer'in saat 17.00'den sonra Edebiyat Fakültesine nasıl geldiklerini, bazı doçent ve asistanları tarih bölümünün bir odasında nasıl topladıklarını, bu hareketi alkışlayan teli nasıl hazırladıklarını ve bu telin bir süre sonra radyodan nasıl yayınlandığını... Sonunu dinleyemedim, ayrıldım."

Açılış törenlerinde gösterilerden çekinildiği için iş sıkı tutuldu, MBK üyelerinin bir kısmı üniversitenin açılmasından bir iki gün öncesinde bu faaliyetlere başladı. Bu bağlamda TMTF ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) gibi öğrenci gençlik örgütlerini ziyaret ediyor, açılış törenlerinde protokolün en önünde resmi askeri kıyafetleriyle otururak adeta orada bulunanlara gözdağı veriyorlardı. Buna rağmen Gerek İstanbul Üniversitesi gerek İstanbul Teknik Üniversitesi törenlerinde konuşma yapan öğrenci temsilcileri 147'ler tasfiyesini eleştirmekten geri durmadı.

Tasfiye ordu içinde de tepki çekiyordu. Harp Akademileri Kumandanı yorumunu bir yıl sonra şu ifadelerle paylaşacaktı: "Üniversitelerimiz birer ilim ocağı idi... Hayatta en hakiki mürşit ilim olduğu ve inkılâbımızın

Üniversiteden köye hareketi

Üniversiteliler köye kitmek için hazırlık yapıyorlar. Köye, büyük şehirlerin imkânlarından mahrûm havasını götürmek ve ayrı zamanda köylü, köylüyü yakından tanımak istiyorlar. Bunun için kmza toplıyorlar, Dernekler kuruluyor; gruplar birleştiriliyor...

Bu memleketi bugün boşluğa sürüklıyen millî birlik havasının üniversitelerde başlamıştır. Aydınlanmaya, seçmiş görmeğe yardım görmeğe binlerce defa ihtiyaç var.

Millî Eğitim Bakanı Profesör Tahsin Yavuz'la bu konu üzerin de konuştuk. Ve şu neticeyi tes bit ettik ki, Millî Eğitim Bakanlığı bu hareketin başında gelmektedir. Profesör Yavuz, gençlığı köye doğru hareketi ile ilgili olarak şu fikirlere sahiptir.

«Köye gidecek gençler için Millî EğitimBakanlığı camiasında, elindeki her imkânı sefer berliğe sürmeğe şüphe yoktur. Bu yapılacak Bakanlık tamimlerinde Millî Eğitim Müdürlerine gerekli tavsiyeler yapılacaktır. Tavsiye diyorum; çünkü bu gibi hareketlerde emirlerin ve zorlamanın hiçbir zaman değil, daima daha çok daha müsait bir gelişme zemini bulabileceğine inanıyorum. Sanıyorum ki, Maarif müdürleri, okul müdürleri ve öğretmenler, kendi arzuları ve imkânları dahilinde, gençliğin hareketini pek güzel değerlendirebilirler. Bilhassa göre, meselâ ekiplerle okullarda yatıp kalkmalarını temin etmekten başka, onlarla toplantılar tertip edip, hatta ihtiyacını sağlayarak hareketin en verimli bir seviyede ilerlemesini temin edebilirler.»

Fahrî Yavuz, gönüllü hareketin, en mükemmel ve en iyi neticeyi verecek hareket olduğuna dair kanaatini, gençlerle görüştükleri neticeleri ile ilgili olarak da şu cümleleri sarfediyor. Bu hazırlıklarda Bakanlığın yol gösterici rolü olup olmıyacağı hakkındaki sualimize karşı şunları söyledi:

«Bence gençleri de tamamen

PROF. TAHSİN YAVUZ
Hareketin başında

serbest bırakmak lâzım. İstedikleri gibi, program yapsınlar, ister ferden, ister ekipler halinde hareket etsinler. Zaten hareketin güzelliği de burada değil mi, insanın kendi planını hazırlayıp bunu tatbik etmesi, yukarıdan empose edilen çerçeve içinde hareket etmesinden çok daha iyidir. Ben zannediyorum ki, gençler, aralarına girecekleri insanlara muhtemelen nüfuz etmekte fazla güçlük çekmiyecekler, onlara arkadaşça yardımcı olacaklardır. Onlar için Bakanlığın bu konuda bir program hazırlaması, yahut yol gösterici tavsiyelerde bulunması mümkündür. Böyle birşey düşünmüyoruz.»

Anlaşılıyordu ki, Millî Eğitim Bakanlığı cephesi, «Üniversiteden Köye» hareketine yardımcı olmağa hazırlanırken, teşebbüs ve plânlamayı tamamen gençlere bırakmaktadır. Bunun genç köylüleri bilhassa teşvik ettiğini, işe daha büyük bir çevre ve rivayetlerine âmil olduğunu, hareketin ümitleri ile yaşatılmış gönüllülerine de görünmüştür.

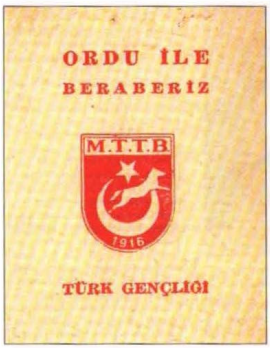
Siyasî Bilgiler Fakültesi talebelerinden, bu işlerle alâkalı - fakat kendisi verimsiz dahi hareketin gayesine aykırı bulan - 20 yaşındaki bir genç adam, bize bu hususta şunları söyledi:

«Emâlhanlar bitsin. Kendi aramızda kurslar tertip edeceğiz. Hocalarımız da bize yardımcı olacaklar. 15-20 gönüllü bu kurs devresinden sonra, gelecek dersi yılına kadar köylerde kalacağız. Hiç ukalılık etmeden, köylü ile aramızda seviyesinde olduğumuzu bilerek çalışacağız. İnkılâbın neşul bir gelişmenin somutu olduğunu ve bundan sonra nasıl gelişmesi gerektiğini anlatacağız; bu na karşılık onların fikirlerinden de faydalanmağa çalışacağız. Sanıyoruz ki, bu çalışmanın sonun da asgarî bir, pek çok şey öğrenecağız. Tecrübe kazanacağız...»

"Üniversiteden Köye Hareketi", *Kim*, 13 Temmuz 1960.

bu ilim ocaklarından kuvvet alacağı üniversiteler öğretim ve öğrencileri huzurunda söylendiği halde oralarda da bir 147'ler tasfiyesi yapıldı."[12]

Üniversite tasfiyesini gerçekleştirenlerin ve bunu şiddetle savunanların iki hafta sonra MBK'dan tasfiye edilmesi gayet manidar bir durumdur.

Söz konusu isimlerin başından beri üniversitedeki tasfiyeleri savunan Fazıl Akkoyunlu, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu olması da şaşırtıcı değildir.

147'ler Derneği, 147'lerin Mücadelesi ve Dönüş

Üniversitelerdeki tasfiyeden 15 gün sonra, 13 Kasım'da MBK içinde bir tasfiye yapılarak, üniversitelerde tasfiyeyi de savunan radikal kanat üyelerinin neredeyse tamamı yurtdışına sürgüne gönderildi. Bununla birlikte MBK tasfiye kanunundan geri atmadı. Bu da öncülüğünü 14'lerin yaptığı bu tasarrufun, geri kalan MBK üyeleri tarafından da büyük ölçüde olmasa da bir ölçüde paylaşıldığı anlamına geliyordu.

Bu arada 147'lerin kendi aralarında seçtiği bir grup da durumlarını anlatmak için MBK üyelerinin ve bakanların çoğunu ziyaret ediyordu. Ayrıca Ankara'da toplanan rektörler MBK'nın bu işle görevlendirdiği bir komisyonla temas ederek 114 ve 115 sayılı kanunlarda yapılacak değişiklikler için uzlaşmaya vardılar. Sorunun kestirme çözümü olarak, kanunun 5. maddesini kaldırmak şeklinde bir öneri yapıldı. Bu konuda hazırlanan metin, Kurucu Meclis açılmadan önceki gece, 5-6 Ocak 1961 gecesi MBK'nın yaptığı son toplantıya sunulduysa da gündeme alınmadı. Ertesi gün Kurucu Meclis açıldı; dolayısıyla konunun artık yetkiyi elinde bulunduran bu mercide ele alınması gerekiyordu. Mesele birkaç kez Meclis ve komisyonlarında gündeme getirilmek ve kanun layihaları hazırlanmakla birlikte sonuç alınamadı. Zira bir layihanın kanun teklifi haline gelip müzakere edilebilmesi için Temsilciler Meclisi üyelerinden başka en az bir MBK üyesi tarafından imzalanması gerekiyordu. Ancak böyle bir imza alınamadığı için süreç devam edemedi ve layiha teklife dönüşemedi. Bu sırada 147'ler kendilerine yönelik haksız açıklamalar nedeniyle üç kez cevap yayınlamak durumunda kaldılar. Üzerinde ısrarla durdukları başlıca husus, savunma hakkı tanınmadan karşı karşıya kaldıkları bu cezaya karşı bir itiraz makamı/mercii bulamıyor olmalarıydı. (Tıpkı şimdiki KHK'larla atılanlarda olduğu gibi.) Bir kez daha, 18 Şubat 1961'de bir bildiri yayınlayarak haksızlığa uğradıklarını, DP ile hiçbir ilişkileri olmadığını, Kurucu Meclis'in onların sorunlarıyla ilgileneceğini umduklarını kamuoyuna açıkladılar. Daha sonra 147'leri temsil eden bir grup öğretim üyesi Cemal Gürsel'i Mart ayında ziyaret etti. Görüşmede umutlar artmakla birlikte, radyoda 114 ve 115 sayılı kanunların değişmeyeceği yolundaki haberler hayalleri yıktı. 147'ler uzun süre MBK'nın yaptığı hatadan dönmesini boşuna bekleyeceklerdi. Gerçekten de nihayet 13 Nisan 1961'de yapılan bir açıklama ile göreve dönemeyecekleri ilan edildi. Bu, yaşanan en ciddi hayal kırıklıklarından biriydi. Bunun üzerine mağdur olan 147'ler mücadelelerini bir dernek aracılığı ile yürütmek için Temmuz 1961'de bir dernek kurdular.[13] Dernek, 147 öğretim üyesinin üniversiteye dönüşü için her düzeyde yoğun bir mücadele verecek ama o günlerin olağanüstü ortamında çabaları bir karşılık bulmayacaktı.

Temsilciler Meclisi'ne beslenen umutlar da tükenmiş, bir sonuç elde edilememişti. Yeni anayasanın Temsilciler Meclisi'nde kabulü, propaganda süreci, referandum ve ardından başlayan seçim süreci ve siyasi rekabet ve maalesef araya giren vahim idamlar 147'ler konusunu sürüncemede bırakmaya neden olan gelişmelerdi. Bu konuda hem MBK içinde hem daha sonra kurulan Silahlı Kuvvetler Birliği'nde 147'lerin üniversiteye dönüşüne sıcak bakılmadığı açıktı. Bir yandan 147'lerin haksızlığa uğradığı her tarafta dile getirilecek, hatta yeni MBK Hükümeti Milli Eğitim Bakanı da 147'lerin dönüşünün gündemde olduğunu söyleyecek, ama öte yandan bu konuda hiçbir girişim yapılmayacaktı.[14] Ve ayrıca üniversitede yaşanan kadro değişikliklerinden memnuniyet duyan genç kadroların geri dönüşleri istemedikleri tahmin edilebilir ki bu da unutulmamalıdır.

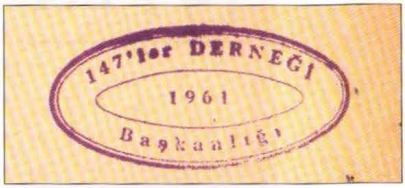
Mücadele seçimlerin ardından parlamentonun açılmasıyla yeniden yoğunlaştı. Seçimlerden sonra dernek de üniversiteler de 147'ler konusunu yeniden gündeme getirdi. Konu koalisyon görüşmelerinde de gündeme geldi[15] ve 147'ler siyasal partilere mağduriyetlerini ifade eden telgraflar çektiler.[16] Üniversitelerde yeni öğretim yılının açılmasıyla birlikte 147'ler sorunu da yeniden ve güçlü bir şekilde dile getirildi, açılış konuşmalarında bu konu üzerinde duruldu.[17] Rektörler de bu konuya çözüm bulmak için toplantılar ve açıklamalar yaptılar.[18] Tam bu sıralarda basında, 147'lerin dönüşünü hızlandırmaya yönelik olduğu anlaşılan, üniversitelerdeki kadro açıkları[19] konusunda haberlerin sıklıkla çıkmaya başladı.

Sonunda CHP, 147'lerin üniversitelerine dönüşü için bir kanun tasarısı hazırladı[20] ve başbakanlığa verdi.[21] 147 öğretim üyesi için dönüş yolu Mart 1962'de Meclis'in gündemine gelen ve nihayet 12 Nisan 1962 tarihinde kabul edilen "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanu-

nun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun" ile çözüme kavuştu.[12] Bu kanuna göre 114 sayılı kanunun 147 öğretim üyesinin üniversiteyle ilişiğini kesen ve 4 öğretim üyesinin yerini değiştiren 1, 2, 3 ve 5. maddeleri kaldırılmış ve Ankara, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitelerinin kadrolarına da yeni eklemeler yapılmıştı. Kanunun 2. maddesine göre, ilişiği kesilen (görevlerinden affedilen) ve yer değiştiren öğretim üyeleri emekliye ayrılmış veya başka göreve atanmış olsalar bile, eski akademik unvan ve dereceleri saklı kalmak koşuluyla senatoların uygun görmeleri halinde herhangi bir ek işleme ihtiyaç duyulmaksızın öğretim üyeliğine veya yardımcılığına dönebileceklerdi. Senatolar uygun görmediklerine dair bir karar verirlerse, bu karar aleyhine de Danıştay'a dava açılabilecek ve Danıştay da üç ay içinde davayı kesin karara bağlayacaktı. Aslında kanunun ilk halinde söz konusu öğretim üyelerinin kadrolarına doğrudan atanmaları öngörülmüşse de üniversitelerin özerkliği gereği, bu kararın üniversitelerde alınmak zorunda oluşu nedeniyle bu seçenek kabul edilmemişti.

Geri dönüş yasasının çıkmasıyla yıllardır sürüncemede ve gündemde kalan sorunun çözüldüğü düşünülürken, aslında konunun çözülmediği gibi daha çetrefil bir hale geldiği kısa sürede anlaşıldı. Basında, 147'lerin üniversiteden atılmalarına, üniversitede kalan hocaların sebep olduğu, dönüşlerinde huzursuzluk çıkaranların da yine onlar olacağı uyarıları okunuyordu.[13] Yasanın çıkmasıyla üniversitelerde senatolar toplanarak, başvuruya gerek kalmaksızın bu konuda karar almış, bütün 147'lere dönüş yolu açılmıştı. Mesela İstanbul Teknik Üniversitesi kanunun çıkmasından hemen sonra toplanarak daha önce ilişiği kesilen 30 öğretim üye ve yardımcısının üniversiteye dönmesi için ittifakla karar aldı.[14] Aynı şekilde İstanbul Üniversitesi de 24 Nisan itibariyle yaptığı Senato toplantısında 85 öğretim üye ve yardımcısının üçünün oy çokluğu, geri kalanların oy birliğiyle eski kürsülerine aynı kadrolarla atanmasına karar verdi. Bir öğretim üyesi Senato'ya başvurarak dönmek istemediğini belirtmesine rağmen, Senato onu da dahil etmişti. Aynı şekilde Ankara Üniversitesi de 33 öğretim üyesinin aynı kadrolarla göreve alınmasına karar verdi.[15]

« 147 'ler Derneği »
Üye Teberru Makbuzu
№ 0003
Teberru edenin adı soyadı : Doçent
Dr. Sinasi Güçhan
Teberrunun miktarı : 50 lira — kuruş
20.IV.62 Muhasip

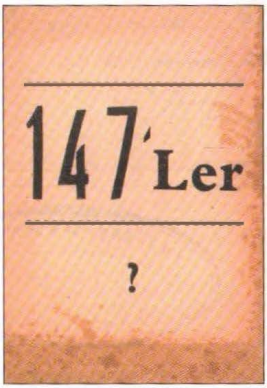
147'ler Derneği genel başkanı Prof. Dr. Müfide Küley, yaşanan gelişmeler sonucu, büyük mücadeleler vermiş olan bu derneğin bir müddet daha en azından "bir dostluk kulübü" olarak devam edeceği açıklaması yaptı.[16]

Üniversitelerde Kaos: Eskiler-Yeniler Mücadelesi ve Yeni Fakültelerin Kurulması

147'lerin tamamına yakını üniversitelere geri dönmüştü. Elbette aralarında bu süreçte ölenler de vardı. Gerçi kararlar alınırken bir iki istisnaî sorun yaşanmış, 147'lerden bazıları ile üniversiteleri arasında sorunlar gündeme gelmişti.[17] Bazılarının dönüşü Senato tarafından kabul edilmemiş ve basına bazı iddialar yansımıştı.[18] Ancak en ciddi krizin üniversiteye dönen 147'lerin Senato tarafından eski kürsülerine başkan olarak atanmalarıyla başladığı anlaşılıyor.[19] İstanbul Üniversitesi Senatosu "ordinaryüs profesör olarak tekrar Tıp Fakültesi'ne dönen öğretim üyelerinin kürsü yöneticisi olarak vazifeye devam etmelerine 7'ye karşı 15 reyle" karar verince kriz de başlamıştı.[20] Basında rastlanan "147'lerin Dönüşü Hadiseli Oldu" manşetleri daha ciddi sorunların habercisiydi.[21] Bu karar başta tıp fakülteleri olmak üzere çok ciddi tepkilere sebep oldu.[22] Dönüş kararı sonrası Tıp Fakültesi Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp dekanı kliniklere tamim göndererek 147'lerin kürsü hocası olarak görev yapacaklarını belirtti.[23] Sonunda nerede görev yapacakları sorun olunca konu Senato'ya yansıdı.[24] Konuralp, Senato'nun dönen öğretim üyelerinin kürsü yöneticisi olarak atanması yönündeki kararının "muhtar bir müessese" olan Tıp Fakültesi'ni bağlamadığını bir basın toplantısı ile açıkladı.[25] Seçimle gelmiş ve tayin edilmiş mevcut kürsü profesörlerinin görevlerine devam edeceklerini de ilan etti. Ayrıca "ordinaryüs" unvanının da artık kaldırılmış olduğu belirtildi.

Sorun bitmediği gibi daha da karmaşıklaşmıştı. Yaşanan anlaşmazlıkla ilgili olarak Danıştay'a kimin dava açması gerektiği bile hukuki bir soruna dönüştü. Danıştay'a dönen 147'lerin mi, yoksa mevcut kürsü profesörlükleri ellerinden alınanların mı dava açacağı tartışma konusu oldu. Hatta bir ara formül ve uzlaşma olarak yeni kürsülerin kurulması bile gündeme geldi.[26] Bu konunun tartışıldığı Tıp Fakültesi Profesörler Kurulu'nda 147'ler taraftarları ile mevcut profe

sörler arasında sert tartışmalar çıktı ve Halit Ziya Konuralp toplantıyı terk etmek durumunda kaldı. Toplantıda kalan 147'ler taraftarları, ayrılan dekan yerine bir dekan vekili seçtikten sonra, kapıları kapayarak diğer üyelerin toplantıyı terk etmesini önleyip 147'ler lehinde karar çıkarttılar.[37] Ertesi gün de Senato toplanarak, Tıp

147'ler? (İstanbul: B. Kervan Matbaası, 1961), 30 s.

Fakültesi Dekanı'nı görevden aldı.[38] Senato'nun aldığı, 147'lerin kürsü direktörü olarak görevlerine dönmesi kararı karşında, mevcut kürsü direktörleri Danıştay'a başvurdu.[39] Danıştay 147'ler aleyhine bir ara kararla, 147'lerin kürsü direktörü olarak atanmasına dair Senato kararı uygulanmasının ertelenmesi (icrayı tehir) kararı verdi.[40] Böylece dönen 147'ler ile mevcut kürsü başkanları ve hocalar arasında gerilim artacak, üniversite ile Tıp Fakültesi arasındaki ihtilaf bir yıl daha devam edecekti. Yaşanan soruna "147'ler ile gençler buhranı" ismi verildi. Tıp Fakültesi bazı kürsülerin birleştirilmesi, bazı kürsülerin de lağvedilerek yerlerine yenilerinin kurulması kararını aldı.[41] Bu düzenleme 147'ler için kürsüler kurulduğu şeklinde basına yansıdı.[42]

147'lerın dönüşüyle başlayan kriz ve davalar, üniversitelerle Danıştay'ı da karşı karşıya getirmişti.[43] Danıştay, kürsü başkanlıkları konusunda nasıl tehiri icra kararı aldıysa, benzer şekilde, Tıp Fakültesi'nin aldığı bazı kürsülerin kapatılması, bazı kürsülerin birleştirilmesi ve bazı kürsülerin yeni açılması kararıyla kliniklerin birleştirilmesi de durduruldu.[44] Bunun üzerine bu kez direktörler ceza mahkemesine dava açtı[45] ve Danıştay kararını uygulamayan Tıp Fakültesi Dekanı'nın mahkemeye verilmesiyle sorun ve davalar devam etti.[46]

147'lerin dönüşu ve kürsu başkanlıkları/direktörlükleri konusundaki ihtilaf ve gerginlikler alttan alta devam etmiş, böylece 1967 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin kurulmasına vesile olmuştu.[47] Ankara'da da benzer bir durum yaşandı; bu olaylar 1963 yılında Hacettepe Tıp Fakültesi'nin kurulması sürecini hızlandırdı.[48]

147'lerin çekişmeleri konusu hükümetin de gündeminde olacak,[49] basında da önce üstü kapalı sonra da açıkça sert eleştiriler yapılacaktı.[50] Özellikle tıp fakültelerinde meydana gelen çekişme ve didişmeler kamuoyu tarafından da ayıplanmıştı. Öğrenci ve öğretim üyelerinden bir kısmı bu kavgada tarafsız olduklarını açıklamak zorunda kaldı. Yaşanan çekişme basında ciddi eleştiri konusu oldu. Bu yaşananlar basında kimi zaman "Tıp Fakültesindeki iç savaş" başlığıyla birinci sayfada yer bulurken,[51] kimi zaman "birbirlerinin gözünü oymaya çalışan iki grup" veya "genç kıymetler-köhnemiş hocalar" gibi başlık veya yorumlara rastlanıyordu.[52]

147'LER ÜZERİNE ESERLER

147'ler tasfiyesi tam anlamıyla şaşkınlık yarattı ve ordu içinde darbeyi destekleyenler arasında da ayrışmalara sebep oldu. Hazırlanan 147 kişilik liste anlaşılır gibi değildi. İçlerinde, darbe sabahı apar topar evinden alınıp askeri uçakla Ankara'ya getirilen ve ünlü darbeyi meşrulaştıran fetvayı yazan Tarık Zafer Tuna'ya ve İsmet Giritli gibi isimler de vardı.

147'ler?

Bu konuda basında hiç abartısız yüzlerce haber ve makale yayımlandı. Ayrıca beş de eser basıldı. Bunlardan ilki *147'ler?* adını taşır.[51] O dönemde de bugünkune benzer bir süreç işlemişti. Kitabın sonundaki şu cümleler günümüzü anlatıyor gibidir:

> 147'ler kapalı kapılar ardında hazırlanan nedenini bilmediğimiz bir kanunla görevlerinden alındılar. Bu küçük kitap pek yakında üniversiteye döneceklerine inananların onlara bir armağanıdır. (s. 30)

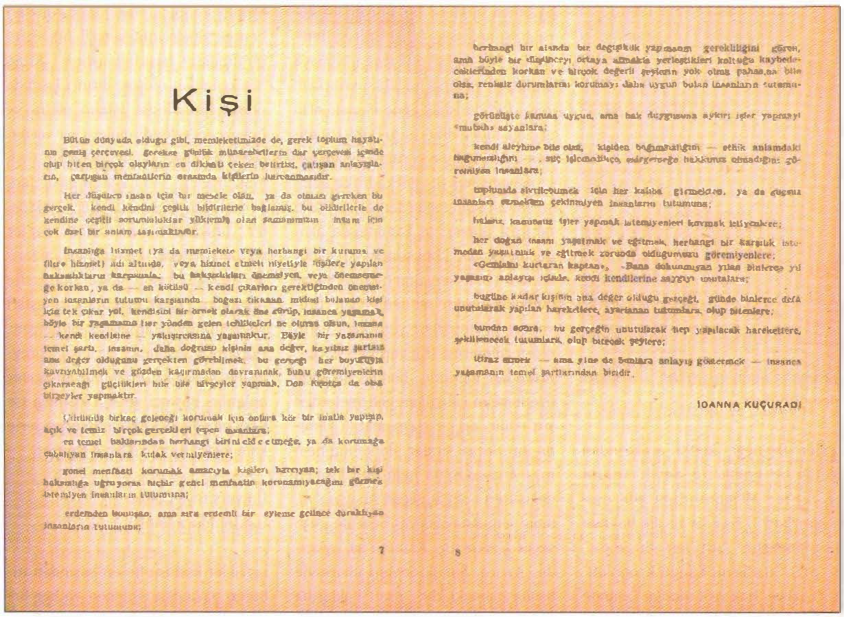
147'ler? Devlet ve Hükumet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in "Gençliğe Seslenişi" ile başlar. (s. 5) Değerli felsefeci Ioanna Kuçuradi tarafından kaleme alınmış "Kişi" başlıklı yazı, bugün de aynen kullanılabilecek bir manifesto, bir insan hakları dersi niteliğindedir. (s. 7-8) Bir başka felsefeci Uluğ Nutku "114 Numaralı Kanun" başlıklı yazısında Yassıada Mahkemesi'nde bile savunma hakkı söz konusu olmuşken, 147'lere bu hakkın tanınmamasını esefle karşıladığını belirtir, insan haklarının tanınmasının 12. yılında yaşanan bu durumun açıklamasının mümkün olamayacağının altını çizer. (s.9-10) Doç. Dr. Nesterin Dirvana, "147'ler ve Türkiye'nin Şeref Sözü" başlıklı yazısında üniversite özerkliğine vurulan bu darbeyi ve 27 Mayıs'ı desteklemiş olan üniversitenin aldığı yarayı, Batı üniversite geleneğinden uzaklaşmayı vurgular.

Tuncer Tuğcu da "Olduğu Gibi" başlıklı ilginç yazısında (s. 15-26) hem MBK üyelerinden İrfan Solmazer ile yaptığı bir konuşmayı hem de atılmayan hocalarıyla 147'ler meselesi üzerine yaptığı soruşturmayı aktarır. Tuğcu, 147'lerden olmayan hocalara şu iki soruyu sorar:

> 1- Bir türlü kaldırılamayan 114 sayılı kanun hakkında ne düşünüyorsunuz?
> 2- Bu kanundan sonra üniversite muhtar bir müessese olarak kalabilir mi?

Bu sorulara Ahmet Hamdı Tanpınar, Hilmi Nazif Pamır, Oktay Aslanapa, Metin Sözen, Nurhan Atasoy, Hilmi Benel, Özcan Başkan, Nejat Harmancı, Ahmet Can Okay, Fazıla Şevket ve Akşit Göktürk'ten aldığı cevapları yazar.

Tuncer Tuğcu 147'lerden olan hocalara ise şu soruları yöneltmiştir:

Kişi

Bütün dünyada olduğu gibi, memleketimizde de, gerek toplum hayatının geniş çerçevesi, gerekse günlük münasebetlerin dar çerçevesi içinde olup biten birçok olayların en dikkati çeken belirtisi, çatışan anlayışların, çatışan menfaatlerin arasında kişilerin kurbanlarıdır.

Her düşünce insan için bir mesele olsa, ya da olmasın gerçekten bu gerçek, kendi kendini çeşitli bilgilerle bağlarsak, bu bilgilerle de kendine özgülü sorumluluklar yüklersek olası sorumlulukların insanı için çok özel bir anlam taşımaktadır.

İnsanoğlu hizmet (ya da memleket veya herhangi bir kuruma ve filare hizmet) adı altında, veya hizmet etmeli niyetiyle kişilere yapılan haksızlıkların karşısında, bu haksızlıkları önemsiyen, veya önemsemeğe korkan, ya da — en kötüsü — kendi çıkarları gerektiğinden önemsiyen insanların tutumu karşısında bağazı tikanan midesi bulanan kişi için tek çıkar yol, kendisini bir örnek olarak ona göstüp, insanca yaşamak, böyle bir yaşamama izer yönden gelen tehlikeleri de göze alıp, insana — kendi kendisine — yakışırcasına yaşamaktır. Böyle bir yaşamanın temel şartı, insanın, daha doğrusu kişinin ana değer, kaynak şartının ana değer olduğunu gerçekten görebilmek; bu gerçeği her boyutuyla kavrayabilmek ve gözden kaçırmadan duyarmak. Bunu görebiyenlerin çıkarmağı güçlükleri bile bile birçeyler yapmak. Dan kiçotça da olsa birçeyler yapmaktır.

Gürültüyü birkaç geleceği korumak için onlara kör bir inatla yapışıp, açık ve temiz birçok gerçekleri tepen insanlara;

en temel haklarından herhangi birini elde etmeğe, ya da korumağa çabalayan insanlara kudak verebiyenlere;

genel menfaati korumak amacıyla kişileri hareketsiz; tek bir kişi haksızlığa uğruyorsa hiçbir genel menfaatin korunamıyacağını görmezden gelebiyen insanların tutumuna;

erdemden konuşan, ama asla erdemli bir eyleme gelince durakliyan insanların tutumunu;

herhangi bir alanda bir değişiklik yapmanın gerekliliğini görüp, ama böyle bir değişikliği ortaya atmakla yerleşikleri kaybedeceklerinden korkan ve birçok değerli şeyleri yola olmak pahasına bile olsa, rehavet durumlarını korumayı daha uygun bulan insanların tutumunu;

görüşlerle kanıtsa uygun, ama hak duygusuna aykırı işler yapmayı "mubah" sayanlara;

kendi aleyhine bile olsa, kişiden bağımsızlığın — etik anlamdaki bağımsızlığın — sıfır işlemediğe, değerseğe hükmünü olmadığını görmeyen insanlara;

toplumda sivrilebilmek için bir kalıba girmeğe, ya da çoğunu insanları örnekten çekinmiyen insanların tutumunu;

bilsinz, kanunsuz işler yapmak istemiyenleri kovmak istiyenlere;

her doğru inanı yaşatmak ve eğitmek, herhangi bir karşılık istemeden yaşatmak ve eğitmek zorunda olduğumuzu göremiyenlere;

eğlenceli kurtaran kaptan», «Bana dokunmayan yılan binlerce yıl yaşasın» anlayışı içinde, kendi kendilerine saygıyı unutanlara;

bugüne kadar kişinin ana değer olduğu gerçeği, günde binlerce defa unutularak yapılan hareketlere, ayrıcalığın tutumlara, olup bitenlere;

bundan sonra, bu gerçeğin unutulmadan hep yaşatacak hareketlere, şekillenecek tutumlara, olup bitecek şeylere;

itiraz etmek — ama yine de bunlara anlayış göstermek — insanca yaşamanın temel şartlarından biridir.

İOANNA KUÇURADİ

147'ler? adlı kitapta İoanna Kuçuradi'nin yazısı.

1- 147'lerden biri olarak, bu mesele üzerinde ne düşünüyorsunuz?

2- "Honore" edileceğinizi söylediler. Mesela size bir sefirlik veya başka bir unvan, başka bir iş teklif etseler kabul eder misiniz?

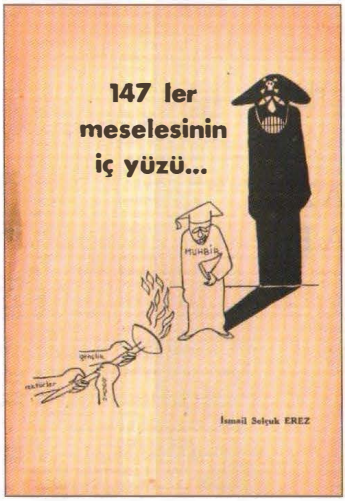
Metinde bu sorulara verdiği cevaplar aktarılan isimler Takıyettin Mengüşoğlu, Mina Urgan, Ferit Hakkı Saymen, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Afif Erzen, Sabahattin Eyüboğlu. Tahsin Artunkal ve Süheyla Bayrav'dır.

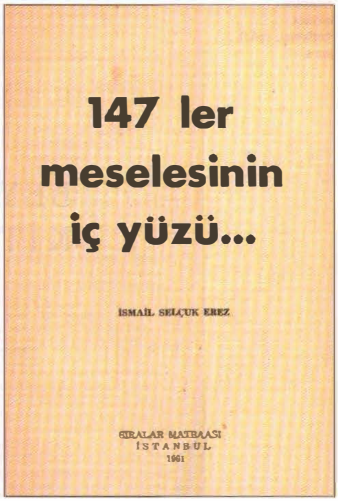
Kitapçık Ufuk Esin'in "147'ler" başlıklı yazısı ile son bulur. (s. 27-29)

147'ler Meselesinin İç Yüzü

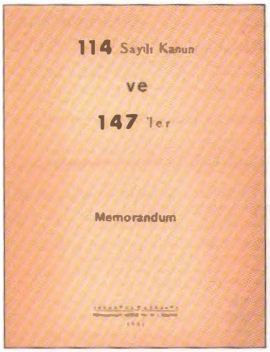
Bu konuda ikinci eser, 1961'in Mart ayında İsmail Selçuk Erez tarafından hazırlanır.[54] *147'ler Meselesinin İç Yüzü* adlı bu kitap 114 sayılı kanunun üniversite özerkliğini zedelediğini, öğretimi aksattığını, huzursuzluk ve güvensizlik yarattığını, vatandaş haysiyetini hiçe saydığını ve son olarak Anayasa'ya, hukuka, İnsan Hakları Beyannamesi'ne ve üniversiteler arası sözleşmelere aykırı olduğunu vurgular. (s. 3) Bu başlıklar altında tasfiyenin hemen ardından başlayarak basında çıkmış haber ve yorumlardan örnekler verilir. Bu yorumcular arasında şu isimler vardır: Emil Galip Sandalcı, Burhan Arpad, Muammer Aksoy, Nurettin Sözen, Yavuz Abadan, Hayri Alpar, Hasan Âli Yücel, Özcan Ergüder, Vecihi Ünal, Bülent Ecevit, Reşat Kaynar, Bahri Savcı, Çetin Altan, Sabri Esad Siyavuşgil, Halide Edip Adıvar, İsmet Giritli, Tahsin Bekir Balta, Abdülhak Kemal Yörük, Ferit Hakkı Seymen, Ahmet Emin Yalman, Falih Rıfkı Atay, Orhan Birgit, Bedii Faik. Haber ve yorumların tamamı 147'lerin haksızlığa uğradığına dairdir. (s. 4-27) Erez tarihsel bir bakışla olayı değerlendirir. (s. 28-41) Ayrıca çalışmanın sonuna bu konuda çıkan 154 yazı ve makalenin künyesi "Literatür" olarak eklenmiştir. (s. 42-48)

İsmail Selçuk Erez, *147 ler Meselesinin İç Yüzü* (İstanbul: Sıralar Matbaası, 1961), 48 s.

114 Sayılı Kanun ve 147'ler Memorandum (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961), 17 s.

114 Sayılı Kanun ve 147'ler Memorandum

147'ler Derneği, kendi aralarından seçtiği bir gruba *114 Sayılı Kanun ve 147'ler Memorandum* adlı eseri hazırlatır.[55] Eser üç başlık halinde hazırlanmıştır: "1933'ten Bugüne..." (s. 3-12); "114 Sayılı Kanun Kronoloji" (s. 12-13) ve "Hak ve Kanunlar Önünde 114 Sayılı Kanun" (s. 14-17) Bu eserde ilginç olan konu, ilk bölümde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi üniversite tarihi özeti verildikten sonra, 1933 reformunun haklı görülmesi, atılmaların haklı kabul edilmesidir. Eser kendi içindeki çifte standardı aşamamıştır. Aslında üniversiteden atılanların sözü bile edilmez, yalnızca "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" ilkesi uyarınca modern bir üniversite kurulduğu belirtilir. (s. 4) Üniversitelerin Batı'da bir seviyeye ulaşmaya başladığı, yabancı hocalar ayrılırken, yerlerine yetişmiş genç elemanların geçtiği ifade edilir. (s. 7) Daha DP döneminde yaşanan gerilim üniversiteye de yansımış ve yeni kadrolar ihdası için alt kademelerden gelen baskı netîcesi üniversite kanununda akademik unvan konusunda girişimler iki kez TBMM encümenlerine kadar gitmekle birlikte reddedilmiştir. Üniversite profesörleri yeni kadroların oluşturulmasına izin vermemişlerdir. Ardından metinde, benim yukarıda özetlemeye çalıştığım gelişmelerden söz edilir. 147'ler 114 numaralı kanuna itirazlarını sıralar: Bu kanun hem 1924 Anayasası'na hem onu kısmen değiştiren 1 no'lu geçici Anayasa'ya, hem yeni Anayasa'ya, hem de 4936 sayılı Üniversite Kanunu'na aykırıdır. Ayrıca, hukuk devleti ülküsüyle bağdaşmamaktadır; insan haklarına ve hürriyetlerine aykırı ve son olarak hukuk kurumlarına ve ilkelerine duyulan güveni sarsacak mahiyettedir. Bu başlıklar kitapta ayrıntılı olarak açıklanır. (s. 14-17)

147'ler Meselesi Beyaz Kitap

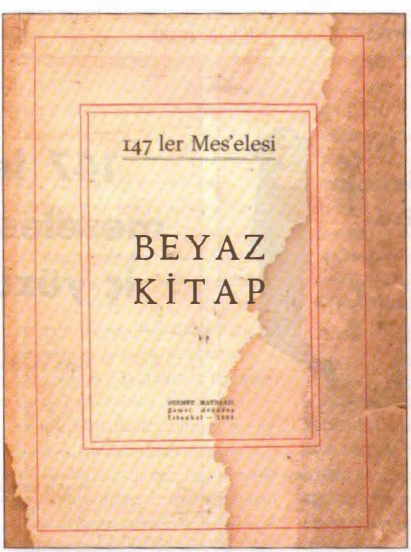
Bu konuda en ayrıntılı ve kapsamlı eser 147'lerden olan öğretim üyelerinin kendi aralarında kurdukları dernek üyelerinin seçtiği bir kurul tarafından hazırlanmıştır.[56] Kitap beş kısımdan oluşur. Birinci kısımda olayın kronolojisi, kanun metni ve hukuki değerlendirmelere yer verilir. İkinci kısımda 147'ler olayı ile ilgili MBK üyeleri, milli eğitim bakanları, Temsilciler Meclisi üyeleri, rektörler, üniversite mensupları, 147'ler ve öğrencilerin beyanatları aktarılır. Üçüncü kısım MBK, üniversite organları, 147'ler öğrenci kuruluşları ve EMİNSU bildirilerine ayrılmıştır. Dördüncü kısımda, 147'lerin görevlerine iadesi için yapılan girişimler anlatılır. Beşinci ve son kısımda ise yerli ve yabancı basından örneklerle kamuoyunun tepkisi dile getirilir.

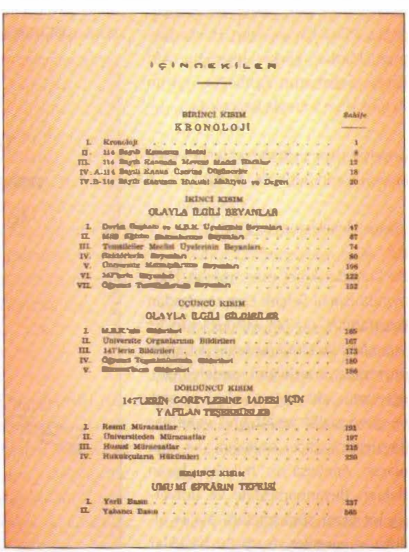
Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)

147'likler konusu ile en başından itibaren yakından ilgilenen ve her fırsatta konuyu gündemde tutan Prof. Reşat Kaynar, gazetelere yazdığı yazılar, toplantılar, görüşmelerle kamuoyu oluşturduğu gibi bu konuda bir de kitap yayımladı: *Üniversiteye Darbe (147 ler Mücadelesi)* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963, 124 s)

Reşat Kaynar, kendisi 147'lerden olmamakla birlikte 147'ler Derneği'nin

147 ler Mes'elesi: Beyaz Kitap (İstanbul: Sermet Matbaası, 1962), 592 s.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM
KRONOLOJİ

İKİNCİ KISIM
OLAYLA İLGİLİ BEYANLAR

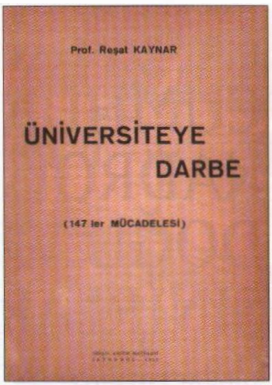
ÜÇÜNCÜ KISIM
OLAYLA İLGİLİ BİLDİRİLER

DÖRDÜNCÜ KISIM
147'LERİN GÖREVLERİNE İADESİ İÇİN YAPILAN TEŞEBBÜSLER

BEŞİNCİ KISIM
UMUMÎ EFKÂRIN TEPKİSİ

fahri olarak en faal üyelerinden biriydi ve mücadeleye katkıda bulundu. Bu kitabı hazırlama gerekçesini sunarken söylediği anlamlı ve günümüze mesajlar içeren aşağıdaki sözler yeterince değerlendirilemedi; o dönemde yaşananın maalesef üniversitenin başına gelen ilk ve tek darbe olmayacağı fark edilmedi..

> Türkiye tarihinde ilk defa, iktidarların haksız bir tasarrufuna karşı, siyaset dışında bir medeni fikir mücadelesi yapılmış ve haksız tasarruf bu fikir mücadelesinin sonunda düzeltilmiştir. Siyaset dışında kalarak, medeni fikir mücadelesinde ilk başarı kazananlar (147)'lerdir. 147'ler dernek kurarak elbirliği ile iktidara karşı bir fikir mücadelesine giriştiler ve kamu efkârını uyanık tutmak yollarını bulabildiler.
>
> Bu mücadele, üniversitelere indirilen darbeye karşı yapılmıştı. Bu darbenin indiriliş tarzı, bu sıralarda üniversite içindeki ihtiras, kin ve ilim haysiyeti ile bağdaşmayan rekabetlerin bu olayla etkileri, gelecek kuşakların araştırma konusu olacaktır. Düşündüm ki, gelecek araştırıcılar, bu büyük fikir mücadelesini çeşitli yönlerden incelerlerken, ellerinde bu çeşit kaynak da bulunsun. Bu maksatla yazılarımı bir kitap halinde topladım.
>
> ...
>
> Ben bu mücadelede, 147'ler Derneği'nin fahri bir üyesi olarak onların yanında çalıştım. 147 üniversite mensubunun bir fikir yoldaşı oldum. Onları ayrı ayrı sevdim. Onlara ayrı ayrı saygı duydum. Birlikte ıztırap çektik. Birçok acı günler gördük. Fakat yapılan haksızlık karşısında, sinmek, susmak ve darbeye baş eğmek zaafı, bir dakika bile olsa, asla yüreklerde yer bulmadı.
>
> Üniversitelere indirilen bu darbe, bir ibret dersi olmalıdır. 147'lerin yaptıkları bu örnek fikir mücadelesi, gelecek kuşakların zihinlerini uyanık tutmalıdır ve ancak böyle bir dinamizm, şu veya bu yönden gelecek darbeleri önleyebilecektir.

Prof. Reşat Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147 ler Mücadelesi)* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963), 124 s.

DİPNOTLAR

1 "Tasfiye Üç Ay Süren İnceleme ile Yapıldı", *Milliyet*, 30 Ekim 1960, s. 1 ve 5.
2 "Ün iversitelerÖğretım üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair Kanun", *Resmî Gazete*, No: 10641, 28 Ekim 1960, s. 2426-2427.
3 "13/6/1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna madde eklenmesi hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, No: 10641, 28 Ekim 1960, s. 2427-2432.
4 *147 ler Meselesi Beyaz Kitap* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1962), s. 12-14.
5 "Üniversite ve Tasfiye Kanunu Gözden Geçirilecek", *Milliyet*, 1 Kasım 1960, s. 1 ve 5.
6 Çetin Altan, "Dokuz Jurnalci", *Milliyet*, 28 Kasım 1960.
7 *147'ler?* (İstanbul: B. Kervan Matbaası, 1961), s. 15.
8 *147 ler Meselesi Beyaz Kitap* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1962), s. 51.
9 Şe, s. 54.
10 Tuncer Tuğcu, "Olduğu Gibi", *147'ler?*, s. 15-18
11 Agm, s. 16-17.
12 Baki Vandemir (Emekli Korgeneral-Eski Harp Akademileri Kumandanı), *Biz Ne İdik? Ne Olduk? Ne Olacağız?* (İy.y.İ m.y., 1962), s. 69.
13 "147'ler Bir Dernek Kuruyor", *Milliyet*, 28 Temmuz 1961, s. 2.
14 "147'lerin Dönüşünün Teminine Çalışılıyor", *Milliyet*, 5 Kasım 1961, s. 1 ve 5.
15 A.P., C.H.P. ile Koalisyon İstemiyor", *Milliyet*, 21 Ekim 1961, s. 5.
16 "147'ler Partı Lıderlerıne Dün Telgraf Gönderdi", *Milliyet*, 29 Ekim 1961, s. 3; "Bakanlar Kurulu Antidemokratik Kanunları Görüştü", *Milliyet*, 1 Kasım 1961, s. 1.
17 "Üniversiteler Dün Törenle Açıldı", *Milliyet*, 2 Kasım 1961, s. 1 ve 5, "Teknik Üniversite Törenle Açıldı." *Milliyet*, 3 Kasım 1961, s. 1 ve 5; "Ankara Üniversitesi de Dün Yeni Ders Yılına Başladı", *Milliyet*, 4 Kasım 1961, s. 1.
18 "Rektörler Toplanıyor", *Milliyet*, 7 Kasım 1961, s. 1 ve 5.
19 "Üniversitelerde 430 öğretim üyesi noksan", *Milliyet*, 8 Kasım 1961, s. 1.
20 "C.H.P. 147'lerin İadesi İçin Kanun Teklifi Hazırladı", *Milliyet*, 9 Kasım 1961, s. 1 ve 5.
21 "147 lerle İlgili Tasarı Başbakanlığa Verildi", *Milliyet*, 19 Kasım 1961, s. 1 ve 5.
22 "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, No: 11086, 18 Nisan 1962, s. 7140-7150.
23 Haluk Y. Şesuvaroğlu, "147 lerin Dönüşü", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1962, s. 2.
24 "Teknik Üniversite Senatosu 147 ler İçin Kararını Verdi", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1962, s. 1 ve 5; ve "Teknik Üniversite 147'leri Kabul Etti", *Milliyet*, 20 Nisan 1962, s. 1 ve 5.
25 "147'lerin Tamamı Üniversiteye Alındı", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1962, s. 1 ve 5; "Üniversiteler 147'leri Kabul Ettiler", *Milliyet*, 25 Nisan 1962, s. 1 ve 5.
26 "147'ler Derneği Bir Dostluk Kulübü Halinde Devam Edecek", *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1962, s. 3.
27 Doçentlere yer açmak için profesorlerı tasfiye etmenin yanlışlığı uzerinde duran ve eski hocaların üniversiteye dönmesiyle yaşanacak sorunlara yönelik bir uyarı için Burhan Felek, "Hadiseler Arasında. Mayna", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1962, s. 3.
28 Mesela İÜ Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk ve İş Hukuku ordinaryüs profesörü Saymen, Dekan Şensoy'un hakkında dile getirdiği, 27 Mayıs'tan önce odasında bir öğrenci ile uygunsuz halde yakalandığı ve hakkında soruşturma açıldığı iddiası üzerine **reddedilerek** eleştirilir ve bir "tavzih" yayınlar. ("F.H. Saymen, Bir Tavzih Yayınladı", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1962, s. 1 ve 5; "147'ler Klinik Direktörü Olacak", *Milliyet*, 11 Mayıs 1962, s. 1 ve 5. Saymen Senato kararıyla kabul edilmeyecek, sorunlar yaşanacaktır.
29 "Canlar kimin için çalıyor", *Milliyet*, 28 Nisan 1962, s. 5.
30 Cevat Fehmi Başkut, "Bernard Show'un Hakkı Var", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1962, s. 2.
31 "147'lerin dönüşü Hadiseli Oldu", *Milliyet*, 28 Nisan 1962, s. 1.
32 "147'ler Klinik Direktörü Olacak", *Milliyet*, 11 Mayıs 1962, s. 1 ve 5.
33 "147'ler Kürsü Hocası Olarak Görev Görecek", *Milliyet*, 29 Nisan 1962, s. 1.
34 "147'ler ile İlgili İhtilaf Senatoya Aksetti", *Milliyet*, 2 Mayıs 1962, s. 1 ve 5.
35 "Tıp Dekanı Senato'nun Kararını Tanımıyor", *Milliyet*, 12 Mayıs 1962, s. 1 ve 5.
36 "Senato, Tıbbiyedeki ihtilafı önleyemedi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1962, s. 1 ve 5.
37 "Tıp Fakültesinde Profesörler Kurulunda dün fırtına koptu", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1962, s. 1 ve 5 ve "Tıp Yöneticileri Birbirine Girdiler", *Milliyet*, 30 Mayıs 1962, s. 1.
38 "Tıp Dekanına El Çektirildi", *Milliyet*, 31 Mayıs 1962, s. 1.
39 "10 Kürsü Direktörü Danıştay'a Başvurdu", *Milliyet*, 6 Haziran 1962, s. 1.
40 "Danıştayın Ara Kararı "147'ler" Aleyhinde", *Milliyet*, 9 Haziran 1962, s. 1 ve 7.
41 "Senato, Tıp Fakültesinin ihtilaflı kürsülerle ilgili kararını onayladı", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1963, s. 1 ve 5.
42 "147'ler İçin Yeniden Kürsüler Kuruluyor", *Milliyet*, 17 Haziran 1962, s. 7.
43 "Tıp Fakültesine Ait Yeni Kararnâmeyi Profesörler Kabul Etti", *Milliyet*, 4 Eylül 1962, s. 7.
44 "Kliniklerin Birleştirilmesi Kararı Durduruldu", *Milliyet*, 12 Haziran 1963, s. 1.
45 "Kürsüler Devredilmezse Direktörler Ceza mahkemesinde Dava Açacak", *Milliyet*, 24 Temmuz 1963, s. 7.
46 "Danıştay Kararını Tatbik Etmeyen Tıp Fakültesi Dekanı Mahkemeye Verilıyor", *Milliyet*, 31 Temmuz 1963, s. 7.
47 Ökten, "İkinci Tıp Fakültesine taraftar değilim", *Milliyet*, 6 Ağustos 1963, s. 7.
48 "Ecvet Güresin: Tıp fakültesinin Kararı", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1963, s. 1 ve 5.
49 "İnönü Karadeniz Gezisine Çıkıyor", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1962, s. 1.
50 "İstanbul Notları, *Cumhuriyet*. 21 Ağustos 1962, s. 4.
51 "Tıp Fakültesindeki İç Savaş", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1963, s. 1.
52 Burhan Felek, "Tıp Fakültesi", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1963, s. 3.
53 *147'ler?* (İstanbul: B. Kervan Matbaası, 1961), 305.
54 İsmail Selçuk Erez, *147 ler Meselesinin İç Yüzü* (İstanbul: Sıralar Matbaası, 1961), 48 s.
55 147'ler Derneği Üyelerinin Seçtiği Bir Hey'et Tarafından Hazırlanmıştır, *114 Sayılı Kanun ve 147'ler Memorandum* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961) 17 s.
56 147'ler Derneği Üyelerinin Seçtiği Bir Hey'et Tarafından Hazırlanmıştır, *147 ler Meselesi Beyaz Kitap* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1962) 592 s.

BİR "TEHLİKELİ MEKÂN" OLARAK SINIRLAR: CUMHURİYET'İN KURUCU KADROLARININ GÖZÜNDEN DOĞU VE GÜNEYDOĞU SINIRLARI*

KUDRET ÇOBANLI

Bu makale Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, doğu ve güneydoğu sınırlarının "ulusal güvenlik" algısı ve Kürt meselesine ilişkin gerilimler ile devletin nüfuz edebilme kapasitesine ilişkin sorunlar etrafında belirlendiğini ortaya koymaya çalışmakta. Kurucu kadroların söylem ve pratiklerinde sınır çekmek, sınırı muhafaza etmek meseleleriyle ne denli yoğun meşgul olduğu düşünüldüğünde, sınır çizme faaliyetinin uluslararası antlaşmalarla sonlanan değil, sürekli devam eden bir süreç olarak anlaşılması gerektiği görülmektedir.

Modern devletlerin ulusal kimlik oluşturma sürecinde, devlet siyasetinin iktidar kurma araçları olarak sınırlar kurucu işlev görmüştür. Zira modern devleti kendisinden önceki egemenlik biçimlerinden ayrıştıran en önemli unsurlardan biri, açıkça çizilmiş ve tanımlanmış bir fiziki ve beşeri coğrafya fikriyle sıkı sıkıya bağlı olması, iktidarının belirli bir toprak parçasında hâkimiyet kurması, yani teritoryalite üzerinden tanımlanmasıdır. Sınır çizgileri, devletin üzerinde egemenlik iddia ettiği mekânı giderek daha fazla belirleyen göstergeler haline geldikçe, homojen bir ulus inşa etme projesinin de merkezinde olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası imparatorluktan ulus devlete geçiş süreci bir siyasi topluluk olarak ulusun, bir egemenlik biçimi olarak modern devletin ve bu egemenliğin uygulandığı alan olarak belirlenmiş bir toprağın, yani vatanın birbiri üzerinden tanımlandığı bir süreç şeklinde gelişmiştir.[1] Sınırlar ise ister yapısal etkileri olan bir sosyal gerçeklik, isterse bir kavram olarak düşünülsün, egemenlik, ulus ve vatan özdeşliğinin eşzamanlı olarak kurulmasını sağlayan en önemli unsurlardan olmuştur. Egemenlik teritoryal olarak tanımlandığında sınırlar da siyasal, iktisadi ve toplumsal açıdan türdeş bir bütün oluşturduğu düşünülen toprak parçasını çevrelemiş olur. Yani sınırlar bir mekân olarak, devlet egemenliğini yalnızca teritoryal anlamda belirlemez; "biz/öteki", "düzen/anarşi", "vatandaş/yabancı" gibi ikili zıtlıkların üretildiği, "ulus"un talep ettiği homojen birliğin çerçevesini temsil eden sosyal inşalar işlevi de görürler.[2]

Sınırların ulus devletin ortaya çıkış sürecinde egemenlik iddiasının teritoryal göstergesi ve homojen ulus tahayyüllünün belirleyicisi olmak yönünde değişen işlevleri, modern Türkiye'nin oluşum sürecinde de kendine has birtakım özgünlükleriyle birlikte geçerli olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirleyen uluslararası antlaşmalardan sınır hatlarında izlenen güncel uygulamalara dek sınırı korumak, sınırı ihlal etmek, sınır güvenliği meseleleri, kısacası sınır olgusu daima ulus devlet inşa sürecini, bu sürecin belirleyiciliğinde şekillenen vatandaşlık anlayışını ve devlet iktidarının niteliğini yansıtacak şekilde gelişmiştir.[3] Anadolu coğrafyası 20. yüzyılın başından itibaren büyük çaplı nüfus mühendisliği eylemlerine maruz kalırken, ulus devletin kuruluş yıllarındaki gelişmeler de "dışarısı" ve "dışarıdakilerle" temas noktası konumunda olan sınır bölgelerini ayrıca "hassas" bir mekân haline getirmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki gelişmeler, kurucu kadroların siyasal sınırlara ilişkin algı ve pratiklerinin "ulusal egemenlik" kaygısı üzerinden belirlenmesiyle sonuçlanmıştır.

Her sınır hattı için bir dereceye kadar geçerli olduğu savunulabilecek bu durum, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırını oluşturacak bölgeler özelinde, bu coğrafyanın tarihsel özgünlükleri ve ulus devletin kuruluş sürecindeki kimi gelişmeler eşliğin-

"İsmet Paşa'nın Lozan Sulh Muahedesi'ni İmzaladıkları tarihi an (24 Temmuz 1923, Salı. Saat: 15:09-15:15)"

Fuat Reşit Ünat (haz.), "Lozan Barış Andlaşmasının İmzasına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları* 2/7(1942):8-14.

de pekişmiştir. Bu bölgenin tarihsel olarak özerk statüsü, yeni kurulacak devletin sınırlarının dışında kalacak coğrafyayla gerek sosyal gerek iktisadi açıdan bütünleşik konumu ve I. Dünya Savaşı'nın ardından Kürt ulusal taleplerinin de yükseleceği mekân haline gelecek olması, yönetici kadrolar gözünde doğu ve güneydoğu sınırlarını daha hassas kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin güney ve doğu sınırını oluşturacak bölgeler devlet seçkinleri tarafından, Kürtlerin başka bir ulus inşa etme ve devlet kurma sürecine dâhil olma olasılığıyla temas noktası olarak görülmüştür. Buralar, "isyan bölgesi" yahut örgütlü bir mücadelenin merkezi olmadığında dahi, daimi bir "tehlikeli mekân", burada yaşayan insanlar ise "tehlikeli nüfus"[4] olarak kodlanmıştır.

Bu makale, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarına ait çeşitli gerilimleri, modern devletin kuruluş sürecindeki gelişmeleri ele alarak tarihselleştirmeyi hedefliyor. Bu bağlamda ilk olarak, Kürtlerle meskûn sınırların kurucu kadrolar tarafından ulusal güvenlik sorunu olarak kodlanmasında 1919-1923 arasındaki milli mücadele dönemi ile ulus devletin kuruluş yıllarındaki gelişmelerin oynadığı rol ele alınacak. Daha sonra, 1930'lar boyunca sınır çizme faaliyetinin yoğun bir şekilde devam ettiğini gösteren diğer diplomatik temaslara değinilecek. Öte yandan, makalenin esas vurgularından biri, merkezi devletin sınır hattında yaptığı düzenlemelerin ve sınır bölgelerine müdahalelerinin, devletlerarası ittifak ve diplomatik gelişmelerden ibaret kalmadığıdır. Aksine, sınırı muhafaza ve kontrol etmek, bir anlamda sınır belirginleştirmek meselesiyle çok daha yoğun şekilde meşgul olunan esas alan devletin gündelik hayatı düzenlemeyi hedefleyen uygulamalarıdır.[5] Bu pratikleri ele almak, sınırların uluslararası antlaşmalarda tanımlanışının ötesine geçerek, sınırın ve sınıra ilişkin meselelerin nasıl algılandığı, nasıl kodlandığı ve bunlara nasıl "çözüm"ler üretildiğine, kısacası sınır hattının nasıl yönetildiğine yakından bakmakla mümkündür. Bu bağlamda, Doğu ve Güneydoğu illerinde esas idari teşkilat konumunda olan Umumi Müfettişliklerin 1936 yılında gerçekleştirdiği toplantının tutanakları, kurucu kadroların söylem ve pratiklerinde sınır çekmek, sınırı muhafaza etmek meselelerinin ne denli önem arz ettiğinin görülebileceği bir kaynak durumundadır. Bu kapsamda makale, Umumi Müfettişlik toplantı notlarında konunun ele alınış biçimlerini de analize dahil etmektedir.

ULUSAL SINIRLARA DOĞRU: MİSAK-I MİLLİ'DEN LOZAN VE MUSUL'A

Modern Türkiye'nin oluşum sürecinde 1919-1923 dönemi bir yandan topraksal sınırlarla ilgili olarak milli mücadelenin sürdüğü, diğer yandan yeni devletin siyasal toplumunun sınırlarına dair de erken öncüllerin inşa edildiği dönemdir.[6] Gerek topraksal gerek siyasal sınırların kimi kapsayıp kimi dışarıda bırakacağı soruları, dönemin tüm gelişmelerinde merkezi bir yer tutar. Bu bağlamda, başta Misak-ı Milli ve Lozan Antlaşması olmak üzere bu dönemdeki gelişmelere yakından bakmak, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu sınırlarının ve bu sınırlara ait temel meselelerin, günümüze değin bir "ulusal güvenlik" meselesi olarak kodlanışını anlamak için gereklidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda modern devletin talep ettiği teritoryal alanı çizen, vatanın sınırlarını temsil ettiği düşünülen, bu anlamda "kurucu" nitelikli ilk belge olarak "Misak-ı Milli" gösterilir.[7] "Misak-ı Milli'den taviz vermemek" şeklinde ifade edilen siyasetin, yalnızca müzakere ve milli mücadele döneminde değil, bundan çok sonra da siyasi elitlerin söylemlerinde yer bulduğu

gözlenir. Bu "taviz vermeme" söylemine rağmen, gerçekte Misak-ı Milli, kesinlik ve kararlılık içermeyen, dönemin gelişmeleri doğrultusunda değişiklik gösteren muğlak sınırlar çizmektedir. Bu sebeple Misak, milli mücadele dönemi boyunca "kartografik bir mücadele alanı" olarak şekillenmiş; ulusal kurtuluş savaşı boyunca stratejik önceliklere göre farklı farklı şekillerde meşrulaştırılmıştır.[8] Misak-ı Milli sınırlarına ilişkin muğlaklığa Mustafa Kemal'ın beyanlarında dahi rastlanır. 16 Ekim 1921 tarihli Meclis konuşmasında Mustafa Kemal şöyle demektedir:

> Var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız biz Erzurum Kongresini yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olmak lazım gelir Idedik]. O zaman dedik ki, hâkim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur.[9]

Öte yandan, Misak-ı Milli'nin 1919-1923 arasında üstlendiği işlev açısından sınırların muğlaklığı ikincil önemdedir. Zira Misak, ulusa bir mekân kazandırmış, sınırları muğlak olsa da "aynı toprak üzerinde yaşayan halkın kaderini ortaklaştırma" amacını pekiştirmiştir.[10] Başka bir deyişle, Misak-ı Milli yalnızca bir kartografik alanı değil, ulus inşa sürecinin gerektirdiği ideolojik, kültürel ve askeri mobilizasyona temel teşkil eder. Misak-ı Milli üzerine kurulu mücadele, egemenlik alanının belirlenmesinden ibaret olmayıp Türk ulusunun nasıl tanımlanacağı, aidiyet ve bağlılığının nasıl devşirileceği sorularını da kapsamaktadır. Dolayısıyla, 1919-1923 arasında kurucu kadroların Misak-ı Milli'ye ilişkin yorumlarının hangi dönüşümlerden geçtiğini, yalnızca çizilen topraksal sınırlar açısından değil kapsanacak siyasal özne açısından da izlemek gereklidir. Misak-ı Milli bir metin olarak ele alındığında, yalnızca Türk ulusal egemenliğini değil, Müslüman Osmanlı tebaasının egemenliğini savunmaktadır.[11] Milli mücadele liderleri tarafından yeni kurulacak ülkenin ve siyasal topluma aidiyetin sınırları da, Sevr Antlaşması'ndan itibaren diplomatik ortam ve müzakerelerde "Anadolu ve Trakya'da Müslüman çoğunluğun oturduğu topraklar" olarak formüle edilmiştir.[12]

Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim unsurları başından itibaren Misak'ın kapsamı dışında tutulmuş olsa da, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Misak-ı Milli'nin temsil ettiği teritoryal perspektifin millileşmesi ve siyasal toplumun da ulusallaşması sürecinde ayrıca rol oynamıştır.[13] Bir kavram olarak Misak-ı Milli, Sevr Antlaşması'nın Türk ulusal bilincinde ve kurucu kadrolarda tetiklediği direniş ve tepki zemini üzerine kuruludur.[14] Bu tepkinin kaynağında, Sevr Antlaşması'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk unsurları için İç Anadolu'da bir "mini yurt" öngören tasavvuru vardır. Sevr'in mini yurt tasavvuruna ve bu tassavura dayanan işgale cevaben, Misak-ı Milli kendi kartografisini üretmiştir.[15] Antlaşmanın Ermeniler, Batı Anadolu Rumları ve Kürtlere ilişkin hükümleri ise Türk ulusal bilincinde "gayri Müslimleri ve Türk olmayan Müslüman toplulukları milliyetçi harekete yönelik birer tehdit haline getirmiş",[16] daha doğru bir ifadeyle bu yöndeki mevcut eğilimi güçlendirmiştir. Böylece, kuruluş yıllarının bu erken döneminde "ulusal güvenlik" anlayışı bu "tehdit"leri bertaraf etme kaygısı ile oluşturulmaya başlanmıştır.[17] Kongreler Dönemi'nin gerek yerel gerek ulusal metinlerine bakıldığında, "milli hakların savunulması" prensibinin temelde İtilaf Devletleri'ne karşı bir mücadele olarak değil, azınlıklara dönük bir mücadele olarak savunulduğu göze çarpmaktadır.[18] Dolayısıyla, Misak-ı Milli'yle güdülen "aynı toprak üzerinde yaşayan halkın kaderini ortaklaştırma" amacının oluşturulması, yani gelecekteki siyasal toplum ve ulusal vatandaşlık anlayışının belirlenmesi yönündeki işlevinin en başından dışlayıcı bir nitelikte arz etmesinde Sevr Antlaşması tek unsur olmamışsa dahi, kritik rol oynamıştır. Bu ise "içerideki toplum"un ve vatandaşlık aidiyetinin sınırlarının başından beri ulusal güvenlik algısı dâhilinde şekillenmesi anlamına gelmiştir.[19]

Misak-ı Milli'nin yorumlanışında kurulacak devletin teritoryasının ve siyasal toplumun sınırlarına ilişkin söylemlere Kürt meselesi etrafında bakıldığında ortaya çift yönlü bir tablo çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Misak'ın özne olarak gösterdiği "bütün Osmanlı Müslüman tebaası", pratikte imparatorluktaki Türk ve Kürt öznelere işaret etmekteydi. Misakın ilk maddesi, bilhassa güney sınırı için Mondros Ateşkes Antlaşması'nın çizdiği ateşkes hattının "içindeki ve dışındaki" halkların ayrılmaz bir bütün olduğunu ve bu bölgede herhangi bir ölçüte göre çizilecek bir hududun kabul edilemezliğini vurgulamaktadır.[20]

Bununla beraber, Sevr Antlaşması'nın teritoryal perspektifin millileşmesi ve siyasal toplumun daralması bakımından oynadığı kritik rol, Kürtler söz konusu olduğunda da geçerlidir. Antlaşma Osmanlı sınırları içindeki Kürtlere yerel özerklik getirirken, "bu özerkliğin bağımsızlığa dönüşmesini de ilk bakışta mümkün kılan bir ifade"[21] kullanmaktadır. Antlaşmanın 62., 63. ve 64. maddeleri, Kürtlere "(...) sayıca üstün oldu(kları) bölgede kurulacak yerel özerklik" ve "bağımsızlık isteklerini kanıtladıkları takdirde bir yıl içerisinde Milletler Cemiyeti'ne başvuru hakkı" tanıyordu. Dolayısıyla, milli mücadelenin kurtarmayı hedeflediği vatan ve kurmayı düşündüğü ulus, yukarıda değinildiği üzere yalnızca işgal güçlerine ve eski Osmanlı tebaası gayrimüslim gruplara karşı değil "Müslümanların birliği" söyleminin kapsadığı Kürtlere karşı da bir tepki zemini üzerine kurulu durumdadır.

Bu tepkisel zemin her ne kadar ulusal mücadeleyi yürüten lider kadroların zihninde önemli yer tutsa da, Misak-ı Milli'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtlerin oturduğu tüm bölgeleri kurtarılacak toprakların parçası olarak görmesi, milli mücadelenin liderleri açısından yereldeki Kürt liderleriyle kurulacak ittifakları kolaylaştırmıştır.[22] Bilindiği gibi, milli mücadele dönemi boyunca, Mustafa Kemal başta olmak üzere siyasi liderlerin demeçlerinde

de, Kongreler Dönemi'nin veya Büyük Millet Meclisi'nin belgelerinde de özerklik ya da en azından Kürtlere ayrı bir grup olarak kolektif haklarının tanınacağı yönündeki vurgulara sıkça rastlanılır. Bu ve benzeri taahhütler, milli mücadele dönemi boyunca Kürt elitlerini toplumsal seferberliğe dahil etmekle kalmamış, Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasındaki diplomatik mücadelede de önemli bir işlev üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metni olan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda, yeni devletin toprak ve sınırları meseleleri uzun uzun müzakere edilmiş ancak esasen bu antlaşmayla bütünüyle karara bağlanan konular olmamıştır. Doğu ve güney sınırları ele alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuda İran ile olan ve 1639'dan beri hemen hemen sabit kalmış sınır, konferansta görüşülmemiştir. Güneyde Fransızların kontrolünde olan Suriye sınırı ise 1921'deki Ankara Antlaşmasında Hatay'ı dışarda bırakacak şekilde belirlenmiş, bu durum Lozan Barış Antlaşması'nda da teyit edilmiştir. Yeni devletin sınırlarıyla ilgili olarak Lozan görüşmeleri boyunca Türk hükümetini yönlendiren temel fikir, Anadolu'nun toprak bütünlüğünün ve "yeni siyasal toplumun idealize edilen homojenliğinin" korunması olmuş,[23] Lozan heyeti farklı etnik unsurları içeren ve karmaşık nüfus yapılı coğrafyalar üzerindeki iddialarında son kertede uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir.[24] Bu duruma istisna oluşturan ve ancak Lozan sonrasında sonuca bağlanacak bölgelerden biri Musul olacaktır.

Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'nin özellikle Musul ve Kerkük bölgesine ilişkin talepleri, Kürtlerin hukuki statüsü ve yeni devletin siyasal toplumuna dahiliyetlerine yapılan vurgudan başka, İngiliz heyetinin önerdiği hududun "ırkî ve iktisadi açıdan doğal bir hat" olmadığı, burada yaşayan nüfusun Anadolu topraklarındakiler ile "örf ve görenek bakımından tek bir bütün"den geldikleri, tarihsel olarak Musul'un "Basra Körfezi ve Irak ticaretinin değil, Akdeniz limanları ile Anadolu arasındaki ticaretin kavşak noktası" olduğu, Anadolu ile coğrafi ve iktisadi bütünlük içinde olduğu argümanları etrafında savunulmuştur.[25] Kısacası Lozan Konferansı sırasında Lozan'ın anavatan dahli Anadolu coğrafyası ile din, dil ve sosyo-iktisadi bütünlüğü ve Kürtlere tanınacak siyasi hakların yanı sıra Türk ve Kürt ırklarının "aynı Turani ırka" mensubiyeti üzerinden savunulur. Türk heyetine göre, İngilizlerin özerk yönetim tezi, Turani ırk söylemi üzerinden "üstün bir soy" olarak tanımlanan Kürt soyu için yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olduğu için tatmin edici olmayacaktır.[26] Sezgi Durgun, konferansta Türk heyetinin Musul nüfusuna dair başvurduğu tezlerde etnisitenin kodlanma biçimine özellikle dikkat çeker. Bu tezlerde Kürtler "Türklük" tanımının içine katılmış, bunun için "Kürtlerin de Türkler ile aynı Turani ırktan" ve "örf ve görenek bakımından tek bir bütün"den geldikleri ileri sürülmüştür. Durgun'a göre, milli mücadele döneminde Türklükten çok Müslümanlık vurgusu öne çıkarılırken, Lozan görüşmeleri sırasında bu vurgu 1930'ların Türk Tarih Tezi'ni öncüleyecek şekilde ancak yine de 1930'lardan daha geniş bir "Turani ırk" tanımının bir unsuru olarak formüle edilir.[27]

"Yadigâr-ı Misak-ı Milli"

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

Sonuç olarak, 1919-1923 arasında siyasal toplumun sınırları, sonrakı dönemden farklı olarak Türk ulusu ve Türklük üzerinden değil, Kürtleri de içine katan daha kapsayıcı bir minvalde savunulmaktaydı. Öte yandan toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin duyulan neredeyse varoluşsal kaygı,[28] vatandaşlık aidiyetinin sınırlarının kuruluş yıllarından beri "ulusal güvenlik" algısı dâhilinde şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Şüphesiz, bu durumun yaratacağı sonuçlar, teritoryal egemenliğin belirleyicisi çizgiler olarak kabul edilen ve üzerinde yaşayan nüfusun kahir ekseriyetinin Türklerden oluşmadığı sınır bölgeleri açısından önemli kriz-

ler yaratacak, 1923 sonrasında siyasi ve idari kadroların bu bölgeleri "tehlikeli mekân" olarak görmesinde rol oynayacaktır.

1926'da Musul'un topraklar dışında kalmasından sonraki süreçte, kurucu kadroların milli mücadele boyunca Kürtlerin kolektif haklarına, belirlenecek sınırların içerisinde ve dışarısında kalan coğrafyaların demografik, tarihsel ve coğrafi bütünlüğüne yapılan vurgu, bazı istisnalar dışında ve aşamalı olmak üzere büyük oranda değişecektir. Bu bağlamda, ulusallaşma sürecinde hâlâ merkezi bir yer tutacak olan Misak-ı Milli de daha millileşmiş şekilde yorumlanacak ve yeniden meşrulaştırılacaktır. Örneğin, Misak'ın orijinal metninde ilk maddedeki "ateşkes hattının içerisi ve dışarısı" tabiri, 1930'larda basılacak ders kitaplarında sadece "içerisi" şeklinde yer alacaktır.[29] Yeni kurulmakta olan ulus devletin Kürtlerin sayıca çoğunlukta olduğu coğrafyalara dair algı ve pratikleri, önceki dönemde dile getirilen coğrafya, ırk ve iktisadi birlik fikirleriyle de keskin bir zıtlık içerisinde olacaktır.

Şeyh Said isyanında yakalananlardan bir grup.

Cumhuriyetin 75.Yılı, c. 1 (İstanbul YKY, 1999), s. 40

LOZAN SONRASINDA SINIRLARIN KONTROLÜYLE İLGİLİ DİPLOMATİK GELİŞMELER

1926 Antlaşması ile birlikte Türkiye Kürtlerini Irak, Suriye ve İran'daki Kürtlerden formel anlamda ayıran sınır çizgilerinin belirlenmiş olduğu ve bu sınırın o günden bugüne (Suriye sınırında, 1939 Hatay ile 1940'da daha küçük ölçekli ve az bilinen bir "sorun" olan Keseb meselesi dışında) değişikliğe uğramadığı düşünülür.[30] Oysa 1930'ların ortalarına kadar Türkiye'nin bu üç ülkeyle (ve bunların birbirleriyle) olan ilişkilerini esasen sınır sorunları belirlemiş, kimi zaman sınır çizgisinin yeri ilave anlaşmalarla değiştirilmiştir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bu sınır değişikliklerinin temel sebebinin ülkelerarası anlaşmazlıklar yahut devletlerin toprak talepleri değil, Kürt kimliği merkezli karşı çıkışları bastırmak, "sorun" olarak görülen nüfus gruplarının daha iyi kontrol altında tutabilmek amacıyla yapılan işbirliği olmasıdır.

Bu amaçla yapılan sınır veya işbirliği antlaşmalarına en önemli örnekler olarak 22 Nisan 1926'da İran'la imzalanan Dostluk ve Güven Antlaşması, yine İran ile 27 Mayıs 1937'de imzalanan ve Türkiye'nin Ağrı isyanlarını (1930-1931) bastırmak amacıyla gerçekleştirdiği fiili işgalin teyidi anlamına gelen "Türkiye ile İran Arasındaki Hudut Hattının Tashihine Müteallik Antlaşma" ve Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabat Paktı verilebilir.

22 Nisan 1926'da yani İran'da Simko, Türkiye'de ise Şeyh Said isyanlarının bastırılmış olsa da etkilerinin sürdüğü bir dönemde Tahran'la imzalanan Dostluk ve Güven Antlaşması'nın maddeleri, antlaşmayla amaçlananın iki ülkeye yayılmış durumda olan Kürt aşiretlerinin ulus-devlete tehlike oluşturabilecek hareketlerine karşı ortak hareket etmek olduğu açıkça görülür. Antlaşmanın beşinci maddesi, tarafların "kendi ülkeleri içinde, diğer bağıtlı tarafın kamu güvenliği ve düzenini bozmak veya hükümetini devirmek amacını güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulması ve yerleştirilmesini kabul etmeme(si)" yükümlülüğüne ilişkindir. Bir sonraki madde ise, burada işaret edilen "tehlike"nin aslen sınırdaki Kürt aşiretleriyle ilgili olduğunu zikreder. Altıncı maddeye göre, taraflar "(...) sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin, iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yaratageldikleri suç niteliğindeki eylem ve hazırlıklara son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklar(dır)."[31]

Ankara'yı bir hayli uğraştıran Ağrı isyanlarının (1930-1931) bastırılmasına yönelik aynı sınır hattında alınan önlemler ise 1930'da çok daha radikal hale gelmiştir. Türkiye'nin, isyancıların zaman zaman sınırı geçerek sığındıkları Küçük Ağrı'yı 1930'da fiilen işgal etmesi, iki devlet arasında da bir dizi gerilime neden olmuştur. Aynı yıl Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal bu bunalım sırasında yeterince kararlı davranmadığı gerekçesiyle merkeze çağrılıp, yerine asker kökenli Hüsrev Gerede atanır. Başbakan İsmet İnönü'nün Gerede'ye yeni göreviyle ilgili olarak yazdığı mektup, Ankara'da bu dönemde Ağrı isyanının yarattığı huzursuzluğa, "Kürt aşiretler" sorununa ve Türkiye-İran sınırına nasıl bakıldığı konusunda ilginç bir örnek sunmaktadır:

> Hüsrev, senin durumun tıpkı (...) filolarını Çanakkale Boğazı'na dayayarak sefaret tercümanlarını Babıâli'ye gönderen ve sadrazama arzularını dikte ettiren devletlerin sefirlerine benzemektedir. Bir farkla ki, devletimiz, yurtiçinde asayişin ihlaline ve hudutlarına bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni göndermektedir. Binaenaleyh sen İran

> Hükümeti'yle seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lâzımdır.[12]

Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, Türkiye-İran-Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabat Paktı'nın temel nedeninin de "Kürt aşiretleri sorunu" olduğunu yazarlar.[13] Bu amacı en belirgin olarak ortaya koyan ifade ise pakta taraf devletlere "...sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla" kurulacak silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin engellenmesi yükümlülüğü getiren yedinci maddesidir.[14]

Farklı egemenlik alanlarına yayılmış durumda ve merkezi devletin bakış açısıyla "tehlike" teşkil eden Kürt aşiretler meselesini çözebilmek için uygulanan girişimler, İran ile imzalan sınır antlaşmaları ve Sadabat Paktı'ndan ibaret kalmamıştır. Gerek sınır hatlarının belirlenme aşamasında gerek bundan sonra, göçer ya da yarı göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi yahut çeşitli iskân politikalarıyla sınıraşırı bağların kesilmeye çalışılması da bu çerçevede uygulanan pratiklerdir. Örneğin, 1924'te Hakkari'den sürülen Nasturilerden boşalan köylere, 1926 Antlaşması'yla sınırın belirlenmesinden sonra, Ertuşi ve Pinyani konfederasyonlarına bağlı yarı göçebe Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesi hem merkezi devletin sınır bölgesini daha kolay kontrol etmesini sağlar hem de "bu aşiretlerin sınırın öteki tarafındaki Kürtlerle bağlarının önemli ölçüde kendiliğinden bir kopma sürecine girmesi(yle)" sonuçlanır.[15] Suriye sınırındaki Kürt (ve Ermeni) grupların iskânı da 1930'lar boyunca Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde sıkça gündeme gelen bir konu olmuş, Türkiye manda yönetiminden bu grupların Türkiye sınırında uzağa sürülmesi yönünde taleplerde bulunmuştur.[16] Bu durum, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 15 Mart 1937'de Cumhurbaşkanı Atatürk'e yazdığı satırlarda da açığa çıkar. Kaya, Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafında Kürt nüfusunun fazla olmasının, Türkiye tarafında onlarla "dil, örf ve duygu birliği içerisindeki(leri)" etkileyerek Kürdistan kurulması talebini ateşleyeceğini yazmaktadır.[17]

Sınır çizme faaliyetini sınır hattının belirlenmesinden çok daha ileriki zamanlara kadar çeken bu karar ve uygulamalar, "Türkiye sınırları belirlenirken beşeri sınırların dikkate alınmadığı" yaygın iddiasının dikkatli değerlendirilmesinin gerekliliğini de ortaya koyar. Gerek sınır hattının belirlenişinde gerek sonraki dönemlerde, burada yaşayan nüfusa ilişkin özellikler merkezi devletin son derece yakın gözetiminde olmuştur. Ancak beşeri koşulların dikkate alınmasındaki nedenin, yerel grupların toplumsal koşullarını gözetmek değil, modern devlet açısından kritik önemde olan, toplumu "ölçülebilir, okunabilir ve yönetilebilir kılma" amacını gerçekleştirmek olduğu açıktır.[18]

Yukarıda aktarılan gelişmelerin ortaya koyduğu şekilde Kürtlerle meskûn doğu ve güneydoğu sınırlarının nasıl yönetileceği sorusunun belirleyici unsuru, yöneticiler açısından "ulusal güvenlik" kaygısının damgasını vurduğu bu sınırların tehlikeli bir mekân olarak kodlanması olacaktır. Bu durum, sınır bölgelerinde, ulusal kimlik oluşturmaya engel teşkil edeceği düşünülen her türlü aidiyet ve ilişkinin de engellenmeye çalışılması ve böylece devletin kuralsız şiddet uygulamalarının olağanlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Öte yandan şiddet kullanımı bu engelleme çabasının tek aracı olmamış, gündelik hayata nüfuz etme yönündeki girişimler bu çabanın önemli bir sacayağını oluşturmuştur. Ancak görüleceği üzere, sınır bölgesinin tarihsel ve coğrafi koşulları ile iktidarın mekânsal dağılımı açısından bir çeper mekân konumunda olması, bu çabadan beklenen sonuçların elde edilmesine ancak kısıtlı bir olanak tanımıştır.

Bu bağlamda, 1936'da gerçekleştirilen Umumi Müfettişler Toplantısı tutanakları tek parti rejiminin sınır bölgelerindeki görünürlüğünü artırmak, gündelik hayata müdahil olmak ve rejimin Türkleştirme girişimlerini yerele taşımak için önemli ölçüde mesai harcandığını göstermektedir. Bu tutanaklar, erken cumhuriyet kadrolarının Kürt meselesine bakarken sınır bölgesini iç bölgelerden, sınır vatandaşı olmayı da iç bölge vatandaşı olmaktan farklı algıladığını da göstermektedir. 1936 toplantısını kapsamı ve biricikliğinin yanı sıra önemli kılan şey, esas gündeminin "hudut mahlı ve hudutta izlenecek politikalar" meseleleri olmasıdır.

DEVLET GÖZÜNDEN SINIRLAR: 1936 UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER TOPLANTISI

Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde devletin gündelik hayatta yeniden üretimini ve devlet kapasitesinin yerelde inşasını mümkün kılan önemli kurumsal düzenlemelerden biri Umumi Müfettişlik teşkilatları olmuştur.[19] 1927 yılından 1952'ye kadar olağanüstü bir yönetim birimi olarak yürürlükte kalmış Umumi Müfettişlikler, tek parti rejiminin ulus devlet inşa sürecini ve toplum üzerindeki denetim ağını yerelde tesis etmesinin önemli bir sağlayıcısı olarak işlev görmüştür.

Tek parti rejimi merkezden atadığı müfettişleri aracılığıyla yerel halkın gündelik hayatında kendi varlığını görünür kılarak iktidarını toplumsal ilişkiler üzerinden yeniden üretmeyi hedeflemiştir. Başlangıçta Ankara ve İstanbul haricinde ülkenin tamamında kurulması planlanmışsa da, Umumi Müfettişlik teşkilatları aslen "doğu illeri için esas idare şekli" olarak hizmet görmüştür. Kurulan beş müfettişlikten, Trakya bölgesini kapsayan İkinci Umumi Müfettişlik haricinde hepsi Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde faaliyet göstermiştir.

5-22 Aralık 1936 tarihleri arasında yapılan Umumi Müfettişler Toplantısı[20] gerek bu dönemde görevde olan dört umumi müfettişin yanı sıra Jandarma Genel Komutanı ve Gümrük Umum Muhafaza Müdürü'nün katılımı ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başkanlığında gerçekleşmiş

olması, gerekse toplantıda konuşulanlarının tümünün tutanağa geçirilmiş olması nedeniyle önemlidir. Tutanakları bulunan veya bulunmayan bu ölçekte başka Umumi Müfettişlik toplantıları yapılıp yapılmadığı ise bilinmemektedir. Kapsamı ve biricikliğinin önemli kıldığı bu toplantıda, o tarihte görevde olan dört umumi müfettişin bölgesel raporları haricinde ele alınan dört konu başlığından ikisi doğrudan sınır ve kaçakçılık meselesi üzerinedir, İlk göze çarpan ise, başka yerlerde de örnekleri görülebileceği üzere sınırla ilgili her türlü meselenin emniyet ve asayiş ekseninde ele alınmış olmasıdır. Tartışılanlar kimi zaman sınır hattının idaresi, kimi zaman bu bölgede yerleşik insanların gündelik hayatı ve kültürel özellikleri olduğu halde, "emniyet" başlığı altında değerlendirilmiş, tutanaklara da bu şekilde kaydedilmiştir.

Emniyet başlığı altında tartışılan hudut ise Trakya Umumi Müfettişi'nin "Bu bölgenin asayiş ve emniyet durumu tamamen yerinde ve normal haldedir, Burada Şark gibi bir asayiş meselesi mevcut değildir" beyanının da işaret ettiği üzere,[40] aslen Birinci ve Üçüncü Müfettişlik bölgesini kapsayan doğu ve güneydoğu sınırıdır. Toplantı boyunca kullanılan ifadelerde görüleceği üzere bu sınır bölgeleri her şeyden önce "tahrikatın geldiği hariç ile teması" sebebiyle "emniyet, asayiş ve istihbarat işlerinin önem arz ettiği", "tehlikeli ve riskli yerler" olarak işaret ediliyordu. Kurucu kadrolar için, hariç ile temas sınır bölgesini "muhalefet yuva ve hareketlerinin, suikast şebekelerinin üzerinde toplandığı" ve "Kürtlük politika ve hareketlerine sahne olan" mekân haline getiriyordu. Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Seyfi Düzgören'e ait "Karşı hudut boyu, baştan başa bize her yüzden muzır unsurlarla doludur" ifadesi, erken cumhuriyet kadrolarınca "Cenup ve Şark hudutları"nın nasıl tanımlandığının yalın bir özetidir.

Kürtlerle meskûn sınır bölgeleri, 1940'a kadar yaşanan on sekiz büyük askeri harekât gibi bir kitlesel zor uygulamasının doğrudan merkezi olmadığında dahi, daimi bir askerileştirmenin ve olağandışı kuvvet uygulamalarının sıradanlaştığı bir "çeper mekân" durumundadır. Siyasi elitler tarafından, sınır bölgeleri iç bölgelerden daha tehlikeli, yönetmek için özel tedbir ve uygulamaların gerekli olduğu alanlar olarak görülmektedir. Bu durum, Dersim meselesinin en yoğun konuşulduğu, ıslahat ve Türkleştirme uygulamalarının en yoğun şekilde Dersim merkezli olarak yaşandığı bir zamanda gereçekleşen toplantıda Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından çarpıcı bir şekilde şöyle ifade edilmektedir:

> Dersim vaziyetine temas etmek istemedim. Bence Kürtlük cereyanları ve hareketleri Dersim'den ziyade hariçteki propagandacılarla fazla teması olan ve hariçteki (...) propagandanın fazla girebildiği ve temasın temin edilebildiği hudutlara yakın yerlerde daha fazla beklenmesi icab etmektedir.
>
> Hâl böyle iken, Dersim için düşünülüp taşınılan şeklin daha esaslı olarak Kürtlük cereyanının belirdiği diğer sahalar için düşünülmemesi, geçen her anının kaybedilmesi(y)le neticelenebilir.[42]

Hududun her şeyden önce hariç ile temas noktası olarak görülmesinde dikkat çekici olan, harice yakınlığı ile sınır bölgesini riskli hale getiren nedenin, Kürtlüğün "dışarıdan empoze edilen bir tehlike" olarak kodlanıyor oluşudur. Bu algılama ve kodlayış biçimi, Erken Cumhuriyet dönemi kadrolarının Kürt meselesini ele alırken genel eğilimini yansıtan "Kürtlerin aslında Türk olduklarına dair kabul ile Kürtlerin bir *mesele* olarak konuşulması"[43] şeklinde özetlenebilecek açık çelişkiyi de ortaya koyar. Bir yandan, Kürt kimliği ve "Kürtlük gayesi" mekânı *dışarısı* olan bir tehlikedir. Dışarıda Kürtler vardır ancak içeridekiler esasen Kürtleşmiş Türklerdir. Öte yandan, içeride Kürt olmamasına rağmen "...sınırlarımız dışında Kürtlük gayesiyle uğraşanlar(ın), bu sınırlar içinde kendilerinin konuştuğu fiili anlar ve hisleri onlarla müşterek adam kalmadığına kanaat getir(meleri)"[44] için buralar acilen Türkleştirilmelidir. Bu amaçla sınır bölgesinde de uygulanması teklif edilen yöntemlerden biri, Türklüğün mekânsal araçlarla şekillendirilmesiydi. Türk köyleri kurarak bölgeyi asimile etmenin sınır bölgesi için de sıkça düşünülen ancak kapasite sorunu ile ilişkili olarak uygulamaya kısıtlı olarak geçirilebilen bir yöntem olduğu anlaşılıyor.

Bu noktada, 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca devlet otoritesine açıktan karşı çıkan Kürt ulusalcı hareketlerinin yanı sıra, yönetici elitler tarafından, yerel aidiyetlere ve ahlaki kodlara bağlılığın da devlet ve ulus inşa sürecine engel olarak görüldüğünün altını çizmek gerekir.[45] 1924 Anayasası ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun (1925) ilanın ardından yeni rejim iktidarını konsolide ettikçe, "ulusal kimlik" oluşturma yönünde girişimlerini hızlandırmış, hakim etnik unsur, yani Türklerin dışında kalan gruplara ait kültürel göstergeleri ve yerel aidiyetleri bu inşa sürecini engelleyen unsurlar olarak görüp bastırmaya çalışmıştır.[46] Bu ise merkezi devletin bir ayaklanma yahut örgütlü direnişle karşılaşmadığı alanları da "isyan toprakları", geleneksel ilişkilerin devam ettirilmesini ise "ulusa ihanet" ile eş bir "tehdit unsuru" olarak görmesi anlamına gelmiştir. Kürt meselesiyle ilgili kaleme alınan hemen hemen her belge ve raporda rejimin "Kürt mıntıkasında köylere ve halka nüfuz etmediği" benzeri tespitlerle dile getirilen bu durumdur.[47] İsyan bölgesinde olsun veya olmasın geleneksel ilişkiler, aşiret veya tarikat gibi toplumsal örgütlenmelerin sürdürülmesi ulusal kimliğe meydan okuma olarak algılanmıştır. Yeğen, Erken Cumhuriyet kadrolarının devlet iktidarının konsolidasyonuna gösterilen bu türden dirençleri "etno-politik bir mahiyet arz eden toplumsal bir mesele" olarak değil, "modern cumhuriyet ile buna direnen toplumsal belalar arasındaki bir gerilim" olarak algılayıp yansıttığını hatırlatır. Etno-politik mahiyetli dirençler, "irtica", "eşkıyalık", "ecnebi kışkırtması", "geri kalmışlık" gibi kavram setleri

üzerinden ele alındığında, üzerinde cebir uygulanan Kürtler veya Kürtlere ait yaşam pratikleri değil, "tedibi gereken mürteciler, aşiretler, eşkıyalar" oluyor ve böylece "Kürdiliği olmayan bir Kürt meselesi" olarak yeniden kuruluyordu.[48]

Geleneksel aidiyetlerin ve pratiklerin ulusal kimlik oluşturma sürecine bir engel olarak görülmesi, yeni kurulan devletin egemenlik alanının belirleyicisi ve milli kimliğin garantörü addedilen sınır bölgeleri söz konusu olduğunda katmerlenmiştir. Ulusal sınırları aşan aidiyet ve ilişkiler de tam da bu türden bir "meydan okuma" olarak okunmuş, engellenmeye çalışılmıştır. Önüne geçilmeye çalışılan geleneksel ilişkilerin başında ise, kurulmuş ilişkilerden beslendiği kadar onları yeniden de besleyen sınırın diğer tarafıyla devam ettirilen ve yeni rejimin artık yasa dışı saydığı ticaret ilişkileri, yani kaçakçılık geliyordu.

20. yüzyılın başında ulus devleti oluşturan sınırlar, Bağdat ve Halep gibi merkezleri farklı egemenlik birimlerine dahil ettiğinde Kürtlerin buralarla sürdürdüğü gündelik ilişkiler illegalleşmiş, göçerlik önceki dönemlerden daha katı şekilde engellenmeye çalışılmış ve olağan ticari ilişkiler "kaçakçılık" haline gelmiş oluyordu. Ancak çelişkili şekilde, yeredeki birimleri yeni oluşturulan sınırlar içerisindeki idari ve ticari merkezlere entegre edecek ulaşım ağının yapısı gibi altyapısal koşulların zayıflığı merkezin talep ettiği bütünleşmeyi sorunlu hale getiriyordu.[49]

Bozarslan ve Yeğen merkezileştirme ve millileştirme projelerinin giriştiği, toplumsal mekânı özerk kılan siyasi, idari ve ekonomik "ayrıcalıkları" tahribe yönelen düzenlemeler karşısında Kürtlerin merkezle gevşek bir ilişki sürdürmekteki ısrarına dikkat çekerler.[50] Merkezi pazar ekonomisinin zayıflığı ve devlet kapasitesinin tesis edilememiş olmasından da yararlanılarak, sınırlı düzeydeki pazar ekonomisi faaliyeti, yani sınırın öte yanıyla ticari ilişki geleneksel şekliyle devam etmiştir. Yeğen, yeni rejimin mevzuatının "kaçakçılık" olarak nitelendirdiği etkinliği, Kürtlerin iktisadi uzamın merkezileştirerek millileştirilmesine karşı gösterdikleri refleksif bir direnç olarak okumak gerektiğini belirtir. İktisadi bir faaliyet olarak kaçakçılık, gayri-milli bir toplumsal uzamın millileştirilmesine karşı gösterilen *de facto* bir meydan okumaydı; bu itibarla da açıkça etnopolitik bir mahiyet taşıyordu.[51]

Ancak Yeğen, bu meydan okuma halini, karşı "milli ekonomi" kurma yönünde bir irade değil de, geleneksel ve kendiliğinden bir direnç olarak okumak gerekliliğinin de altını çizer. Burada önemli olan kaçakçılığın, mutlak şekilde bir karşı çıkış potansiyeli barındırmasıyla değil, devletin sınırdaki var oluşunu, temsilini ve kabulünü proaktif konumuyla da etkilediği için bir direniş unsuru konumunda olmasıdır. Yani bir "milli ekonomi" kurma yönünde amaç gütmese dahi sınır ticaretini sürdürmek, James C. Scott'un "gündelik hayatın direniş biçimleri" kavramsallaştırmasına uygun şekilde, Kürtlerin kendi geleneksel yöntem ve bilme biçimlerine aidiyeti (*metis*) temsil ettiği gibi bireylerin de devlet politikalarını yeniden pazarlığa tabi tutması anlamına geliyordu.[52] Kaçakçılığın refleksif bir gündelik direniş konumunda olması[53] ile daha önce de değinildiği üzere merkezi devletin yerel aidiyetlere ve ahlaki kodlara sadakati ulusal kimlik yaratma sürecine bir meydan okuma olarak kodlayışının birbirini besleyen olgular olarak geliştiğini iddia etmek mümkündür. Bu noktada tekrar belirtmek gerekiyor ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları tarafından kaçakçılık yukarıda anlatıldığı şekilde "etno-politik mahiyet arz eden bir toplumsal mesele" olarak ele alınmamıştır. Devletler, ulusal ekonomi bütünlüğünü ve iç pazarı olumsuz yönde etkileyebilecek şekilde mal ve ürünlerin sınırlarından izinsiz giriş ve çıkışını engellemek ister. Ancak Cumhuriyet'in Kürt meselesine bakışıyla doğrudan ilişkili olarak, Doğu ve Güneydoğu'da sınırı ihlal etmek yalnızca alelade bir suç değil, vatanın bütünlüğünü tehlikeye atan bir eylem, hatta bir rejim tehdidi olarak görülmektedir.[54] Kaçakçılık devletin sınırlarının tanınmaması sebebinden ziyade, Kürdiliği devam ettiren bir ilişki olarak görüldüğü için bastırılmak istenmiştir.

Tek parti rejimi merkezden atadığı müfettişleri aracılığıyla yerel halkın gündelik hayatında kendi varlığını görünür kılarak iktidarını toplumsal ilişkiler üzerinden yeniden üretmeyi hedeflemiştir.

1936 toplantısı boyunca kaçakçılık ve kaçakçıların sınır geçişini engellemek meselelerinin iktidarın konsolidasyonu açısından öncelikli bir konu olarak ele alındığını görüyoruz. Toplantı tutanaklarından, kaçakçılık vakalarına dair yıllar ve iller bazında ayrıntılı dökümler tutma, kaçakçılık güzergâhlarına dair haritalandırma gibi çabalara yoğun olarak girişildiğini öğreniyoruz.[55] Devlet kurumlarının kapasitesi ile ilgili ciddi sorunların yaşandığı, özellikle Doğu'da teşkilatlanma ve istatistik toplama eksikliklerinin sorun olarak dile getirildiği bir dönemde[56] bu türden bir kayıt altında tutma girişimi, kaçakçılığın bir güvenlik sorunundan ötede, devletin nüfuzetmek istediği topluma dair bilgi toplamaya giriştiği bir alan olarak öne çıktığı yönünde yorumlanabilir.

Burada ilginç olan, toplantı boyunca kaçakçılığın sebeplerine ilişkin olarak "halkın toplu hayata ve ziraate alışamamış olması" ya da "milli duygularının zayıf olması" gibi söylemlerin, kaçakçılığı sosyo-tarihsel bağlamı içerisine yerleştiren tespitlerle bir arada bulunmasıdır. "(...) Ticari ilişkilerin öteden beri Halep gibi merkezlerle olması, Mersin-İstanbul

gibi merkezlerle bağın kurulamaması", "bölgenin iktisadi taasuddan nasibini almamış olması", "halkın ucuz mala ulaşamaması ve malların sınırın Fransız ve Ermeni tarafında nispet kabul etmez derecede daha ucuz olması", "sınırın diğer tarafıyla süren akrabalık ilişkileri" gibi süregiden ticareti yapısal şartlarla birlikte değerlendiren, sosyal ilişkilerin içine yerleştiren açıklamalar da toplantı boyunca gündeme gelmiştir. Ancak, kaçakçılığı sosyal bağlamı içerisinde değerlendiren tespitler devletin yereldeki tüm aktörleri tarafından paylaşılmadığı gibi, meselenin çözüm yoluna yansıyan bu yapısal koşullarla ilgili görüşler değildir. Hangi cinsten hangi miktarda ne yolla yapıldığından bağımsız olarak kaçakçılık, dışardaki devletlerin himayesinde gerçekleşen bir rejim tehdidi olarak kodlanmakta, "... devlet ciğerini ve halkımızın ahlaki bünyesini kemirerek çürütmeye çalışan" kaçakçılar, "bir katilden, bir hırsızdan çok daha tehlikeli asayiş ve emniyet düşmanı"[57] olarak görülmektedir. Bu sebeple, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, sınır ihlalini ve sınırın öte tarafıyla süren ilişkilerin engellenmesi için, pasaport veya belgesi olmadan sınırı geçen herkesin "hudut boyunda bir kurşunla karşılanması, köyde bıraktıklarının derhal ortadan kaldırılması"nı önermektedir. Buralarda askeri tedbirlerin her daim artırılmaya çalışılmasının yanı sıra sınırdaki bazı yerleşim yerlerinin "tescil edilmiş" yani mimlenmiş durumda olduğunu, bazılarına ise "ihbara gerek duymaksızın tedbir olsun diye ayda bir veya iki ayda bir toplu arama baskınları" düzenlendiğini de yine General Seyfi Düzgören'in ifadelerinden öğreniyoruz. Bu ifadelerden, doğu ve güneydoğu sınır bölgelerinin, devletin kuralsız, yasa üstü ve seçici olmayan şiddetinin meşru sayıldığı bölgeler olarak ele alındığı açıkça ortaya çıkmaktadır. 30 Temmuz 1943 tarihinde Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın emriyle Van'ın Özalp ilçesinde sınır boyunda 33 sivilin yargı kararı olmaksızın öldürülmesi olayı da bu bağlam içerisinde düşünülmelidir.[58] "Muğlalı olayı" 1956 yılında TBMM'nin gündemine geldiğinde, o tarihte Özalp'te Cumhuriyet savcısı olan Demokrat Parti milletvekili Kemal Yörükoğlu tarafından, olayın "devlet hududta asayişi temin edemediği için, bir aczin içinde bulunduğu için bu aczini setretmek üzere, kudretsizliğini örtmek için" gerçekleştiği şeklindeki değerlendirmesi sınır bölgesinde kuralsız şiddetin olağanlaşmasını burada devlet iktidarının tesis edilememesiyle ilişkilendirmesi açısından önemlidir.[59]

Ancak sınır bölgesi ve buradaki hareketler kontrol altına alınmaya çalışılırken yalnızca zor yöntemlerine başvurulmamıştır. Uygulanacak özel tedbirler, öncelikle buralarda yaşayan halkların ve sınırın karşı tarafıyla ilişkilerinin "gözetlenmesi" anlamına gelmektedir. 1930'lu yılların Türk köyleri kurma, Türklük merkezleri oluşturma ve hatta halkevleri gündemlerinin sınır bölgesi için de zikredilmesi, sadece kültürel asimilasyona ilişkin değil, müfettişlik raporlarında sıkça zikredilen bölgede "iktisadi faaliyetin Kürtçe ile ilgisini katiyen kesmiş bir zümre(nin) eline geçirmek" amacına da yönelikti.[60] "Bura halkının asırlardan beri alışık olduğu renk ve şekillerdeki kumaşlara rağbet etmemesi için" kanuni tedbirler almak veya Sümerbank'ın bölgede üretiminin yaygınlaştırılması teklifi de, Kürt kimliğiyle ilişkilendirilen kültürel sembollerin bastırılmasına yönelik olduğu kadar, yerel aidiyetleri zayıflatması amacıyla da düşünülüyordu.

Merkezi devletin yereldeki bürokratlar ve bölge ahalisi arasında kurulmakta olan yakınlıkları engellemek için önemli bir çaba sarf etmiş olma-

Dersim'de askerler ve yakaladıkları köylüler.

Hasan Saltık arşivi.

sı da bu bağlamda değerlendirilebilir. 1936 toplantısı tutanaklarında er, subay ve memurların kaçakçılık işlerine karışarak vazifeyi ihmal ve suistimal ettiklerinden sık sık dem vurulmakta, bu durum İbrahim Özmen'in "... oraya tayin edilen er ve memurlardan çok yüksek duygu beklemem. Biz onları daima kontrole tabi tutalım" ifadesindeki gibi genel bir hoşnutsuzluğa dönüşmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi için, sınır bölgesinde görev yapacak memurların yerel halkın arasından olmamasına dikkat edilmesi, asker ve bürokratların Kürt ve Arap köylerinde ikamet etmesi veya konaklamasının engellenmesi için devlet kurumlarının lojistik kapasitesinin artırılması ve bölge halkıyla güven ilişkileri inşa edilmesinin önüne geçecek şekilde bölgede görevli askerlerin burada üç yıldan fazla kalmaması, bürokratların koşullarının iyileştirilmesi gibi önlemler,[61] bizzat Başbakanlık'tan talep edilenler arasındadır. Devletin yeredeki temsilcileriyle yerel halkın arasındaki olası karşılaşmaların önüne geçilmeye çalışılması, böyle karşılaşmaların Türk etnik kimliğini merkeze alan ulusal kimlik inşasının dışlayıcılığını da zorlaştıracak olmasıyla ilişkilidir.[62] Arslan da Erken Cumhuriyet döneminde merkezi devletin Kürt bölgelerine gönderilen memurların, dışsal pozisyonlarını terk ederek dönüştürmeye çalıştıkları toplumun bir parçası olduğunu ifade eder. Yeredeki memurların bölge ahalisiyle ilişkilerinin şüphe ile ele alınması, sınır bölgesinde, Weber'in tarif ettiği şekilde merkezi devletin talep ettiği bürokratikleşme ve rasyonelleşmenin sağlanamadığına dair bir gösterge olarak da okunabilir.[63]

Nitekim, bürokratikleşmeyle ilgili sorunlar başka açılardan dile getirilmiştir. Teşkilat ve bürokrat yetersizliği kadar, gerek askeri birimlerle idari birimler arasında, gerek idari birimlerin birbirleri arasında yaşanan yetki karmaşası 1936'daki toplantı boyunca sıkça dile getirilen bir sorundur. 1936 gibi görece geç bir tarihte bile, sınırdaki asayiş ve güvenlik vakalarına Umumi Müfettişlik, vali ve kaymakamlıklar ya da askeri ve jandarma birliklerinden hangisinin bakacağı net bir şekilde belirlenmemiştir. Şiddetin keyfiliğini de artırdığını tahmin edebileceğimiz bu kuralsızlık hali, bu bölgede bir yandan devlet kurumları ve aktörlerinin kendi arasında kurulması gereken ilişkilerin en başından tesis edilmemiş olmasını gösterirken bir yandan da bu aktörlerle yerel güçler arasında kimi zaman ittifak kimi zaman itilaflar ortaya çıkaran daha gevşek bir yönetim şekli benimsenmesini beraberinde getirmiştir.

1936 Umumi Müfettişlikler Toplantısı tutanaklarına bakıldığında, Kürtlerle meskûn sınır bölgelerine dair ortaya çıkan tablonun günümüze kadar uzanacak bir tarihselliği yansıttığı söylenebilir. Birincisi, doğu ve güneydoğu sınırlarındaki her türlü kimlik ve faaliyet, "ajanlık ve hariçle temas" gibi temalar üzerinden ulusa alternatif bir aidiyetin temsili olarak okunmuş, bütünleşmeyi engelleyecek bir tehlike olarak görülmüş ve bastırılması gereken tehditler olarak kodlanmıştır. İkinci olarak, kaçakçılık olgusu, yalnızca ajanlıkla veya ulusa ihanetle ilişkilendirildiği gerekçesiyle değil, aşiret bağı üzerinden kurulan ağların ve Kürtlüğe dair kültürel göstergelerin sürdürülmesini sağladığı için de tahribi istenen bir kategori haline gelmiştir. Son olarak, merkezi devletin buraları denetim ve kontrol altında tutabilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgiye, araçlara ve kurumsallaşmaya sahip olmadığı da, yine toplumsal alanda neler olup bittiğini kayıt altına almak amacıyla tutulmuş müfettişlik raporlarında görülmektedir. Dolayısıyla, 1936 toplantısı tutanaklarında görüleceği üzere sınır bölgeleri her ne kadar egemenlik alanını belirleyen çizgiler olarak tasavvur edilerek, "hâkim devlet" söyleminin güçlü tutulmaya çalıştığı mekânlar olarak kurgulansa da, devletin nüfuz edebilme kapasitesi buralarda oldukça düşük kalmıştır.

SONUÇ

Erken Cumhuriyet döneminde kurucu kadroların söylem ve pratiklerinde sınır çekmek, sınırı muhafaza etmek meseleleriyle ne denli yoğun meşgul olunduğu düşünülürse, sınır çizme faaliyetini uluslararası antlaşmalarla sonlanan değil, sürekli devam eden bir süreç olarak ele almanın önemi anlaşılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'da sınırın ve sınırı ihlal etmenin nasıl görüldüğü, nasıl algılandığı, nasıl kodlandığı ve bu meseleye nasıl "çözüm"ler üretildiğini ortaya koymak, sınır bölgelerinde olağanlaşan devlet şiddetini tarihselleştirmek açısından da önemlidir. Ancak Erken Cumhuriyet'ten bu yana, merkezi devlet sınır bölgelerini yönetebilmek için yalnızca kuralsız şiddet uygulamalarına değil, çeşitli gruplarla dönemden döneme farklılık gösteren ittifaklar kurmak ve sınır bölgesindeki siyasal yahut toplumsal gelişmelere göre değişen sınır politikaları belirlemek gibi özel tedbirlere de başvurmuştur. Söylemsel kurguda şiddetle reddedilen geleneksel ilişki ve aidiyetlerin, kimi zaman devleti temsil eden kurum ve aktörlerin de dahli ile sürmekte olması, bu söylemsel kurgular açısından açık ve keskin çelişkiler sunmaktadır. Kısacası, siyasal sınırların devletin egemenlik sahasının belirleyicisi olduğu iddiası ile sınırları aşan tarihsel bağların, kurulu ilişkiler ve aidiyetlerin sürdürülmesi arasındaki gerilim sınır bölgelerini devlet iktidarının heterojen niteliğini çok iyi yansıtan bir mekân haline getirmektedir.

Bu makale Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, doğu ve güneydoğu sınırlarının "ulusal güvenlik" algısı ve Kürt meselesine ilişkin gerilimler ile devletin nüfuz edebilme kapasitesine ilişkin sorunlar etrafında belirlendiğini ortaya koymaya çalışmakta. Ancak, bu iddia sınır bölgelerindeki devlet-toplum ilişkilerini inceleyebilmek için oldukça genel bir çerçevedir ve bu çerçevenin açıklayıcılığı ölçek küçültüldükçe azalacaktır. Sınır hattındaki uygulamalar, sınırın işlevi ve geçirgenliği, bölgesel gelişmeler ve farklı aktörlerin etkisiyle sürekli yeniden şekillenmektedir. Bu durum, sınırın katılaşabildiği ya da esneyebildiği, sınırın etki alanının zayıflayıp genişleyebildiği, hangi aktör ve malların geçişine açık

olup, hangilerinin geçişinin kriminalize edildiğinin de dönemden döneme değiştiği anlamına gelir.[64] Dahası, tüm bunları belirleyen tek unsur sınır yönetiminin yalnızca merkezi düzeyde nasıl ele alındığı sorusu değildir. Bölgesel gelişmelerin yanı sıra, sınır bölgesindeki farklı aktörler de bu dönüşümlerden etkilendikleri kadar onlara etki ederler. Sınırdaki bu tür değişimleri izleyebilmek için ölçek küçültlerek, ele alınan sınır bölgesini etkileyen gelişmelere belirli bir dönem etrafında yakından bakmak gereklidir.

KUDRET ÇOBANLI
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 7 Haziran 2017 tarihinde savunulmuş "Türkiye-Irak Sınırında Kimlik ve Devlet" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümüne dayanmaktadır. Fikir ve eleştirileriyle metne yaptıkları katkılar için Evren Balta, Gencer Özcan, Elçin Macar, Ömer Turan ve Cemil Boyraz'a çok teşekkür ederim.

1 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra ve New York: Verso, 1983).

2 Carol Delaney, "Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey", *Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis*, ed. Sylvia Junko Yanagisako ve Carol Lowery Delaney (New York-Londra: Routledge, 1995).

3 Neşe Özgen, *Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi: 2001-2004*, http://neseozgen.net/wp-content/uploads/26.pdf[18.10.2016].

4 Adriana Kemp, "'Dangerous Populations': State Territoriality and the Constitution of National Minorities", *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*, ed. Joel S. Migdal (New York, Cambridge University Press, 2004).

5 Abrams, *age*.

6 Özlem Kaygusuz, "Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60/2 (2005): 197.

7 Mete Tunçay, "Misak-ı Milli'nin 1 Maddesi Üzerine", *Birikim* 18/19 (Ağustos-Eylül 1976): 12-16.

8 Sezgi Durgun, *Memalik i Şahane'den Vatan'a* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).

9 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. II (Ankara: TBMM Basımevi, 1980), s. 354.

10 Ahmet İçduygu ve Özlem Kaygusuz, "The Politics of Citizenship through Drawing Borders: The Construction of National Citizenship Identity in Turkey", *Middle Eastern Studies* 40/6 (Kasım 2004): 31.

11 Zürcher, *age*, s. 203.

12 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997), s. 170.
Oran, aynı zamanda, Ankara Hükümeti'nin bu vurguyu ulusal kurtuluş savaşı boyunca stratejik şekilde, askeri gücünün yettiği sınırları elinde tutmak yönünde uyguladığını da belirtir. (Oran, *age*).

13 İçduygu ve Kaygusuz, *age*, s. 32.

14 Durgun, *age*, s. 30.

15 Aynı yer.

16 Kaygusuz, *age*, s. 208

17 *Age*.

18 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

19 İçduygu ve Kaygusuz, *age*, s. 32.

20 Tunçay, *age*, s. 12-16.

21 Baskın Oran, "Sevres Barış Anlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 15. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 130.

22 Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, çev. Ahmet Fethi, 5. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009), s. 56.

23 Stanford Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923, A Documentary Study* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), s. 81.

24 Kaygusuz, *age*, s. 203.

25 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969), s. 354.

26 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: I. Cilt (1920-1945)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), s. 206.

27 Durgun, *age*, s. 147-150.

28 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 76-81.

29 Durgun, *age*, 137-138.

30 Özgen, *age*, s. 50.

31 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 15. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 361

32 Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, *Siyasi Hatıralarımız I: İran 1930-1934* (İstanbul: Vakit Yayınları 1952), s. 16-17'den aktaran Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), s. 344.

33 *Age*, s. 368.

34 Aynı yerde.

35 Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları* (İstanbul: Açılını Kitap, 2014), s. 176.

36 Uğur Ümit Üngör, "Turkey's Borderlands, the Syrian Civil War, and the Kurds", *E-International Relations*, (22 Eylül 2015). http://www.e-ir.info/2015/09/22/turkeys-borderlands-the-syrian-civil-war-and-the-kurds/ [10.10.2016].

37 Şükrü Kaya'dan aktaran Üngör, *age*. Yönetici kadroların bu yöndeki kaygı ve ifadeleri, kuruluş yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. 23 Kasım 1958'de *Vatan* gazetesinde yayımlanan yazısında, o sıra Demokrat Parti milletvekili olan Avni Doğan da şöyle yazar: "...Kürtlüğün Türkiye Cumhuriyeti için mühim bir iç meselesi halinde görünmesi, onların miktarında değil; *mevcudunun daha ziyade Şark vilayetlerinde toplanmış olmasından*dır. İran, Irak ve Suriye gibi *komşu memleketlerdeki Kürt kavmiyetinin bizim bölgemizdeki çoğunlukla hemhudut oluşunun* ifade ettiği mânâ ise, küçümsenecek gibi değildir." ("Tehlike Çanı: Şark Meselesi İçin Alınması Lâzım Gelen Tedbirler", *Vatan*, 23 Kasım 1958'den aktaran Azat Zana Gündoğan, "Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'Eastern Demonstrations'", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, 2007.

38 James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?*, çev. Nil Erdoğan (İstanbul: Versus Kitap, 2008), s. 11.

39 Umumi Müfettişlikleri devlet kapasitesinin önemli bir idari mekanizması olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Ayfer Genç Yılmaz, "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", TC. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi 1/1 (2013): 43-65.

40 Bkz. M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, yay. haz. M. Bülent Varlık (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010).

41 *Age*, s. 28.

42 Abidin Özmen'den aktaran Varlık, *age*, s. 102.

43 Cemil Koçak. "Önsöz". *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 18.

44 Abidin Özmen'den aktaran Varlık, *age*, s. 106.

45 Ceren Belge, "State Building and the Limits of Legibility: Kinship Networks and Kurdish Resistance in Turkey", *International Journal of Middle East Studies* 43/1 (Şubat 2011): 95-114.

46 Hamit Bozarslan, "'Neden Silahlı Mücadele?': Türkiye Kürdistanı'nda Şiddeti Anlamak", *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, der. Güney Çeğin ve İbrahim Şirin, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 155.

47 Erken Cumhuriyet dönemindeki bu raporların bir kısmı için bkz. Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi: 1925-2011 Kürt Raporları*, 3. bs. (İstanbul: Postiga Yayınları, 2011).

48 Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 110. Yeğen, bu aksettirmeyi devletin "kasıtlı bir ideolojik saptırması" olarak okumamak gerektiğini vurgular. Yeğen'e göre Kürt sorununun ulusalliğini inkâr eden kasıtlı bir çarpıtma değil, "özel bir söylemsel kuruluşun imkân verdiği tarihsel bir algılama" ile meselenin etno-politikliğini reddedilerek yeniden kurulmasıdır.

49 Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, 9. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 38-39.

50 Hamit Bozarslan, "Political Aspects of the Kurdish Problem in Contemporary Turkey", *The Kurds: A Contemporary Overview*, ed. Philip G.Kreyenbroek ve Stefan Sperl, (New York ve Londra: Routledge, 1992); Yeğen, *age*.

51 Yeğen, *age*, s. 245-247.

52 James C. Scott, Güneydoğu Asya'daki köylülerin hayatta kalma stratejilerini "ahlaki ekonomi" kavramsallaştırması etrafında incelediği çalışmalarında, örgütsüz ve sıradan görünen eylem biçimlerinin de bir "direniş" olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. bkz. James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven: Yale University Press, 1985); *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?* Scott'un direnişin kendiliğindenliğine, olduğundan fazla değer biçmemek ve direnişin kendisinin de muhafazakar bir yapıya burünebileceği yönündeki hatırlatmasını akılda tutmak, burada ele aldığımız aşiret bağları ve akrabalık ilişkileri gibi geleneksel toplumsal örgütlenmeler açısından da önemlidir.

53 Bu direniş halinin sözlü kültüre yansımaları için bkz. Hanifi Barış ve Wendelmoet Hamelink, "Dengbêjs on borderlands: Borders and the state as seen through the eyes of Kurdish singer-poets", *Kurdish Studies* 2/1 (Mayıs 2014): 34-60.

54 Belge, *age*, s. 101

55 *Age*, s. 206-207.

56 Bkz. Murat Turan, *CHP'nin Doğuda Teşkilatlanması (1923-1950)* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2011).

57 Seyfi Düzgören'den aktaran Varlık, *age*, s. 239.

58 Şair Ahmed Arif'in "33 Kurşun" şiiriyle yahut "vur emri"nin sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın ismiyle anılan bu olayın ayrıntılı değerlendirmeleri için için bkz. H.Neşe Özgen, *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın, Hatırlama ve Unutma Biçimleri* (İstanbul: TÜSTAV, 2003); Günay Aslan, *Yas Tutan Tarih: 33 Kurşun* (İsanbul: Pencere Yayınları, 1989), İsmail Beşikçi, *Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı: Otuziç Kurşun* (İstanbul: Belge Yayınları, 1991).

59 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, İçtima 2, c. 13 (15 Ağustos 1956): 383-385, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do/coj3/tbmm10013091.pdf

60 "Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak bir Türklük merkezindeki iktisadî hâkimiyet, Kürtçe ile ilgisini katiyen kesmiş bir zümre eline geçirilmeli, diğer taraftan da mevcut tüccarlarla kendisiyle münasebette bulunan her dağlı Kürdü Türkçe konuşturmak ve hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları münasip kimseler, halkevleri vasitesile pek açık olarak anlatılmalıdır" (Abidin Özmen'den aktaran Varlık, *age*, s. 109).

61 Varlık, *age*, s. 30.

62 Belge, *age*, s. 98.

63 Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, 6. bs. (Ankara: Adres Yayınları, 2013).

64 Didem Danış ve Damla B. Aksel, "Sınır Yönetiminde Devlet ve Yeni İdare Biçimleri: Türkiye-Irak Sınırı", *Sınır ve Sınırdışı*, der. İbrahim Soygüren ve Didem Danış (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2014), s. 75.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünü

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

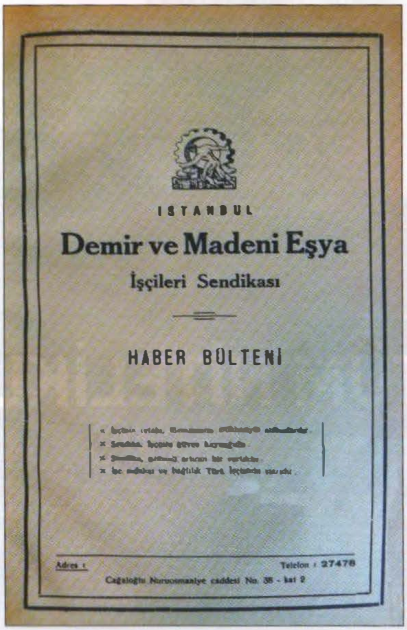
İSTANBUL DEMİR VE MADENİ EŞYA İŞÇİLERİ SENDİKASI HABER BÜLTENİ VE KARİKATÜRİST (?) KEMAL TÜRKLER*

SİNAN YILDIRMAZ

Demir-İş Haber Bülteni ikinci sayısından itibaren neredeyse her sayısında birkaç karikatüre yer veriyordu. Acemice çizilmiş bu karikatürleri kimin çizdiği tam olarak bilinemese de çizgilerindeki ortaklık ve her birinde imza olarak kullanılan K.T. harfleri tek bir ismi akla getirir: Bülten'in *yazı işleri müdürü ve sendikanın da başkanı olan Kemal Türkler. Türkiye'de örgütlü işçi sınıfı mücadelesinin en önde gelen isimlerinden biri, geride bıraktığı onca mücadele ve deneyimin yanında, hayatının bir anında karikatürist olmayı düşünmüş olabilir mi?*

1946 sendikacılığının kurmuş olduğu sendikaların sosyalist siyasetin öncülüğünde ve büyük oranda devletten bağımsız hızlı yükselişi karşısında duyulan tedirginlik sonrasında kapatılması ve ardından 1947'de çıkarılan düzenlemeyle yeni sendikaların kurulması Türkiye sendikacılık tarihi açısından önemli bir gelişim ve dönüşüm sürecini başlatmıştır.[1] 1950'ler boyunca kurulacak olan yüzlerce yeni sendika, neredeyse yeni baştan sendikal bilgiyi öğrenerek örgütlenme biçimini geliştirecektir. Dönemin baskın ve kurumsal antikomünizmi karşısında sıklıkla ifade edildiği gibi "siyaset dışı" ama adını anmaktan kaçınsalar bile "sınıfsal" bir perspektifi geliştirmenin aracı olarak sendikalar, bu dönemde önemli bir etki alanını da oluşturmayı becerebilecektir. 1960'ların daha radikal ve sosyalist perspektifli sendikal anlayışı karşısında, Amerikan sendikacılığının bir "özentisi" ya da "uydusu" olarak görülen 1950'li yılların sendikacılığı bu yüzden yakın zamanlara kadar, kurumsal tarihin bir parçası olması dışında, çok da fazla ilgi görmemekteydi. Neyse ki yeni çalışmalar bu alandaki farklı bakış açılarıyla dönemin tarihsel önemini kavramamızda yol açıcı olmaya devam etmektedir.[2]

Bu dönemin tarihini yazarken yeni belgelere ulaştıkça bilgilerimizin içeriği de gelişmektedir elbette. 1946 sonrasında sendikal alana yönelik olarak çıkan birçok sürekli veya süreksiz yayın, bu dönem sendikacılığını ve işçi sınıfının kendisini toplumsal ve kurumsal düzeyde oluş-

İSTANBUL

Demir ve Madeni Eşya

İşçileri Sendikası

HABER BÜLTENİ

Adres :

Telefon : 27478

Cağaloğlu Nuruosmaniye caddesi No. 38 - kat 2

İstanbul Demir Ve Madeni Eşya İşçileri
S e n d i k a s ı

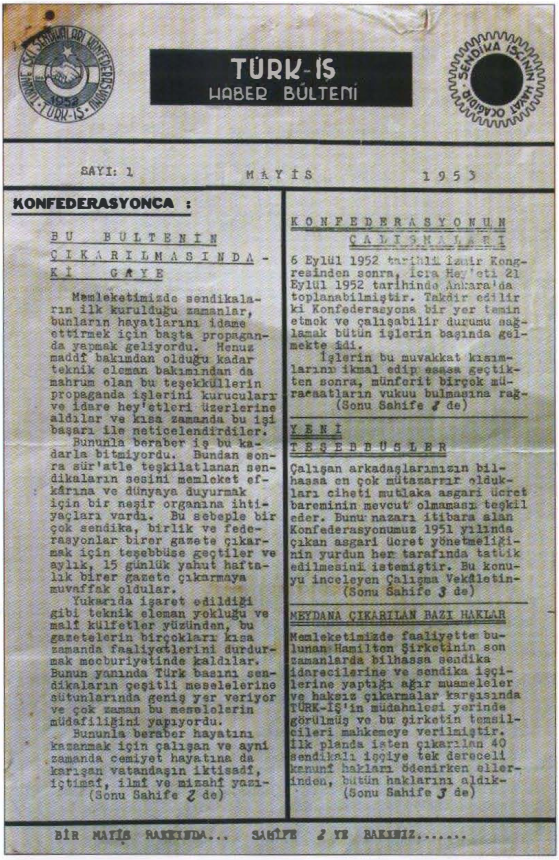
H A B E R B Ü L T E N İ

Sahibi:İst.Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası
Yazı İşleri Müdürü: Kemâl TÜRKLER

Yıl : 8 Sayı : 7 Ay :Ocak
Çıkış Tarihi : 14/Ocak/1956

Bülten ayda en az bir defa olmak üzere cumartesi günleri çıkar.Bülten gayri siyasi ve Sendikanın yayın organıdır. Bülten için verilen yazılar tetkikten sonra çıkarılır; Basılsın basılmasın iade edilmez.Kanun ve gayeye aykırı yazılar neşredilmez.

turması sürecini tanımlamak adına kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde yayımlanan fakat çok göz önünde olmadığı için kullanılmayan bir kaynak ise sendikaların daha sınırlı bir biçim ve içerikte ürettiği haber bültenleridir. Bu bültenler daha çok daktilo ile yazılmış sayfaların teksir yoluyla çoğaltılıp bir dergi biçimine sokularak dağıtılması şeklinde oluşturulmaktaydı. Burada incelenecek olan, Kemal Türkler'in çıkarttığı *İstanbul Demir ve Maden Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni* de bu kaynaklardan sadece bir tanesi.

TÜRK-İŞ
HABER BÜLTENİ

SAYI: 1 MAYIS 1953

KONFEDERASYONCA :

BU BÜLTENİN ÇIKARILMASINDAKİ GAYE

Memleketimizde sendikaların ilk kurulduğu zamanlar, bunların hayatlarını idame ettirmek için başta propaganda yapmak geliyordu. Henüz maddî bakımdan olduğu kadar teknik eleman bakımından da mahrum olan bu teşekküllerin propaganda işlerini kuruculara ve idare hey'etleri üzerlerine aldılar ve kısa zamanda bu işi başarı ile neticelendirdiler.

Bununla beraber iş bu kadarla bitmiyordu. Bundan sonra sür'atle teşkilatlanan sendikaların sesini memleket efkârına ve dünyaya duyurmak için bir neşir organına ihtiyaçları vardı. Bu sebeple bir çok sendika, birlik ve federasyonlar birer gazete çıkarmak için teşebbüse geçtiler ve aylık, 15 günlük yahut haftalık birer gazete çıkarmaya muvaffak oldular.

Yukarıda işaret edildiği gibi teknik eleman yokluğu ve malî külfetler yüzünden, bu gazetelerin birçokları kısa zamanda faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun yanında Türk basını sendikaların geçirdiği meselelerine sütunlarında geniş yer veriyor ve çok zaman bu memleketin müdafiliğini yapıyordu.

Bununla beraber hayatını kazanmak için çalışan ve aynı zamanda cemiyet hayatına da karışan vatandaşın iktisadî, içtimaî, ilmî ve mizahî yazı-

(Sonu Sahife 2 de)

KONFEDERASYONUN ÇALIŞMALARI

6 Eylül 1952 tarihli İzmir Kongresinden sonra, İcra Hey'eti 21 Eylül 1952 tarihinde Ankara'da toplanabilmiştir. Takdir edilir ki Konfederasyona bir yer temin etmek ve çalışabilir durumu sağlamak bütün işlerin başında gelmekte idi.

İşlerin bu muvakkat kısımlarını ikmal edip esasa geçtikten sonra, münferit birçok müracaatların vukuu bulmasına rağ-

(Sonu Sahife 8 de)

YENİ TEŞEBBÜSLER

Çalışan arkadaşlarımızın bilhassa en çok mütazarrir oldukları cihetî mutlaka asgarî ücret bareminin mevcut olmamasından teşkil eder. Bunu nazarı itibara alan Konfederasyonumuz 1951 yılında çıkan asgarî ücret yönetmeliğinin yurdun hem tarafında tatbik edilmesini istemiştir. Bu konuyu inceleyen Çalışma Vekâletin-

(Sonu Sahife 3 de)

MEYDANA ÇIKARILAN BAZI HAKLAR

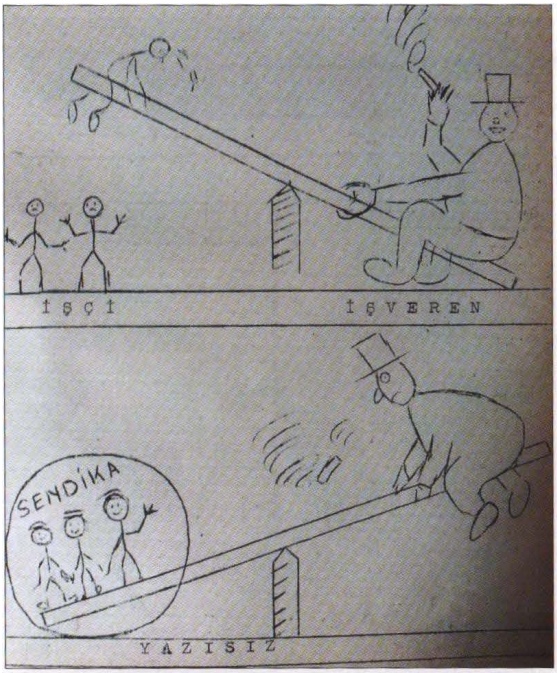
Memleketimizde faaliyette bulunan Hamilton Şirketinin son zamanlarda bilhassa sendika idarecilerine ve sendika işçilerine yaptığı ağır muameleler ve hakeza çıkarılmalar karşısında TÜRK-İŞ'in müdahalesi yerinde görülmüş ve bu şirketin temsilcileri mahkemeye verilmiştir. İlk planda işten çıkarılan 40 sendikalı işçiye tek derecelî kanunî hakları ödenirken ellerinden, bütün hakklarını aldık-

(Sonu Sahife 3 de)

BİR MAYIŞ HAKKINDA... SAHİFE 2 YE BAKINIZ.....

Türkiye'de sendikacılığın kurumsal olarak olgunlaşmaya başladığı bu dönemde neredeyse her sendika, kendi kurullarında bir yayın ihtiyacını dile getirmekte ve buna yönelik bir hazırlık yapmaya çalıştığını belirtmektedir. Fakat gerek maliyet, gerekse de dağıtım ve okunma düzeyi açısından sendikal yayınların oldukça kesintili ve yetersiz düzeyde oluştuğu söylenebilir. 1946 sendikacılığının siyasi partiler üzerinden gerçekleştirdiği *Sendika* ve *Gün* gibi gazeteler dışında, 1947 sendikacılığının CHP ve Rebii Barkın üzerinden daha merkezi ve daha sonra ise İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı olarak çıkarttığı *Hürbilek* gazetesi, dönemin başında yayımlanan en gelişkin işçi yayınları olarak tanımlanabilir.[3] Bunun dışında dönem içerisinde çeşitli sendikaların süreksiz bir biçimde yayımlamış olduğu birçok bağımsız yayının var olduğu da bilinmektedir.[4] Fakat belki de dönemin işçi haberleri ve sendikal meseleler hakkında en doğrudan ve detaylı haber kanalı Kemal Sülker'in çıkarttığı *Gece Postası* gazetesi olmuştur. Sülker'in yayınları ve Amsterdam'da bulunan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ndeki arşivi, dönemin sendikacılarıyla yakın ilişki içerisinde bir yayıncı olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemin sendika ve emek tarihi çalışmaları açısından belki de en önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Kemal Türkler de bu süreçteki yayıncılık faaliyetlerinde her zaman Sülker'den destek görecek, hatta *Bülten*'in ikinci sayısında, Sülker'in çıkaracağı ve Türkler'in de yazar olarak katkıda bulunacağı *İşçi Postası* gazetesinin yayımlanacağı haberleri yer alacaktır. Sonraki sayılarda *İşçi Postası*'nda yayımlanmış bazı yazılara *Bülten*'de yer verileceği gibi, 7 Ocak 1956 tarihli altıncı sayıda Sülker'in *Gece Postası*'nda İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yöneticilerini eleştirmesi üzerine yaşanan tartışmada *Bülten* sayfalarında açıkça Sülker'in tarafını tutacak ve Birlik Genel Sekreteri Lütfi Yılmaz'ın bu konudaki tutumu yüzünden azlini talep edecektir.[5]

Sülker'in sendikacı olmadan sendikal meselelere dair bu kadar doğrudan tutum aldığı bir yayının sahibi olması, sendikal bürokrasi açısından hem olumlu hem olumsuz karşılanacak, buna karşılık bağımsız merkezi bir sendikal yayının oluşturulması sürekli olarak tartışma konusu yapılacaktır. Merkezi bir yayının oluşturulmasına yönelik çabalar ve tartışmalar Türk-İş'in kuruluşundan sonra da devam edecektir. Türk-İş kuruluşunun hemen ardından, dönem boyunca üyesi olmaya çalıştığı ama büyük oranda DP iktidarının engellemesi sonucu üye olamadığı ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions) tarafından bağışlanan 200 sterlin karşılığında alınan Gestetner marka bir teksir makinesi ve Olivetti daktilo ile üretilecek merkezi bir *Haber Bülteni*'ni yayımlamaya başlayacaktır.[6] Demir-İş'in *Bülten*'i Türk-İş'in teksir makinesinde değil sendikanın kendi çabalarıyla temin ettiği bir makinede çoğaltılmıştır. Hatta bu makinenin ve bültenin yayın masraflarını karşılamak için Kemal Türkler ve Ruhi Yümlü, Sümerbank'tan almış

Çıkış Gayesi

Sendikamız, bir çok güç ve güç olduğu kadar da üyelerimiz için faydalı ve hayırlı teşebbüslere girişmiş bulunmaktadır. Bu hayırlı teşebbüslerden birisi de Sendikaca en az ayda bir olmak üzere bir BÜLTEN çıkarılmasıdır.

Bülten şu mevzuları ihtiva edecektir:

1- İç Haberler: Sendikaca yapılan, yapılmakta olan veya yapılmak istenen işler. (İcra ve İdare heyetlerinin karar ve faaliyetleri.)

2- Dış Haberler: Sendikalar arası sendikacılık hareketleri.

3- İşçi davası ve sendikacılık mevzuunda aydınlatıcı yazılar veya şürler.

4- Sendikamızın tarihçesi.

Bültenin çıkarılmasında şu iki maddelik gaye esas ittihaz olunmuştur:

a) Üyelerimizin İş, İşçilik ve Sendikacılık hakkındaki bilgilerini genişletmek ve zenginleştirmek.

b) Sendika çalışmalarından daimi surette üyelerimizi haberdar etmek.

Bülten sadece birkaç kişinin fikir ve yazılarına bağlanıp kalmıyacak, ve üyelerimizin arzusu hilafına şekil veya mevzularda çıkmıyacaktır. Sendikanın esas bünyesini teşkil eden bütün üyelerin fikir veya yazıları BÜLTENin esas muhtevi yetini teşkil edecektir.

Her üyenin, yukarıda zikredilen mevzu ve gayeler ile, kanun ve mevzuata aykırı olmayan fikir ve yazıları bültenin tanziminde esas ittihaz olunacaktır.

Bu sebeple BÜLTEN, Sendika üyelerinden müteşekkil bir kütlenin ESERİ olacak, o, sadece lafları, (palavra)dan ibaret bir kâğıt parçası değil, yıllardır yokluklar içerisinde susan Madeni Eşya İşçilerinin sesi olacaktır.

Bu gün artık susmak ve sadece el açmakla mütevekkil beklemenin bir netice vermiyeceğini bilerek haklarımızı ancak istemek suretiyle alacağımıza inanıyoruz. Atalarımız esasen (Ağlamayan çocuğa mama vermezler.) demek suretiyle, bizim bu gün inandığımız ve yürümek istediğimiz yolu yüzlerce sene evvel tayin etmişlerdi.

Yalnız şunu unutmamak lâzımdır ki, bizler sesimizi perde perde arşualaya yükseltirken birlik ve beraberlik içerisinde tek bir vücut ve kuvvet halinde olmamız esas şarttır. Yoksa arşualaya yükseltiğimizi zannettiğimiz ve bizlere muazzam ve muhteşem gelecek olan sesimiz HAK yolunda HAK'a değil, evinin eşiğine gidemiyen topal ev sahibi gibi, HAK'ın kapısına dahi varamayacaktır.

Biz son olarak şunu demek isteriz ki, birlik olacağız, yolculuğa, haklarımızı isteme yolculuğuna yek vücut olarak çıkacağız.. Bu tarzda bütün haklarımızın pek yakın bir zamanda tahakkuk edeceğine büyük inanç ve imanımız vardır.

Sayı 1, Nisan 1954, s. 1-2.

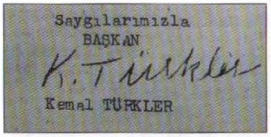
oldukları ayakkabı ve gömlekleri iş çıkışında Sirkeci'deki Büyük Postane önünde satmaktaydılar.[7] İlk sayısı Mayıs 1953'te yayımlanan *Türk-İş Haber Bülteni*, Demir-İş'in yayımlayacağı *İstanbul Demir ve Maden Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni*'ne yayın şekli bakımından benzediği için de önemli bir ilk örnek olarak ele alınabilir.

Toplam altı sayfa, matbaada üretilmemiş, daktiloyla yazılan ve teksirle çoğaltılan, köşeden zımbalanmış olarak hazırlanan *Türk-İş Haber Bülteni*, ilk sayfası matbu bir antetli kâğıda, sonraki sayfaları düz boş kâğıda yazılarak hazırlanmış bir yayın olarak tarif edilebilir. Benzer biçimde *İstanbul Demir ve Maden Eşya İşçileri Haber Bülteni* de matbu bir yayına benzetebilmek için, kapak kısmı matbu olan bir dosya içerisine teksir edilmiş sayfalar konup zımbalanmak suretiyle dergi formatına yakın bir biçime sokulmaya çalışılmıştır. Bu haliyle aslında bu tür yayınlar, modern anlamda dergi ya da basılı yayın olarak değil, daha çok daha geç dönemde ortaya çıkacak "fanzin" türü yayıncılığa yakın bir içeriğe sahiptir. Bu çerçeveden bakıldığında belki de Türkiye'de fanzin yayıncılığının ilk örnekleri olarak 1950'li yıllarda yayımlanmış olan bu sendika haber bültenlerini göstermek mümkün olabilir.

İlk sayısı Nisan 1954 tarihinde yayımlanan *Bülten*, "en az ayda bir olmak üzere" yayımlanmayı taahhüt etmiş olsa bile, düzensiz olarak Eylül 1956 tarihine kadar toplam on sayı çıkacaktır.[8] *Bülten*'in son sayısında devamına ilişkin bir bilgi olmamakla birlikte, bu tarihten sonra sendikanın da isminin değişmesinin ardından 1956 yılında *Maden-İş* dergisinin yayımlanmasıyla sona erdiğini söyleyebiliriz.

Bülten'in yayımlandığı dönem sendikanın dönüşümünün de yaşandığı bir ana tanıklık ettiği için tarihsel olarak bir süreci tanımlamamıza da kaynak oluşturmaktadır. Kısa adı Demir-İş olan İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası 20 Şubat

1947 yılında çıkacak olan Sendikalar Kanunu'nun hemen ardından kurulan öncü sendikalardan biri olarak 28 Eylül 1947 tarihindeki ilk genel kurulunda genel başkanlığa Yusuf Sidal'ı seçecektir.[9] *Bülten*'in yayımlanmaya başlamasının hemen ardından, sağlık sebepleriyle Sidal 16 Eylül 1954 tarihinde genel başkanlık görevini bırakacak ve yerine uzun yıllar sendika başkanlığıyla birlikte ısrarlı ve mücadeleci bir sendikacılık anlayışını geliştirecek olan Kemal Türkler genel başkan olarak gelecektir. *Bülten*'in 16 Ekim 1954 tarihinde çıkacak ikinci sayısında bu haber de yer alacaktır.[10] Başlangıçta ücretsiz olarak dağıtılan *Bülten*'in altıncı sayısından itibaren 10 kuruşa satılacağı duyurulmuştur. 14 Ocak 1956 tarihinde yayımlanan yedinci sayısından itibaren ise, dönem boyunca "milli tip / federatif tip" ayrımı üzerinden tartışılan sendikal dönüşümün Demir-İş sendikası içerisindeki etkilerini izleyebiliyoruz. Öncelikle bir "branş federasyonu" kurmak gerektiğine dönük Türkiye'deki 15 diğer metal ve maden işçileri sendikasına yazdığı el yazısı imzalı mektubu ve 8 Eylül 1956 tarihli onuncu ve son sayıda sendikanın örgütlenmesini ülke çapına yayan ve kısa adı Maden-İş olan Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri

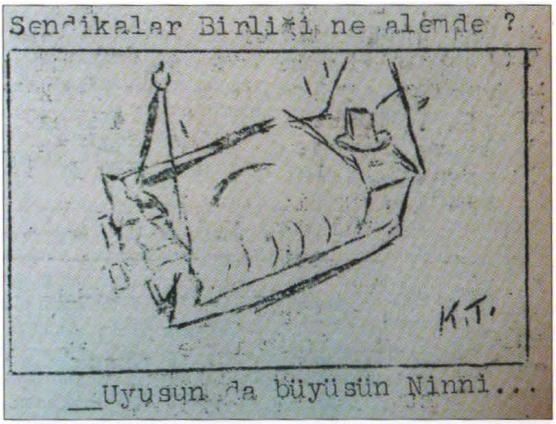
Genel Sendikası olarak değiştirdiğini izleyebiliyoruz. Böylelikle Türkiye'de 1947 sonrasında kendisini kurumsal düzeyde var etmeye ve bunu geliştirmeye çalışan sendikaların dönemin sonunda mahalli düzeyden ülke çapına doğru gelişen bir örgütlenme bilincini geliştirebildiklerini bu dergi sayfalarından da takip edebilmek mümkün hale gelir.

Daha önce sendikanın genel sekreterliğini ve *Bülten*'in "yazı işleri müdürlüğü"nü yürüten Kemal Türkler, Yusuf Sidal'ın ayrılmasından sonra hem genel başkan olacak hem de yayından sorumlu olmaya devam edecektir. Bununla birlikte *Bülten*'de yer alan birçok yazıyı da kendisi yazacak, özellikle resmi sendikal meseleler ve her sayıda yer alan başyazılar açık bir biçimde Kemal Türkler imzasıyla çıkacaktır. Fakat bunun dışında sendikalar arasındaki çatışma veya işçilerin sendikal eğitimine dönük mizahi içerikli yazıların açık imza yerine K.T. harfleriyle imzalanmış olduğu görülebilmektedir. Bu durum aşağıda açıklanacağı gibi, K.T. imzasının sahibi olarak, Kemal Türkler'in bu yazıları da yazmış olduğunu bize düşündürmektedir. Birkaç istisna dışında bütün sayılarda yer alan başyazılar Kemal Türkler tarafından yazılmış, Türkler'in yazmadığı başyazılar yazarı tarafından açık biçimde belirtilmiştir. Böylelikle K.T. imzasıyla yayınlanmış yazıların da Türkler'e ait olabileceğini dördüncü sayıda yer alan "Ayranı Yok İçmeye" başlıklı K.T. imzalı başyazıdan yola çıkarak da söyleyebiliriz.

Yukarıda da değinildiği gibi bu yayınları bir tür fanzın olarak tanımlamaya gerekçe olarak, "çoğaltma" ile hazırlanmış olmaları gösterilebilir. Bir diğer sebep de aynen fanzinlerde olduğu gibi görsel kullanımının çok sınırlı olmasıdır. Çoğaltma yöntemlerinin kaliteyi düşürücü etkisi bu tür yayınlarda elle çizilmiş grafik veya görseller dışında fotoğrafların yer almasını engellemektedir. Demir-İş *Haber Bülteni*'nin bir önemli özelliği de bu dönemde Türk-İş'in yayımladığından farklı olarak, ikinci sayısından itibaren neredeyse her sayıda birkaç karikatürün yer almasıdır. Oldukça acemice çizilmiş bu karikatürleri kimin çizdiği tam olarak bilinemese de her birinin çizgilerindeki ortak-

lık tek bir kişi tarafından oluşturulmuş olduğunu göstermektedir. Her birinde imza olarak kullanılan K.T. harfleri *Bülten*'in yazı işleri müdürü ve sendikanın da başkanı olan Kemal Türkler'in bu karikatürleri kendi eliyle çizmiş olduğunu bize düşündürmektedir. Halihazırda sendikanın genel başkanı olmasına rağmen, bu yayını da hazırlayan Kemal Türkler, acaba bu karikatürlerin çizeri de olabilir mi? Türkiye örgütlü işçi sınıfı mücadelesinin en önde gelen isimlerinden biri, geride bıraktığı onca mücadele ve deneyimin yanında, biraz mahcup ve zaruri bir biçimde de olsa, hayatının bir anında karikatürist olmayı düşünmüş olabilir mi?

"Mıstık", karikatürlerde tekrar eden eğitici bir işçi karakter olarak yer almaktadır. Aynı zamanda karikatürlerin yanında veya *Bülten*'in başka yerlerinde eğitici-yorumlayıcı mizahi bir "halk tipi" karakter olarak kullanılmaktadır. Bu dönemdeki "siyasi, mizahi halk gazeteciliği" anlayışında sıklıkla karşılaşılan, bu türden temel bir karakter yaratma ve bu karakter üzerinden olayların okurun daha kolay anlayabileceği bir yerden açıklanması anlayışı, bu yayında da tekrar edilmek istenmiş gibi durmaktadır." "Mıstık" böylece bu gazetelerdekine de benzer biçimde hem mizahi hiciv yazılarının hem de kari-

Mizahi Bir Diyalog: "Mıstık'ın Yılbaşı Hediyeleri"

"Mıstık" hem karikatürlerde yer alan hem de çeşitli hicvedici veya eğitici mizahi yazıların kahramanı olarak oluşturulmuş didaktik bir karakter. Mıstık köşesinde özellikle imzasız yazılar yazılarak daha özgür bir eleştiri alanı yaratılmak istenmiş olabilir. Zira dergisinin okurları tarafından da Mıstık'ın kim olduğu merak edilmekte ve yine bir K.T. karikatüründe bu karakter sendikanın "propaganda nazırı" olarak tanımlanmaktadır. Karikatürler ve mizah içerikli eğitici yazıların ana karakteri olan Mıstık birbirini tamamlayan bir içerik oluşturmaktadır. Böylelikle altında bu karakterin karikatürlerle birlikte yine Kemal Türkler'in yarattığı bir içerik olduğu söylenebilir. Mıstık, neredeyse bültenin "maskot"u gibi, hem günün işçilerle ilgili haberlerini yorumlayarak hem de sendikal alana ilişkin çeşitli bilgiler vererek okuyucuyla daha yakın bir ilişki kurmak üzere oluşturulmuştur. Bu yazılardan en ilgi çekici olanı ise dönemin iş hayatının, emek sürecinin ve işçi örgütlenmesinin en önde gelen isimlerinin karakter ve alışkanlıklarının tanımlandığı mizahi bir diyaloğdur. Bu yazı, Türkler'in dönemin önde gelen emek süreciyle ilişkili işçi, işveren ve devlet yetkililerini hangi özellikleriyle tanımladığının bir resmi olarak da okunabilir.

Mıstık'ın Yılbaşı Hediyeleri

– Merhaba Mıstık, nasılsın?

– Sorma, iyi değilim...

– Hayrola ne var, rahatsız mısın???

– Şükür Allaha, Hasta falan değilim ya... Yalnız...

– Yalnız ne oldu?

– Şu bizim tanınmış sendikacı arkadaşlara birer yılbaşı hediyesi hazırlamıştım, vaktini geçirdim veremedim ona üzülüyorum.

– Bunda üzülecek ne var, şimdi verirsin.

–Olmaz onun kıymeti o zamandı...

Mamafih, Bak sana okuyayım... Ama sakın kimseye söyleme...

Bahir Ersoy'a, Pembe camlı tahta bir gözlük... Celal Beyaz'a, uçak bileti... Cabir Metilli'ye, Çarkı büyük Kaptan... İsmail İnan'a, Cemiyetcilik polltikası... Mehmet İnhanlı'ya, Baş Artistlik madalyası... Yusuf Sidal'a YIVI seti bozulmamış, az kullanılmış bir çakar almaz... Ziya Hepbir'e, tahta kamyon... Süreyya Birol'a Türkçeden Fransızcaya bir kamus... Seyfi Demirsoy'a, şirinlik muskası... Zühtü Tetey'e, bir şişe üzüm suyu...

– Mıstık anlamadım, bu ne için?..

– Şifayap olsun diye...

Yunus Yakar'a, prenslik beraatı... Ruhi Yümlü'ye, fasulyeci kır... H. Avni Yürekli'ye, bol bol çifte kuvvet, mobilgas... M. Sıtkı Bütün'e, boğaz tokluğuna işçi... Şakir Zümre'ye, bir televizyon... Kazım Narınanlı'ya bol bol sendikalı olacaklar... Aziz Kezler'e devamlı süren sendikacılık aşkı... İlhami Coşkundeniz'e, üç günde gelip gitmeyen yardımcı arkadaşlar... Orhan Tuna'ya bir basın kartı... Nuri Beşer'e, şehir meclisi azalığı... Abdülkadir Özyılmaz'a, hiç ihtilaf çıkarmayan işçiler... İhsan Gökçaş'a, bir fincan kara kahve... Sabri Tığlı'ya, koleksiyon... Ekmel Ombulak'a, asalet sandalyası... Nafi Metilli'ye, ara sıra pas... Hayri Pozam'a, İşçilik hakkında yazılar yazabilmesi için bol bol vakit... Selahaddin Yayım'a Sirkeci garında randevu... Avni Erakalın'a, münasip bir soyadı... Kemal Sülker'e, bekârlık muskası... Raşit Özkepçe'ye, işçisiz boş tezgâhlar... Ali Birdal'a bol bol selam... Kemal Türkler'e, unutulmuş bir paket sigara...

Sayı 4, 22 Ocak 1955, s. 6, 8.

katürlerin ana karakteri olarak geliştirilmiştir. Böylelikle karikatürlerin çizeri olarak tanımlanabilecek olan Kemal Türkler'in "Mıstık" karakterini bizzat kendisinin geliştirdiği sonucuna da varılabilir. Her karikatürün altında imzanın yanında da sanki kendi alametifarikası gibi çöpten bir kedi veya köpek figürü de yer almaktadır. Böylelikle oldukça amatör olsa bile, "Mıstık" başındaki işçi kasketiyle, yanında sürekli gezdirdiği evcil hayvanıyla okurların gözünde sempatik ama bilinçli bir işçi olarak daha etkin bir görsel bilgilendirme aracı olarak kullanılmak istenmiştir.

Yine de, hiçbir karikatürün altında Kemal Türkler'in açık ismi veya imzası olmamasına rağmen, karikatürleri onun çizmiş olabileceği birkaç yoldan teyit edilebilmektedir. Örneğin *Bülten*'in resmi olarak sorumlu yazı işleri müdürü olan Kemal Türkler dışında o tarihte sendika yönetiminde adı ve soyadı K.T. olan bir başka kişinin yer almadığı görülebilmektedir.[12] Yedinci sayıda Kemal Türkler'in kendi el yazısı imzasıyla birlikte yayımlanmış bir sendika bildirisindeki imza karşılaştırıldığında K.T. harflerinin çok açık bir benzerlik taşıdığı görülebilir. Böylece imzasını zaten K. Türkler olarak attığı için, K.T. kısaltmasını da çok yakın bir biçimde karikatürlerin altına atmış olduğunu söyleyebiliriz. Benzer biçimde *Bülten*'de yayımlanan şiirlerin çoğu, yine sendika yönetiminde yer alan Kazım Narmanlı tarafından yazılmaktadır ve bu şiirlerin bir tanesi hariç hepsinin K.N. harfleri ile imzalandığı görülebilmektedir. Yalnızca bir defasında açık isimle Kazım Narmanlı olarak yazılmıştır. Böylelikle yayının çıkarılmasında ve imzalar konusunda belli bir tavrın olduğunu da söylemek mümkündür.

Türkiye sendikacılık ve emek tarihi çalışmalarında yeni kaynakların farklı bir gözle ele alınması, döneme ve işçi sınıfının kendini var etme mücadelesine dönük bilgilerimizi de geliştirecektir. Bu dönemdeki sendikacılar, önceki dönemlerde aktarılamayan deneyimler ve komünizm karşıtı engellemeler yüzünden birçok şeyi yeni baştan öğrenmek ve kendilerine uygun bir dil ve yöntemle geliştirmek, hatta yaratmak durumunda kalmışlardır. Burada kısaca değerlendirilmiş olan *İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni* bu dönemdeki sendikacıların kendilerini yeni baştan var etme çabalarının tipik bir örneğidir.

SİNAN YILDIRMAZ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazının yayımlanma sürecindeki destek ve önerileri için Adil Baktıaya, Hakan Koçak, Erol Ülker ve Barış Çatal'a teşekkür ederim. Derginin bütün sayılarını benim için Milli Kütüphane'den isternin eden çok sevgili Arş. Gör. Çiçek Nilsu Varlıklar Demirkazık'a da buradan tekrar teşekkür ederim.

1 1946 sendikacılığı hakkında bkz. Zafer Toprak, "1946 Sendikacılığı, Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri", *Toplumsal Tarih* 3 (Temmuz 1996): 19-29

2 Hakan Koçak, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", Çalışma ve Toplum 3 (2008): 69-85; Aziz Çelik, *Veaayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Barış Alp Özden, *Working Class Formation in Turkey, 1946-1962* yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 2011

3 Barış Celep, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yayın Organı *İtürbilel: Gazetesi* (İstanbul: TÜSTAV, 2015).

4 *Türk-İş Haber Bülteni*'nde 1953 yılı itibarıyle var olan işçi gazeteleri şöyle sayılmıştır: *İşçi Haberleri* (Adana), *İş yolu* (Eskişehir), *Cam İş* (Paşabahçe), *Sendikalı* (İstanbul), *İşçi Gücü* (İstanbul) Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık: Tarihi (Olaylar Değerlendirmeler)* (Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları, 1996), s. 202-203. Bu yayınlar dışında başka sendika/işçi yayınları olmakla birlikte, bu listenin Türk-İş merkezi tarafından bilinen ve takip edilen, bu yüzden de daha göz önünde olan yayınları içerdiği düşünülebilir.

5 Kemal Türkler, "Maskeler Düşünce-En Parlak Yüz Kimin", *İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni* 6 (7 Ocak 1956).

6 ICFTU, *Report on Second Mission to Turkey*, 24 Ağustos-15 Eylül 1952, ICFTU Documents, Amsterdam USTE, Dosya No: 3016. Türk-İş'in kuruluşu sırasında yapılan 1568 TL karşılığındaki 200 sterlinlik hağış, Türk İş yöneticileri tarafından öncelikle kuruluş kongresinin masrafları için kullanılmak isteniyor. Fakat ICFTU tarafından bu kabul edilmeyince ihtiyaçları olan teksir makinesi (1200 TL) ve daktiloyu (615 TL) toplamda verilmek istenen parayı aşmış olsa bile temin edebiliyorlar. Teksir makinesi ve daktilonun ICFTU tarafından alınmış olduğunu ilk Türk-İş Başkanı İsmail İnan da Yıldırım Koç ile olan görüşmesinde teyit etmektedir. Yıldırım Koç, *TÜRK-İŞ Tarihinden Portreler-Eski Sendikacıların Anıları Gözlemler (I)* (Ankara: Türk-İş Yayınları, 1999), s. 70.

7 Birleşik Metal-İş Sendikası, *Derinden Gelen Kökler* (İstanbul: TÜSTAV, 2017), s. 119. 24 Temmuz 1961 tarihinde Ankara'da gerçekleşen Maden-İş şube yöneticileri toplantısında Sendika Genel Başkan Vekili Kazım Narmanlı, üyelerin talepleri karşısında şu açıklamayı yapmaktadır: "Arkadaşlar, taleplerinizde haklısınız ama mali imkânlarımız henüz tüm ihtiyaçları eksiksiz karşılayacak seviyede değil, Ayrıca sendika bu günlere kolay gelmedi, çok sıkıntılar çektik. Genel Merkez'deki teksiri almak için 1954 yılında arkamızda ayakkabı taşıdık. Yedi yıldan bu yana aynı makineyi kullanıyoruz. Gelen aidatları bu makineyi yenilemek yerine dağlarda kaya arasında ezilen arkadaşlarımızın imdadına koşmayı uygun buluyoruz." (aynı yer)

8 Derginin bütün sayılarına 1970 SB 696 yer numarasıyla kayıtlı olduğu Milli Kütüphane'den ulaşmak mümkündür.

9 "Türkiye Maden İş Sendikası", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), s. 396.

10 "Yusuf Sidal istifa etti. Başkan Yusuf Sidal, muvakkaten vazifeden çekilmişir. Ilastalık ve bazı hususi işlerini mazeret olarak gösteren istifa talebi bir buçuk ay tetkikten sonra kabul edilmiştir. Bundan başka Yusuf Sidal Birlik ve Konfederasyon idare heyetlerindeki vazifeden de ayrılmıştır İdare heyetimizce kendisine lahri Başkanlık payesi verilmiştir. Bu sebeple yeni yapılan bir seçimle eski Genel Sekreter Kemal Türkler Başkanlığa getirilmiş ve icra heyeti şu şekilde teşekkül etmiştir: Kemal Türkler, Aziz Kezler, Ruhi Yümlü, Kazım Narmanlı, Hakkı Altınyay, Cabir Metilli."

11 Bu dönemdeki "siyasi-mizahi halk gazeteciliği" hakkında bkz. Sinan Yıldırmaz, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeler*, der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 47-73.

12 Bulteninin ilk sayısında sendika yönetimi şu şekilde belirtilmiştir: "Yusuf Sidal: Başkan, Denizcilik Bankası Köprü aielyası; Aziz Kezler: Başkan vekili, Topkapı General Elektrik Ampul Fabrikası; Kemal Türkler: Genel Sekreter, Bakırköy M. Sıtkı Bütün Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası, Ruhi Yümlü: Genel Sekreter vekili, Bakırköy M. Sıtkı Bütün Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası; Hakkı Altınyay: Mesul muhasip, Süleymaniye Çakmak fabrikası; Cabir Metilli: Veznedar, Sütlüce Şakir Zümre Madeni Eşya Fabrikası: Kazım Narmanlı: Üye, Ayvansaray Civaia Fabrikası; Rağıp Güneysu: Üye, Eyup Oto Yay Fabrikası; Ali Birdal: Üye, Ayvansaray Civi Fabrikası; Bülent Gezen: Üye, Süleymaniye Cakmak Fabrikası; Cevat Önder: Üye, Haskoy Niko Bacoz Dökum Atelyası Haysiyet Divanı, Seyfi Özben, Zühtü Tetey, Adil Öztümer."

MATEM SİYAHI

Avrupa resminde kılık kıyafet konusunu bu kez korkunun, karanlığın, ölümün ve matemin temsilcisi siyah renk üzerinden inceliyoruz. Antik Yunan'da siyahlar giyinmiş cenaze alaylarının varlığı, Roma'da yas tutanların siyah ehramlar giydikleri bilinir. Ortaçağdan günümüze siyah rengin matem giyiminde edindiği sembolik anlamın pekişmesi tarihin ilginç dönüm noktalarına denk düşer.

"Siyah renk insanın kendi benliğini silmeye çalıştığı, varlığını bir bilinmeze gömdüğü renktir. Bu 'rengi olmayan' renkle adeta tüm siyahlar eşitlenir."[1]

Siyah aynı zamanda hem korkunun, dolayısıyla da insanın en büyük korkusu olan ölümün rengidir, hem de ölüme tanıklık edenler bu renkle acılarının üzerini örtmeye çalışırlar. Siyah, karanlık, bilinmezlik, muğlaklık demektir. Antik dönemlerden beri insanoğluna ölüler dünyasının karanlığını çağrıştırmıştır. Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde yaşamın olmadığı yer karanlıktır, karadır, siyahtır; boşluğun ve ölümün rengi olan siyahtır her yer. Hesiodos tunç soylu insanların kendi elleriyle yok olduklarını, ad bırakmadan öbür dünyaya göçüp Hades'in karanlıklarına gömüldüklerini söyler; Olymposlular, yani üçüncü kuşak tanrılar egemenliği ele geçirince, dünya yetkileri paylaşıldığında Hades yeraltını alır. İlyada'da Poseidon şöyle konuşur:

> Dünya üçe bölündü, üçümüz de aldık payımızı, kura çekildi, köpüklü deniz düştü bana... Sisli karanlıklar ülkesi düştü Hades'in payına...[2]

Tanrı Hades ise gün ışığının sızmadığı karanlık ülkesinden hiç ayrılmaz.[3] Siyah ve karanlık kutsal kitaplarda da yerini bulur:

> Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Tanrı "Işık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa "Gündüz", karanlığa "Gece" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu.[4]

İblis'in, günahın, ölümün rengidir siyah; ama aynı zamanda üzüntünün... William Shakespeare'in Hamlet'i de siyah giysilerini, ruhunun karanlıklarını anlatmak için aracı kılar: "Bu giydiğim karalar değil, sevgili annem / Ne de geleneğe uyarak tuttuğum matem / Hakikatle ifade edebilir beni / Benim içimde saklı o hisleri / Anlatamaz üzerimdeki kederin süs ve giysileri."[5]

Oysa Asya ve Afrika mitolojilerinde, protohistorik kültürde, Ortadoğu ve Yakındoğu'da, Mısır'da ve hatta bazen Eski Yunan'da rastladığımız siyahlar genellikle doğurgan, verimli ve dolayısıyla tanrısaldır: Nil sularının bereketli balçığı, yağmur yüklü kara bulutlar, doğumun ya da metamorfozun simgesi mağaralar... İlk çağlarda gecenin ve karanlıkların rengi, toprağın derinliklerinin ve yeraltı dünyasının yani ölümün rengi olan "siyah" şeytani ya da kötücül olarak algılanmaz. Toprak öbür dünyaya geçişi sağladığı için uğurludur, yeniden doğuşun vaadi yatar içinde.

Ölüm, keder ve ölüm korkusu çağrışımlarından beslenen "Avrupa siyahı"nın matem amaçlı kullanımı da Ortaçağ'da ortaya çıkıp benimsenen bir buluş değil, Roma ve Yunan Antikçağ'ına dayanan bir "uyanıştır" der John Harvey. Gerçekten de Roma ve Yunan cehennemlerinde ölümün rengi karanlığın ve gecenin rengi olan siyahtır. Antik Yunan'daysa siyahlar giyinmiş cenaze alaylarının varlığı, Roma'da yas tutanların siyah ehramlar giydikleri bilinir.

5. yüzyıldan itibaren Doğu Kilisesi rahiplerinin siyah ve koyu renkler giydiğini; 9. yüzyıldan itibarense Hıristiyan keşişlerin ıstırap ve tövbe süreçlerinde, günah ve kötülüğü ama aynı zamanda tevazu ve ılımlılığı çağrıştıran bu rengi çileci bir yaşam sembolü olarak kullandıklarını görürüz. Resmi görevlerinden biri de yas tutmak olan, bitmek tükenmek bilmeyen bir matem havasında yaşayan bu keşişlerin kıyafet biçimleri tek tipleştikçe siyah tam anlamıyla "manastır rengi" olmuştu. Bu manastırların bir kısmı kocalarının ölümünden sonra inzivaya çekilen zengin dullar tarafından kurulmuş ya da himaye edilmişti. Bu dullar da rahibeler gibi normal yaşamlarından vazgeçiyor, cinsel aktiviteyi ve çeşitli gündelik zevkleri reddediyor, yüzlerini ve vücutlarını şekilsiz giysi katmanlarının altına saklıyor ve günün giyim modalarıyla ilgilerini kesiyorlardı. Adeta bir rahibe gibi koyu, kederli renklere bürünüyor, saflık ve alçak gönüllülük sembolü olan beyazı üzüntülerini sembolize etmek için kullanıyorlardı. Manastıra kapanmayan soylu dullarsa evlerinin siyah kumaşlarla çevrili odalarının siyah yas yataklarında belirli sürelerle izole bir hayat yaşıyorlardı.

Zamanla siyah, sıradan kiliselerdeki sıradan cenaze törenlerinde, ayinlerde, tövbe ve oruç günlerinde de giyildi; ilk bin yıldan sonra kıyamet gününün geleceğine yönelik inanış

gerçekleşmeyince suçluluk ve matem göstergesi olarak Roma Kilisesi daha fazla siyah kullanmaya başladı.

Siyah giysilerin kullanıldığı erken örneklerden birinde, Medicilerin Bruges'deki bankalarının temsilcisi olan Portinari ailesinin bir üyesi olan Ludovico Portinari, arkadaki iki pencerenin oluşturduğu bir köşede, siyah giyimli, ellerini dua pozunda göğsünde birleştirmiş olarak gösterilmiştir. Genç adamın kimliği resmin arkasındaki aile armasından teyit edilebilir. Bu aile aynı zamanda Flaman sanatının önemli hamilerinden biridir. Soldaki pencereden, mimari olarak erken Rönesans örneği sayılabilecek yapının önünde kucağında bir çocukla görünen kadın Bakire Meryem'dir. Bunu hem kadının giyim tarzından, hem biri yanında oturmuş lut çalan, diğeri karşısında diz çökmüş iki melekten ve önlerinde yer alan cennet simgesi gül bahçesinden anlamak mümkündür. Bu gruptan biraz uzakta, nehirden su çeken adamsa Yusuf olmalıdır. Bu grubun geri planında Gotik kulelerle betimlenmiş iki katedral (Notre Dame ve St. Donatian) ve kuleler arasında Minneburg Köprüsü görünmektedir. Sağdaki penceredense iki tepe arasından akıp gelen Minneburg Nehri ve onun dagerisinde Bruges kentinin silueti görülebilir.

Portre 20. yüzyıl başına kadar Hans Memling'e ait sanılmış, daha sonra yapılan çalışmalarsa Memling'le çağdaş olan ve Azize Ursula resimleri yapan bir atölyeye ait olduğunu ortaya koymuştur. İki küçük pencereden sağlanan derinlik ve ellerden yüze doğru yayılan ışık ve böylece elde edilen keskin gölgeler bu atölyenin tekniği olarak belirlenmiştir. Bu resim bir diptiğin sağ kanadıdır. Aynı boyutlarda olması, benzer bir üslup göstermesi ve her ikisinin de arka yüzlerinde kırmızı zemin üzerine aynı ailenin armalarının bulunması nedeniyle, bugün Foog Müzesi'nde[6] bulunan bir başka panelin bu diptiğin diğer kanadı (sol) olduğu sanılmaktadır. İki panel birlikte değerlendirildiğinde, bakışları resim yüzeyinin dışında olan Ludovico'nun

Azize Ursula Resimleri Ustaları, *Ludovico Portinari'nin Portresi*, diptik sağ kanat, 1480, meşe üzerine yağlıboya, 44 x 32 cm, Museum of Art, Philadelphia.

aslında panelin diğer kanadındaki bebek İsa'ya doğru baktığı anlaşılabilir. Ludovico'nun kişisel bir yaştan ziyade, İsa'nın acıları ve ölümü ve muhtemelen Azize Ursula'nın şehit edilmesiyle ilgili daha genel bir yeis içinde ya da bir tövbe sürecinde olduğu düşünülebilir.

Ludovico'nun giysisinde görünen simsiyah renk aslında yanıltıcıdır. Giyside doygun ve mükemmel bir siyah elde etmek bu dönemde henüz neredeyse imkânsızdı. İlk siyahlar odun kömürü veya duman karasıyla elde edilmişti ama bu boyalar uçucuydu. Bazı ağaçların kabukları ya da köklerinden elde edilen siyah türevi boyalarsa güneşe, yıkanmaya, uzun süre kullanılmaya dayanıklı değildi. Bu boyaları sabitleyici, pekiştirici, demir tuzu bakımından zengin çamur ve balçık kullanılmaya başlandı ama her yerde bulunmuyorlardı; "mazı"dan[7] elde edilenler gibi mükemmel siyahlarsa çok pahalıydı. Dolayısıyla Ortaçağ sonlarından 16. yüzyılın başında İspanyolların Meksika'daki bakkam ağacının (kırmızı sekoya) kabuklarından gerçek bir siyah elde etmeyi keşfetmelerine kadar siyah giysilerin kumaşı nadiren doygun, homojen ve gerçek bir siyahtı.

Bu matem giysilerinin kaba kumaşları griyle kahverengi arasındaki koyu renklere boyanıyor ya da boyasız koyu renkte bezlerden yapılıyordu. Özünde siyah yün gibi doğal bir malzeme kullanılmadıysa üst üste renkler eklenerek koyuluğu yakalamak gerekmişti. "Siyah" tanımı tüm bu koyu, donuk ve isimsiz renklerin oluşturduğu geniş yelpazeyi temsilen kullanılıyordu. Nitekim Ortaçağ Katolik matem rengi de maviyle siyahın üst üste boyanarak elde edildiği bir tür alt siyah rengi olan mordu. Tercih edilmeyen bu nahoş renk, doygun ve homojen siyahlar elde edilene dek mütevazı toplumsal sınıfların ve din adamlarının kullanımına ayrıl-

dı. Kraliyet ve aristokrasi matem döneminde ağırlıklı olarak siyahı kullanıyordu. Ama Mesih'in kanını temsil eden koyu kırmızı, Roma'dan bu yana imparatorluk gücünün bir işareti olan mor ve en eski ve yaygın matem rengi olan beyaz[8] da sarayın kullanmaya devam ettiği başlıca matem renkleriydi.

Anonim, *Philippe de Commines Ölüm Döşeğinde*, 1512, kitap resmi, vellum ff 24, 26x17 cm, Koninklijke Bibliotheek National Library, Hollanda.

Ortaçağ süresince cenaze törenlerinde ve onu takip eden yas döneminde belli protokollerle belirlenmiş yas giysileri giyildi. Bu giysiler için uygulanan temel kural, giyilen her şeyin mat ve donuk olmasıydı. Yansıtıcı yüzeylere izin verilmiyordu. Zırhlar, kılıçlar dahi siyah renge boyalıydı. Parlak ve renkli ayakkabı tokaları, düğmeler vb. uygun olanlarıyla değiştiriliyordu. Cenaze alaylarında sosyal hiyerarşiye göre önde mevtanın ailesi, ardında kraliyet, sırasıyla aristokrasi, din adamları, askerler ve tüccar sınıfı cenaze arabasını takip eder ve herkes siyah giyerdi. Bu tür törenlerde atların önemi büyüktü. Geçici olarak siyaha boyanan ve parıltılı takma kuyruklar takılan bu tören atlarının siyah koşumları, örtüleri ve başlarına yerleştirilmiş siyah tüyleriyle rozetleri mevcuttu.

Burgonya Dükü III. Philip'in (İyi Philip, 1396-1467) babası I. John (Korkusuz John- 1371-1410) öldüğünde düzenlenen sıradışı cenaze töreni, döneminin ölüm temasını yansıtması açısından ilginçtir. Kaynaklarda anlatıldığına göre, tümüyle siyahlar giymiş maiyetinin ve cenaze korteJinin önünde yürümekte olan III. Philip'in siyah uzun kadife pelerini atının üzerinden yerlere değmekteydi. Alaya katılanların ellerinde yedi metre uzunluğunda siyah bayraklar ve iki bın adet siyah renkte büyük rüzgârgülü bulunmaktaydı.[9]

Doğum ve evlilik törenleri gibi cenaze törenleri de zenginlik, güç ve kudret gösterileri için ideal bir fırsat sunuyor; yas kıyafeti, kişinin dindarlığı ve iffetini, yaslı ailenin zenginlik ve statüsünü işaret ediyordu. Cenaze törenleri, aristokratik hevesler içindeki varlıklı tüccar sınıfın toplumdaki yerini yükseltmesinin aracıydı. Ancak bu törenler ve matem ritüelleri ciddi bir servet gerektiriyordu. Masraflara dair kaygı ve finansal problemlere atıfta bulunan günlük ve anılar mevcuttur. Cenaze sahibi aile kimi zaman iki buçuk yıl sürecek matemin değişik aşamaları için kılık kıyafet[10] tedarik etmek zorundaydı. Bunun ötesinde törene katılanlara da çeşitli hediyeler vermekle mükelleftı. Önceleri matem cüppeleri hediye edilirken zamanla bunlar cenaze evi tarafından temin edilmeye başlanınca eldivenler, şallar ve matem yüzükleri dağıtılmaya başlandı. Ayrıca tören için kiralanan atlar, arabalar ve yüzlerindeki trajik ifadeyle cenaze evinin kapısının iki yanında ya da tören kafilesinin önünde yer alan dilsizler[11] bu törenlerin olmazsa olmazlarıydı. Kullanılan her eşyanın mat ve mümkünse siyah renkte olması koşulunu düşünürsek maliyetin boyutları öngörülebilir.

Siyah özellikle dul kadınların matem günlerinin rengidir. Argenton Senyörü Philippe de Commines'in (1447-1511), 1472'de evlendiği karısı Helene de Chambes için yapılmış, 24 sayfa ve 17 minyatürden oluşan kitabın resimlemelerinden birinde, Commines beyaz hasta giysileri içinde, geleneksel siyah örtülü yas yatağında (muhtemelen ölüm döşeğinde) yatarken çevresinde yas içinde oldukları belli olan simsiyah giysili kadın ve erkekler gösterilmiştir. Kadınlar ellerinde yasın sembolü olan beyaz mendillerle tasvir edilmiştir. Öndeki grup içinde bulunan ve dini yas cübbesi içindeki bir erkeğe yaslanmış olarak gösterilen karısı Helene olmalıdır.

Fransa'da Burgonya Sarayı'nın önemli yazar ve diplomatlarından biri olan Commines, Flaman bölgesinde varlıklı ve siyasi olarak güçlü bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası Colard van den Clyte, hem Renescure, Watten ve Saint-Venant bölgelerinin senyörü hem de 1436'da Burgonya Dükü'nün emanetçisiydı ki bu o dönemde oldukça önemli bir pozisyondu.[12] 15. yüzyıl Avrupa tarihi için çok önemli bir belge niteliği taşıyacak olan *Anılar* kitabını[13] Dreux'da yazmaya başladı. 1490'da saraydaki pozisyonunu yeniden elde eden Commines bu kez VIII. Charles için çalışmaya başladı. Her ne kadar Louis dönemindeki ayrıcalıkları kendisine geri verilmemiş olsa da, İtalyan devletine elçi olarak atandı. Commines iyi bir şüpheci filozoftur. Krallarla ilgili yazdığı daha çok psikolojik değerlendirme ve gözlemler, çağdaşı Niccolo Machiavelli'ninkileri andırır. Ayrıca kendisi ilk modern yazar ve ilk eleştirel, filozofik tarihçi olarak kabul edilir.

Ölüm döşeğinde yatan hastanın yanında bulunan yakınlarının rahibelerinkine benzer kıyafetlere bürünmesi kaçınılmaz ölümün yasını ve dini bir yakarışı işaret eder. İspanya Kralı II. Philip (1527-1598) döneminde siyah, dinsel matem ve kefaret siyahından resmi siyaha da evrildi. İspanyolların Meksika'dan getirdiği bakkam ağacıyla maliyetler biraz olsun azalsa da, kralın karısı ve kızının ölümünden sonra, mükemmel siyahlardan yapılmış giysiler giymesi bir sosyal ayrıcalığın göstergesi olmaya devam etti. İspanya Sarayı siyahın hem yas giysilerinde hem de günlük giysilere yayılmasında diğer saraylara öncülük etti.

İspanya Kralı IV. Philip (Felipe) ve Avusturyalı Marianna'nın kızı olarak 1651 yılında doğan Margarita da, Juan Bautista Martínez del Mazo'nun (1612-1667) yaptığı resimde (sanatçının yaptığı son resimdir) saç örgülerinin arkasında püsküller görünen başörtüsü, bilezik ve yüzüklerine kadar simsiyah giysiler içindedir. Yas giysilerinin artık manastır giysilerinden ayrılmaya başladığı görülür. Geç Rönesans döneminde moda toplumsal bir gerçek haline gelmiş ve aristokrasi resimde görüldüğü gibi modaya uygun elbiselerin cazibesine kapılmıştır.

Margarita, 1666 yılında Avusturya İmparatoru Leopold ile evlenerek kraliçe oldu. Yıllar içinde yaptığı çok sayıdaki düşükten dolayı 1673'te Viyana'da öldü. Resmin yapıldığı 1665 yılında, yas giysileriyle gösterilmesi babasının ölümü nedeniyledir. Babasının ölümünden hemen sonra evlenerek ülkesini terk edecek olan *infanta*[14] bu resimle Madrid'de bir anı bırakmak istemiş olmalıdır. Margarita'nın dayandığı iskemle üzerindeki yazıda Maria Theresa (Margarita'nın kardeşi) yazısı sonradan eklenmiştir ve resimde görünen genç kadını yanlış kişi olarak tanımlar. Margarita, resmin ön planında, bir elinde eldivenlerini diğer elinde beyaz bir mendil tutarak kırmızı kadife döşemesi ve sırma püsküller ve altın kabaraları olan bir iskemleye dayanmışken gösterilmiştir. Taşıdığı büyükçe mendile yaslı kadın portrelerinde sıklıkla rastlansa da mendiller aynı zamanda bir soyluluk alameti ve güç sembolü olarak kullanılmaktadır.[15] İskemlenin arkasına hemen hemen aynı kırmızıyla, duvardan aşağıya sarkan drapeli bir kumaş yerleştirilmiştir. Arka planda boş bir duvar ve önünde kırmızı bir sandığın köşesi görünür. Resmin sağ tarafındaysa, geri plana doğru ilerleyen bir derinlik içinde dört figür yer alır. Bunlardan öndeki üçlü tamamen siyah giysiler içindedir. Grubun en sağında olan, dikkatli gözlere tanıdık gelecektir: Bu cüce kadın, Diego Rodríguez de Silva y Velázquez'in (1599-1660) 1656 tarihli *Nedimeler* (*Las Meninas*) tablosundaki cüce Mari Bárbola'dır. Bilindiği gibi böyle cücelerin sarayda kral ve kraliçenin yanında bulunması önemli bir İspanyol geleneğidir. Grubun önünde yer alan, sarı saçlı küçük çocuksa, bir zincirle göğsü üzerinde asılı olan Altın Post Şövalyeleri (*Order of the Golden Fleece*) nişanı taşıyan, elinde küçük bir asa bulunan, tahtın yeni sahibi II. Carlos'tur. Bu iki figürün arkasındaki siyah giysili genç kadın bir nedime olmalıdır. Kapı eşiğinde siyah ve beyaz, dini tarzda dul giysileri[16] içindeki kadın, kocasını henüz kaybetmiş Avusturyalı Marianna'dır. Kapının hemen sağında görünen konsol üzerindeki saat de bu tür re-

Juan Bautista Martínez del Mazo, *Avusturya Kraliçesi Margarita*, 1665-1666, tuval üzerine yağlıboya, 205x144 cm, Museo Nacional del Prado, Madrid.

Anton von Maron, *İmparatoriçe Maria Theresa Barış Heykeliyle*, 1773, tuval üzerine yağlıboya, 287x125 cm, Kunsthistorisches Museum, Viyana.

simlerde geleneksel olarak kullanılan simgesel bir nesnedir; kraliyete mensup kadınların ihtiyat ve soğukkanlılığını sembolize eder. Aynı saat Velasquez'in 1652 tarihli Avusturya Kraliçesi Mariana (IV. Philip'in karısı, Margarita'nın annesi) resminde de görünür.[17] Margarita'nın pozu, iskemle ve arka plandaki drapeli kumaş da aynı resimle benzerlik gösterir. Aynı kompozisyon Juan Carreño de Miranda'nın 1677 tarihli *Avusturyalı Mariana* resminde de tekrarlanmıştır. Margarita'nın bulunduğu bölümde, yerde serili olan halı, resmin kış aylarında yapıldığına işarettir. Aynı halı Mazo'nun Margarita'yı gösteren bir başka resminde de yerde serilidir.[18] Resmin geriye doğru derinleşen kompozisyon kurgusu ve kullanılan atribüler, sadece Velasquez'den beri yerleşmiş olan bir saray resim geleneğini değil, kraliyete ve kraliçenin ihtiyatına referans veren yan anlamları da içerir.

Avrupa'da, kocası ölünce siyaha bürünen iki kraliçe daha vardır: Avusturya'da Maria Theresa ve İngiltere'de Kraliçe Victoria. Her ikisi de matemlerini ve siyah giyme kurallarını ölene kadar sürdürdü. Maria Theresa'nın tutumu daha çok kendisinin öznel bir tavrı olarak değerlendirilmişken, Victoria, Hıristiyan dulların orta sınıf ideali haline geldi ve siyah ve yas arasındaki ilişkinin geniş halk kitlelerine yayılmasına da neden oldu.[19]

Maria Theresa yas elbisesiyle en çok portresi yapılan kadınlardan biridir.[20] Habsburg hanedanından olan Maria Theresa (Avusturyalı) (1717-1780) 40 yıl boyunca Avusturya, Macaristan, Hırvatistan, Bohemya ve İtalya'nın bazı bölgelerini de içeren Avrupa'nın büyük bir bölümünü kontrol altında tuttu. 1740 yılından ölümüne kadar geçen süre içinde Macaristan ve Bohemya kraliçesi ve Avusturya arşidüşesiydi. Kocası I. Franz Kutsal Roma imparatoru seçilince (1745) Kutsal Roma imparatoriçesi olarak da kabul edildi.[21] Kocasının 1765 yılındaki ölümü kraliçenin hayatında bir dönüm noktası oldu; öyle ki fiziksel görünümünde dahi bir öncesi-sonrası ayrımı ortaya çıktı. Bu olayın ardından Maria Theresa'nın saçlarını kestirdiği, kendi ölümüne kadar sürecek 15 yıl boyunca siyah matem elbiseleri giydiği ve imparatorun ölümünden sonraki iki yıl süresince saraylı kadınlardan da siyah giymelerini beklediği, odasını eski geleneklere uygun olarak siyaha boyattığı, yaşama sevincini kaybettiği ve zihinsel sağlığının da pek iyi olmadığı bilinir. Bu süreçten önce yapılan portrelerinde oldukça görkemli kıyafetlerle görülürken[22] sonrasında hep siyah giysilerle resmedilmiştir. Kraliçenin, portreleri için çok sayıda farklı duruşlarda, farklı kıyafetler ve aksesuarlarla taslak çizimler yaptırdığı, her bir resim için uzun süre poz vermeye sabrı olmadığından tabloları boyanırken bu taslaklardan yararlanıldığı bilinir. Yas sürecindeyken bir portresi de Avusturyalı ressam Anton von Maron (1733-1808) tarafından yapılmıştır.

Viyana Akademisi'nde eğitim alan Anton von Maron 1756-1761 yıllarında ressam Anton Raphael Mengs'in öğrencisi ve asistanı oldu. Daha sonra bağımsız çalıştı; fresk tekniğinde çalışmalar, sunak resimleri, dekoratif işler yaptıktan sonra portre ressamı olarak ünlendi. Saray erkânı, diplomatlar, kilise görevlileri ve özellikle Büyük Tur (Grand Tour)[23] güzergâhında yer alan Roma kentini ziyaret eden İngilizler için arka planda klasik heykeller, Roma manzaraları ve yapılarının yer aldığı çok sayıda portre yaptı. Avusturya kraliyet ailesi için de çalıştı, Maria Theresa ve Kutsal Roma imparatoru olan oğlu II. Joseph'in portrelerini yaptı.

Elindeki topografik bir çizime işaret ederken görülen Maria Theresa, kocasının ölümünün ardından üzerinden çıkarmadığı siyah renkte yas kıyafetleriyledir. Bu portrede, kadife kaplı, ahşap bölümleri altın yaldızlı Rokoko tarzda bir koltukta oturmaktadır. Üzerinde topografik çizimin, tüy kalemlerin ve kitapların yer aldığı masa da koltukla aynı üsluptadır. Kraliçenin sağındaki duvar üzerinde görülen beyazlar içindeki barış alegorisi betimlemesi barışın en doğrudan simgeleştirilmesi olarak hem elinde bir zeytin dalı tutarken hem de zaferin simgesi defne dalından yapılmış bir tacı kraliçeye doğru uzatırken çizilmiştir.[24] Barışın iki yanında bulunan puttoların taşıdığı bereket boynuzlarının biri buğday başakları, diğeri zeytin dallarıyla doludur. Kraliçe, pek çok siyasi karakterin portrelerinde görebileceğimiz gibi Avrupa tarihi içinde kritik bir konumdaki güçlü bir kişi olarak barış alegorisiyle gösterilmiş olmalıdır. Barışı sağlaması bir zaferdir ve bununla birlikte bereket ve refah da tesis edilecektir. Kraliçenin siyah kıyafetinin üzerindeki tek renkli öğe değerli taşlarla süslü, kırmızı yeşil renkli bir kurdelaya bağlanmış kraliyet nişanıdır. Boynunda ve kulaklarında muhtemelen siyah mat kehribardan yapılmış bir kolyeyle küpe takımı yer almaktadır.

Kehribar kem gözlerden koruduğuna inanılan bir taştır ve özellikle 19. yüzyıldan sonra matem giyimi için üretilen malzemeler arasında önemli bir yeri vardır.

İngiltere Kraliçesi Victoria da (1819-1901) kocası Prens Albert'in 1861 yılındaki ani ölümünden sonra 42 yaşında büründüğü yas giysilerini 40 yıl boyunca üzerinden çıkarmadı. Kraliçenin adıyla anılan bu çağ (Viktorya Çağı), giysi modalarının kitleler tarafından benimsenerek takip edilebildiği endüstri çağıydı. Daha önce sadece varlıklı sınıflara ve daha çok Fransa, İspanya ve İtalya'ya özgü matem âdetleri tekstil ve kıyafetler aracılığıyla Avrupa'nın geneline yayıldı. Yeni çağla birlikte sadece aristokrasi değil önce burjuvazi, ardından da işçi sınıfı detaylı kurallarla donatılmış bu âdetleri benimseme yoluna girdi. Endüstriyel üretim teknolojileri yas giysileri için de geniş bir ticari pazar yarattı. 1840 yılından itibaren, büyük şehirlerin en şık alışveriş caddelerinde büyük yas mağazaları açıldı; tüketimi besleyecek ayrıntılı yas kuralları, seri üretim teknolojileri aracılığıyla ucuzlayan giysi ve aksesuarlar, aristokrasi heveslisi yeni orta sınıfın hizmetine sunuldu. Derin duyguların ve üzüntünün görsel sembollerle romantize edildiği detaylar moda oldu. Özellikle krep ve bombazen kumaşlardan yapılan giysiler, yasın değişik aşamaları için değişik biçim ve renklerde üretilmiş siyah ve beyaz boneler, peçeler, kenarı siyahla çevrilmiş beyaz mendiller, yelpazeler ve türlü aksesuarla[25] birlikte pazarlandı.

Yas giysileriyle uzun yıllar geçiren Kraliçe Victoria'nın bir portresi de Bertha Müller (1848-1925) tarafından yapılan, Baron Heinrich von Angeli'nin (1840-1925) resmettiği portrenin[26] bire bir kopyasıdır.[27] Kocasının ölümünden sonra, ölene kadar giydiği siyah yas giysileriyle gösterilen kraliçenin başındaki örtü ve elindeki mendilin beyazı derin matemin tamamlayıcısıdır.

Kırmızı örtülü, üzerinde sarı ve beyaz gül ve bir yelpaze bulunan bir masaya dayadığı koluna başını yaslayan kraliçe dikkatle bir olay izliyor gibidir. Kayıtlar, bu resim için poz verdiği sırada en küçük kızı Beatrice'in ona yüksek sesle kitap okuduğunu ve kraliçenin de bundan çok memnun kaldığını yazar. Bu yapıt, kraliçenin en beğendiği resmi olmuştur. Bu resim için Von Angeli'ye 525 pound ödenmiştir. Kraliçe, günlüğüne resimle ilgili iki not düşer: 25 Mayıs'ta portreyi "takdire şayan", 3 Temmuz'da "harika ve neredeyse bitmiş" olarak tanımlar. 12 Temmuz'da İmparator Frederick'e yazdığı mektubundaysa "en iyi ve şimdiye kadarki en beğendiği resmi" olarak bahseder. Sanatçının kayıtlarında kraliçenin kendisiyle sık sık konuştuğu yazılıdır ve belli ki bu sanatçı için büyük bir onur kaynağıdır. Resmin boyanması sürecinde Victoria'nın oturduğu iskemlenin arkalığının birkaç defa değiştirildiği bilinir. Arkalık başlangıçta daha yüksek ve yuvarlaktır. Resmin yapıldığı günler kraliçenin iktidarının son günleridir. Siyah elbisesi üzerinde mavi kuşakla, İngiltere'nin en prestijli şövalyelik nişanı olan Dizbağı Nişanı'yla (*Order of the Garter*) görülür. Yas tutan bu kadın, siyahları hiç çıkarmamış olmasına rağmen sarayın matem kurallarına uygun olarak uzun inci bir kolye (I. Elizabeth'in neredeyse alametifarikası olan türden), inci küpeler ve bilezikler takmayı ihmal etmemiştir. Victoria'nın parmaklarındaki yüzükler muhtemelen nikâh ve yas yüzükleridir. Prens Albert'in ölümünden sonra eski saray âdetlerinde olduğu gibi üçüncü yas döneminden itibaren saraylı hanımların inci, elmas, altın ve gümüş takmasına izin verilmiş, kademeli

Bertha Müller, *Kraliçe Victoria* (Baron Heinrich von Angeli'den kopya), 1900, tuval üzerine yağlıboya, 118x91 cm, National Gallery of Portraits, Londra.

olarak erkekler de düğmelerini, toka ve kılıçlarını siyahtan gümüşe dönüştürmüşlerdir.

Yasın başladığı anlardan birisi olan cenaze merasimleri, siyah giysilerin en sık görüldüğü durumlardır. Cenaze merasiminin ardından yasın aile nezdinde görünür temsilcisi kadındır. Dönemin kadın dergilerinde hangi elbisenin yasın hangi aşamasında giyileceği ayrıntılarıyla açıklanmaktadır: Dul kadın için genel kaide kocasının ardından iki buçuk yıl matem giysisi giymesiydi. Siyahı mora (yarı matem) ve açık griye (çeyrek matem) dönüştüren bir takvim belirlenmişti. Kadın, mateminin ilk yılını mücevher takmadan sade, siyah ve muhtemelen bombazen veya krepten yapılmış elbisesiyle geçiriyordu. Evinden çıktığı zaman genellikle beyaz krepten yapılmış yas bonesinin üzerine yüzünü örten bir peçe ya da siyah bir şapka takar ve eğlence içeren etkinliklere katılmazdı. Hatta bazı kültürlerde bir dulun tekrar evlenmesi kesinlikle yasaktı. Bu da bir anlamda cinselliğin son bulması demekti. Yasın ikinci aşaması dokuz aydı ve bu ikinci aşamada krepten daha albenili siyah kumaşlar, kademeli olarak beyaz detaylar, koyu morlar, lilalar da kullanılmaya başlanıyordu. Artık mücevher takılabilmekteydi ve siyah kehribar, dul kadının en önemli mücevheriydi. Kehribardan yapılmış broş, küpe, kolye ve yüzük setleri modaydı. Beyaz mendillerde ise, mendilin kenarındaki siyah işleme yas süresi ilerledikçe daralıyordu.

Bir Doğu Asya ağacının reçinesinden yapılan, plastiğe benzeyen *Gutta percha* ise kehribar alacak maddi gücü olmayanların kurtarıcısıydı. Ölen sevdiceğin saçından[28] yapılan düğümler de genellikle broş olarak kullanılmaktaydı. Yas takviminin son altı ayında beyazlar, donuk griler, leylaklar, morlar siyaha alternatif oluşturmaya başlıyordu. Tüm bu kuralları yerine getirmek belli bir maddi güç gerektirdiği için orta sınıf daha kaba hatlarla yas kurallarına riayet etmiş, yoksul sınıfsa elbiselerini siyaha boyayarak paradan tasarruf etmeye çalışmıştı.

Ağır yas tutma modası zamanla azaldı ve I. Dünya Savaşı'nın ardı ardına eklenen cenazeleri nedeniyle anlamsızlaşarak önemini yitirdi, II. Dünya Savaşı'ndan sonraysa kayıplar nedeniyle cenazeler dışında siyah yas giysileri giyen neredeyse kalmadı. Öte yandan yoksul cenazeleri genellikle kutsanarak gömülecekleri pazar günü toprağa verilirdi. Eğer ölüm gerçekleştikten sonraki ilk pazar gömü parası toplanamamışsa cesedin diğer pazar gününe dek evde tutulması gerekiyordu. Cenaze töreninde, pazar günleri kiliseye giderken giyilen kilise giysileri elden geçirilir, biraz parası olan, ipek boyacılarında eski elbiselerini siyaha boyatır ya da ikinci el siyah giysiler edinirdi.

Gustave Courbet (1819-1877) *Ornans'ta Cenaze Töreni* tablosunda amcasının 1848 yılındaki cenaze törenini resmetmiştir. Resmin yapıldığı dönem halen klasik sanatın makbul sayıldığı; dini, mitolojik ve tarihi konuların revaçta olduğu dönemdir. Courbet'yse artık doğayı, geleneği anlatmaktansa halkı ve çalışmayı anlatmayı tercih eden bir ressam olduğunu açıkça belirtmiş ve bir anlamda gerçekçilik (realizm) akımının tanımını yapmıştır.

Ornans'ta dünyaya gelen Courbet, ailesinin hukuk okuması yönündeki baskılarına rağmen 1839 yılında Paris'e giderek Steuben ve Hesse'nin atölyesinde çalıştı, bir süre İspanyol, Flaman, İtalyan ve Fransız resminin ustalarının eserlerini kopyalayarak kendi üslubunu oluşturdu. Ne romantik ne de neoklasik üslup içine dahil oldu; ağırlıklı olarak sosyal konulara eğildi ve Honoré Daumier (1808-1879) ve Jean-François Millet'yle (1814-1875) birlikte resimde gerçekçilik akımının oluşmasına öncülük etti. Salt güzel olanın muteber olduğu geleneksel sanat karşısında yer alan gerçekçi üslupla resimler yapan Courbet'nin bu tablosu ilk sergilendiğinde (1950, Paris Salonu) büyük tepki çekti, böylesine sıradan

Gustave Courbet, (1819-1877), *Ornans'da Cenaze*, 1849-50, tuval üzerine yağlıboya, 315x668 cm, Musée d'Orsay, Paris.

bir olayın ve basit insanların konu edilmesinin gereksizliği ileri sürülerek eleştirildi. Sanatçının büyüdüğü bölge olan Ornans'taki defin töreni, kent dışında yeni kurulmaya başlayan (kent içindekiler artık ihtiyacı karşılayamadıkları için) bir mezarlıkta gerçekleşti.

Resimde arka planda bölgeye özgü kireçtaşından kayalıklar görülür. Model kullanmak yerine gerçekten de köyde yaşayanlar[28] (her birinden izin alınarak) ve büyük olasılıkla cenaze törenine de katılmış olanlar resmedilmiştir. Kısaca, Ornans'taki yaşam ve yaşayanlar gerçekçi bir şekilde temsil edilmiştir. Kompozisyonun merkezinde az sonra cenazenin defnedileceği mezar çukuru görülür. Kalabalık figür topluluğu içinde ilk göze çarpanlar sol tarafta üzerinde bir haç ve gözyaşına referans olarak damla motifleri olan beyaz bir kumaşla örtülü tabutu taşıyanlardır. Kapüşonlu cüppeler yerine artık geniş kenarlıklı şapka giymiş bu figürler omuzlarına asılı beyaz matem şallarıyla tabutu taşımaktadır. Hemen onların önünde din görevlileri, merkezde takım elbiseleriyle erkekler, en sağda da kadınlar görülür. Bir görevli çarmıha gerili İsa figürünün olduğu bir asa, önde dini kıyafetler içindeki iki çocuktan biri de buhurdanlık taşır. Kırmızı, siyah ve beyaz kıyafetleri içindeki din görevlileri, gri renkli takım elbiseleriyle iki erkek ve birkaç kadın figürü dışındaki herkes siyah giyimlidir.[29] Erkeklerin pek çoğu şapkalıdır ve kimi kadın ve erkeklerin ellerinde beyaz mendil taşıdığı görülür; kadınlar beyaz ya da siyah başlık takmışlardır. Siyah giysinin resmiyeti mi yası mı ifade ettiği düşünüldüğündeyse, bu resimden, o dönemlerde özellikle erkeklerin resmi kıyafetleriyle cenaze/matem giysileri arasında pek bir fark kalmadığı anlaşılabilir. Fransız Devrimi sonrasındaki bir dönemde yaşanan bu olaydaki figürlerin (ki önemli ve mevki sahibi oldukları bilinen kişilerdir) salt bir cenaze törenindeki topluluğu göstermenin ötesinde 19. yüzyılın (sanatçının da dahil olduğu) burjuva toplumundan bir grubu ifade etmek için çizildiğine dair görüşler vardır.[31] Mevki sahibi olmakla siyah renk giymek koşut gibidir. Farklı dönemlerde parlak kırmızı, beyaz ya da altın renkli resmi kıyafetler giyilmiş olmakla birlikte 19. yüzyılın resmi giyimin renginin siyah olduğu çok açıktır.[32] Bunda Katolik siyahının etkisi olduğu kadar Protestan renk fobisinin giyim kuşamda yarattığı kalıcı etkinin de büyük payı vardır. Reformun kitabı yaygın propaganda aracı olarak kullanmış olması siyah beyaz resmin ve dolayısıyla giyim kuşamın geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuştur. Katolik siyahıyla bir araya gelerek 15. yüzyıldan itibaren erkek giysilerinde en çok kullanılan renk olarak günümüz takım elbisesinin tarihçesini oluşturur. Baudelaire "Tek tip bir keder üniforması eşitliğin ispatıdır" der. Ona göre siyah frak demokrasi ruhunun ve tüm demokratik burjuva sınıfının üniformasıydı ve bizzat ölüm gibi siyah renk de eşitleyiciydi.[33]

KAYNAKLAR

J.O.Hand, C.A. Metzger, R. Spronk; *Prayers and Portraits: Unfolding the Netherlandish Diptych* (Yale University Press, 2006)

Harvey, John, *Siyah Giyen Adamlar* (İstanbul: YKY Yayınları, 2012).

Lester, Katherine ve Bess Viola Oerke, *Accessories of Dress An Illustrated Encyclopedia* (New York: Dover Publications, Inc. Mineola, 2004).

Pastoureau, Michel, *Siyah Bir Renşin Tarih*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016).

Portús, J., *Portrait of Spain. Masterpieces from the Prado* (Queensland Art Gallery+Art Exhibitions Australia, 2012), s. 86.

Taylor, Lou, *Mourning Dress: Costume and Social History* (N.Y.: Routledge Taylor&Francis Group, 2009)

https://artofmourning.com/2016/01/13/mourning-fashion-in-white/ (Stephanie Lenducci, Mourning Fashion in White, The British Museum, The V&A Museum)

https://enoughofthistomfoolery.wordpress.com/2016/07/17/women-in-black-mourning-fashion-and-etiquette-1870-1939/

DİPNOTLAR

1 John Harvey, *Siyah Giyen Adamlar* (İstanbul: YKY Yayınları, 2012), s. 63.

2 Homeros, *İlyada*, XV, s. 189 vd.

3 Homeros, *İlyada*, V, s. 395-404.

4 Yaratılış: 1, 1-5.

5 Harvey, *age*, s. 129.

6 Azize Ursula Resimleri Ustaları, *Bakire Meryem ve Çocuk İsa*, 1469, meşe panel, 44x32 cm (çerçevesiz), Harvard University Art Museum, Fogg Art Museum, Boston.

7 Bazı meşelerin yapraklarında oluşan küçük, yuvarlak bir urdur. Bu yapraklara farklı farklı böcekler gelip yumurtlar. Yumurtlamadan sonra ağacın besi suyu larvayı yavaş yavaş hapseden bir madde salgılar; bu kabuğa mâzı denir. Mazıyı yazdan önce, henüz içinde larva varken toplayıp yavaş yavaş kurutmak gerekir. O sırada henüz bolca tanen içerdiğinden, siyah tonlarında mükemmel boyama maniî etine sahiptir.

8 Çinliler beyazın göze çarpmayan bir renk olduğuna inanıyor ve bu tür durumlarda toplanan kötü ruhların hoş olmayan dikkatlerinden gizleneceklerini düşünüyorlardı.

9 Harvey, *age*, s. 83.

10 1700'lü yıllarda zengin bir tüccar, eşi için yıllık kadar elbisenin eşdeğeri olan 500-174 pound ile kendine bir ev satın alabilir.

11 Dilsizlerin Roma döneminde ölen kişilerin hallerini taklit eden mim sanatçıları geleneğinden geldiği düşünülmektedir.

12 Commines, babası ölünce vaftiz babası (bazı kaynaklara göre dedesi) Burgonya Dükü III. Philip tarafından himaye edilir. 1468'de Philip'in oğlu I. Charles'a (Cesur/Küstah Charles, 1433-1477) bağlı bir şövalye olur. Savaş alanında düşük performans gösteren ve I. Charles ile kötü bir şakalaşma hadisesi yaşayan Commines, Fransa'ya, XI. Louis'in (1423-1483) sarayına gider. Charles ile iyi arkadaş olan Commines, bir gün aydan döndüklerinde Charles'dan kendisinin çizmelerini çıkarmasını ister. Charles bu isteği yerine getirir ancak çıkardığı çizmeyi Commines'in suratına fırlatır. Commines'in burnu kanar. Ancak daha da kötüsü artık Burgonya Sarayı'ndaki lakabı "çizmeli kafa" olacaktır. Bunu bir aşağılanma olarak kabul eden Commines, prensin sarayını terk eder. İsaac D'Israeli, 1824 tarihli *Curiosities of Literature* adlı kitabında, Charles'a kinlenen Commines'in bu yüzden Dük hakkında hayli kötü şeyler yazdığını iddia eder. D'Israili'ye *göre*, kişisel kinler yazılanları şekillendirebilir. Pek çok anı yazarının Commines gibi "hurnuna bir çizme yediğini" yazar ve gerçeğin her zaman tarihçiler ve anı yazarlarında bulunamayabileceğini ekler. Hala babasının döneminden kalma ipotekleri bulunan Commines, belki de bu olayı fırsat bilip Charles'ı terk etmiştir. Ertesi sabah Commines'ı sarayda bulamayan Charles, öfkeyle tüm mallarına el koyar. Bazı kaynaklar bu ayrılmanın nedenlerinden birisinin de Louis tarafından önerilen yüksek maaşın cazibesi olabileceğini yazar. Fransa'ya, XI. Louis'nin (1423-1483) sarayına gider. Hem Commines'in kendi yazdığı anılarında hem de çağdaş kaynaklarda bulunan bilgilere göre Louis bir şekilde hayatını Commines'e borçludur. Bu yüzden onu kolayca himayesine alır. Louis'nin yanında güvenilir bir yer edinerek yaşamını sürdürürken kralın ölümüyle sarayda arkadaşsız kalır. Yine de 1485'e kadar kraliyet konseyinde kalmayı başarır, ancak Orleancıların isyanı sırasında, 1487'de hapse girer. Bu sürenin bir kısmını da demir bir kafeste geçirir. 1489'da serbest kaldıktan sonra Dreux'daki mülküne sürgüne edilir.

13 1501'de bitirdiği *Anılar* sekiz kitaptan oluşur. İlk altısı Commines'in kariyerinin ilk günlerinden başlayarak XI. Louis'nın ölümüne kadar olan dönemi (1488-1494) kapsar. Diğer ikisiyse İtalyan Savaşı ve VIII. Charles'ın ölümüne kadar olan olayları anlatır (1497-1501).

14 *İnfanta* (ufaklık), IV. Philip'in kızı Margarita'ya hitabıdır. Margarita ayrıca Diego Rodriguez de Silva y Velazquez'in ünlü tablosu *Nedimeler*'de (*Las Meninas*) görünen sevimli kız çocuğudur.

15 O dönemde mendiller aristokrat gardıroplarının önemli parçalarından biridir; son derece maliyetli, bu ince ince işlenmiş mendiller mal varlığı dökümünde yerahır. Burun silmekten ziyade gözyaşlarını ya da yüzdeki teri silmek gibi zarafet içeren eylemlerde kullanılmaktaydılar.

16 Bu giysinin rahibe giysileriyle benzerliği açıktır. Cirisiyetli bir yaşamı reddetmek, hayatın zevklerinden uzak durmak. Rahibelerin giydikleri siyah, gri ve beyaz giysiler saflık, iffet ve tevazuyu sembolize eder. Elbiselerindeki sıradanlık ve son derece sade kesimlerse moda olanın dışında giyinerek toplumsal kabul gören, dahası moda olana hiç ilgi göstermediklerinin işaretidir.

17 Diego Rodriguez de Silva y Velázquez. *Avusturya Kraliçesi Mariana*, 1652-1653, tuval üzerine yağlıboya, 234,2x131,2 cm, Museo Nacional del Prado, Madrid.

18 Juan Bautista Martinez del Mazo. *Avusturyalı Margarita (İnfanta)*, 1665, tuval üzerine yağlıboya, 212x147 cm, Museo Nacional del Prado, Madrid.

19 Kocası IV. Henri'nin suikast sonucu öldürülmesinin ardından Marie de Medici de yaşamının sonuna dek olan otuz yıl süresince büyük portre ressamlarının çoğu tarafından siyah renklerle resmedildi.

20 Avrupa tarihinde aynı isme sahip üç önemli kadın daha vardır. Bunlar, Avusturyalı Maria Theresia (1816-1867), İspanyol Maria Theresia (1638-1683) ve yine Avusturyalı Maria Thetesia'dır (1845-1927).

21 Avrupa tarihinin bu önemli aktörünün aralarında Fransa Kraliçesi Marie Antoinette, Napoli ve Sicilya Kraliçesi Maria Karolina ve iki imparatorun (I. Joseph ve II. Leopold) yer aldığı 16 çocuğu oldu. Avrupa'nın güçlü imparatorluğunun temsilcisi Maria Theresa devlet işleriyle oldukça ilgiliydi ve en büyük oğlu II. Leopold tahta geçtiğinde oğluyla beraber Avusturya'yı yönetmeye devam etti. Eğitim ve ticaret alanında reformlar gerçekleştirmiş, bilimsel araştırmaları desteklemiş, Brüksel'de Kraliyet Bilim ve Edebiyat Akademisi'ni kurmuştur. Döneminde aynı zamanda ticari alanda da gelişmeler olmuş, vergi oranları yükseltilmiştir. Orduyu ikiye katına çıkararak askeri alanda imparatorluğun güçlenmesini sağlamıştır.

22 Özellikle saray ressamı Martin van Meytens'in (1695-1770) imparatoriçenin birden fazla portresini yaptığı bilinir. Diplomatik nedenlerle hediye olarak verilemek ya da imparatorluğun çeşitli konuşlarında sergilenmek üzere imparatorluk ailesi üyelerinin birden fazla sayıda portresinin yapılması gerekliliği vardır. Meytens de bu portrelerin yapımında önemli rol oynamıştır.

23 Büyük Tur, çoğunluğunu İngiliz aristokratlarının oluşturduğu, aralarında burjuva sınıfından kişilerle birlikte edebiyatçı, ressam ve mimar gibi mesleklerden genç erkeklerin de bulunduğu, klasik eğitimin bir parçası olarak kabul edilen Avrupa turunu ifade eder. 18. yüzyılda yaygınlaşan Büyük Tur'a katılan gezginler evlerine bir anıyla dönmek istemişler ve buna bağlı olarak da kent ve mimari tasvirlerinin yanı sıra arka planda bu tur programında ye alan kentlerin de (Roma, Venedik gibi) eşlik ettiği portreler çok sayıda alıcı bulmuştur.

24 Bu tür taçlar bazen zaferi simgelemek üzere defne dalından da yapılmış olabilir.

25 Hırsistiyen sembolizmi yas mücevherları tasarımlarıyla giyenin ölümünden sonra kocasıyla, karısıyla ve çocuklarla bir araya gelme umudunu ifade eder. Haçlar, sık sarmaşık ve asmalar, açık kitaplar, yargı sembolü olarak kılıç, melekler, mezarlar ve çapalar ölümden sonraki hayata olan inanç ve umudun sembolleridir. Aşk ve sonsuzluk motifleri, kenetlenmiş eller, düğümler, yılanlar, asma kilitler ve ışık huzmeleri en popüler tasarımlar arasındadır ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

26 Baron Heinrich von Angeli (1840-1925), *Bir Dul Ofârak Kraliçe Victoria*, 1899, tuval üzerine yağlıboya, 120x93 cm, Royal Collection Trust, Victoria Revealed Room 4, Kensington Palace.

27 Von Angeli portre için doğrudan kraliçeden sipariş almış, Müller ise National Portrait Gallery'den sipariş vermiştir.

28 Hayat sembolü saç, birçok kültürde ölüm ve cenaze töreniyle ilişkilidir. Örülmüş, dokunmuş, dikilmiş, düğüm yapılmış çok çeşitli şekil ve desende bileziklerler, kolyeler, küpeler ve saat zincirleri de mevcuttu.

29 Resmi araştıran tarihçiler, belediye kayıtlarına dayanarak bu figürlerin kim olduklarını tespit etmişlerdir.

30 19. yüzyılda alın yazısı üzerindekiler ve özellikle de kız çocukları için de siyah kabul görmüş yas rengidir. Ancak bazı durumlarda kız çocuklarının saflığın sembolü olarak, siyah biyeleri ve kuşakları olan beyaz elbiseler ve boneler giydikleri de olur.

31 Haıvey, *age*, s. 250.

32 Harvey bu durumu şöyle ifade eder: "Siyahlar giymek 19. yüzyıl resmiyetine özgüdür ve romancılara bakarsak gerielde gergin, hantal, kaskatı ve tüm ihtişam içerisinde kasvetli ve zarafetten yoksun görünmek, kısaca yiyip içip eğlenirken dahi bir cenaze törenindeymiş gibi matemli görünmek de bu yüzyıla özgüydü. 19. yüzyılın ortasında, siyahlara bürünmüş bir halde 'Altın' çağını yaşayan Viktorya kültürünün özelliği vasıtasıyla, resmiyet/ölüm denkleminde İspanyollardan bile daha eksiksiz korumaktı." (Harvey, *age*, s. 251)

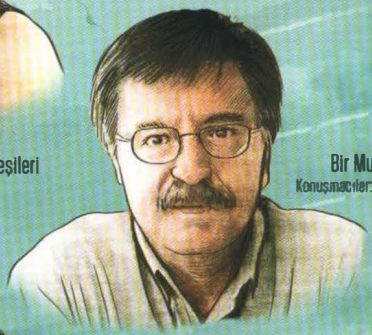
33 Harvey, *age*, s. 39.

Ekim'de
Nilüfer Kütüphanelerinde

Hiç Merak Ettin mi?

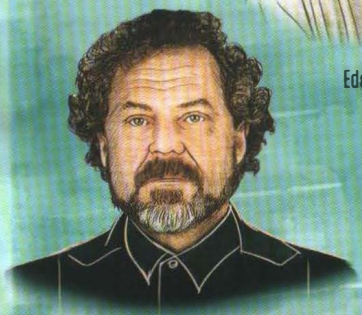
Aslı Der ile Çocuklara Kitap Söyleşileri
3 Ekim, Salı

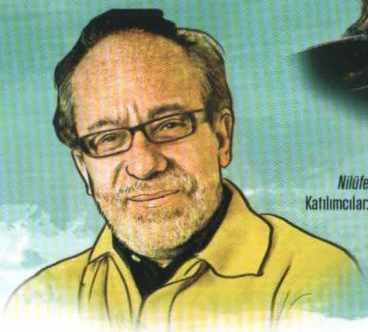
Edebiyatımızda "Murtazalık" Ömer Türkeş
Orhan Kemal
24 Ekim, Salı

Tarih Buluşmaları
Nilüfer Kütüphane ve Tarih Vakfı İşbirliği ile
Bir Muhabbet Kuşu: Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren
Konuşmacılar: Yard. Doç. Dr. Şeyma Ersoy Çak, Prof. Dr. Namık Sinan Turan, Doç. Dr. Z. Gülçin Özkışı
31 Ekim, Salı

Bülent Emin Yarar Orhan Kemal Okuyor
Orhan Kemal
9 Ekim, Pazartesi

Mario Levi Edebi Kazılar
17 Ekim, Salı

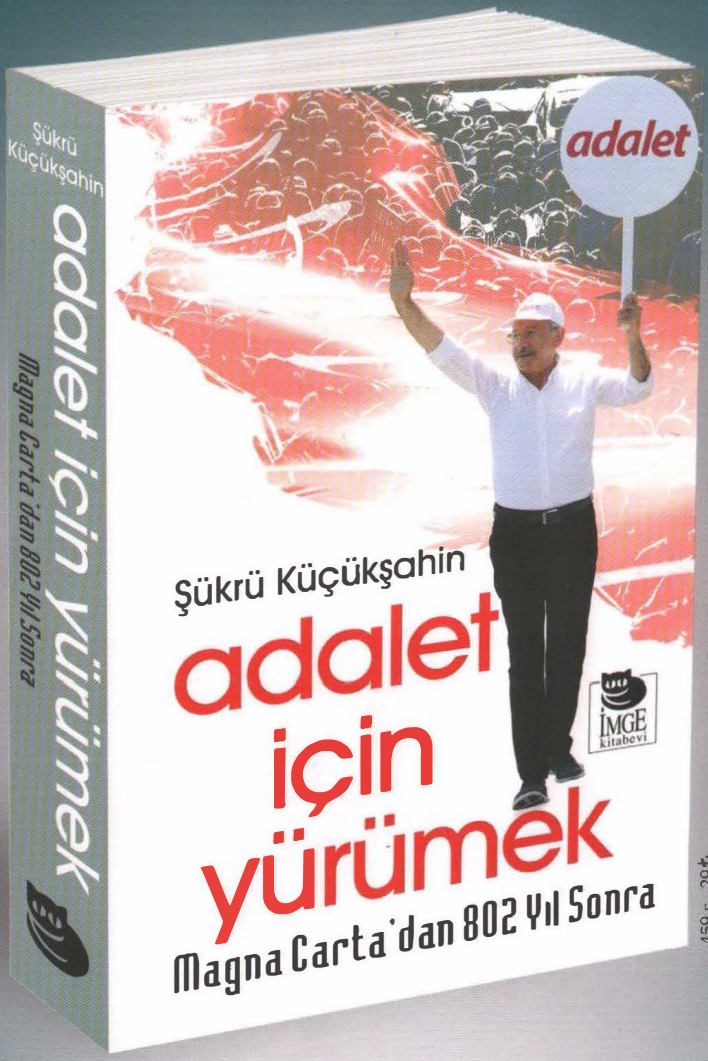
"YAKIN" Atölye
Nilüfer Kütüphane ve Gümüşlük Akademi İşbirliği ile
Katılımcılar: Ömer Madra, Türker Armaner, Doç. Dr. Hakan Atalay, Ahmet Balad Coşkun, İsmet Gezgin
21 Ekim, Cumartesi

NİLÜFER BELEDİYESİ | KÜTÜPHANE
BURSA

444 1603 | nilufer.bel.tr | NilüferBel
441 8189 | kutuphane.nilufer.bel.tr | NilüferKütüphane

İMGE kitabevi

İMGE KİTABEVİ YAYINLARI

Dünyanın en uzun siyasi yürüyüşünün nedenlerinden başlayarak, ilk gününden yirmi beşinci gününe kadar yapılmış tarihi bir tanıklığın kitabı.

İNTERNETTEN SİPARİŞLERİNİZ İÇİN
imge·com·tr
TÜRKİYE'NİN VE DÜNYANIN HER YERİNE